

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KOVÁCS ISTVÁN:

John Pagetről

UJVÁRI HEDVIG:

Balett – zene – kritika

SZIKRA JÁNOS:

Majd elmentek...

11

XXXVII. évfolyam

2024. november

735 Ft

APOKALÜPTIKON

TARTALOM

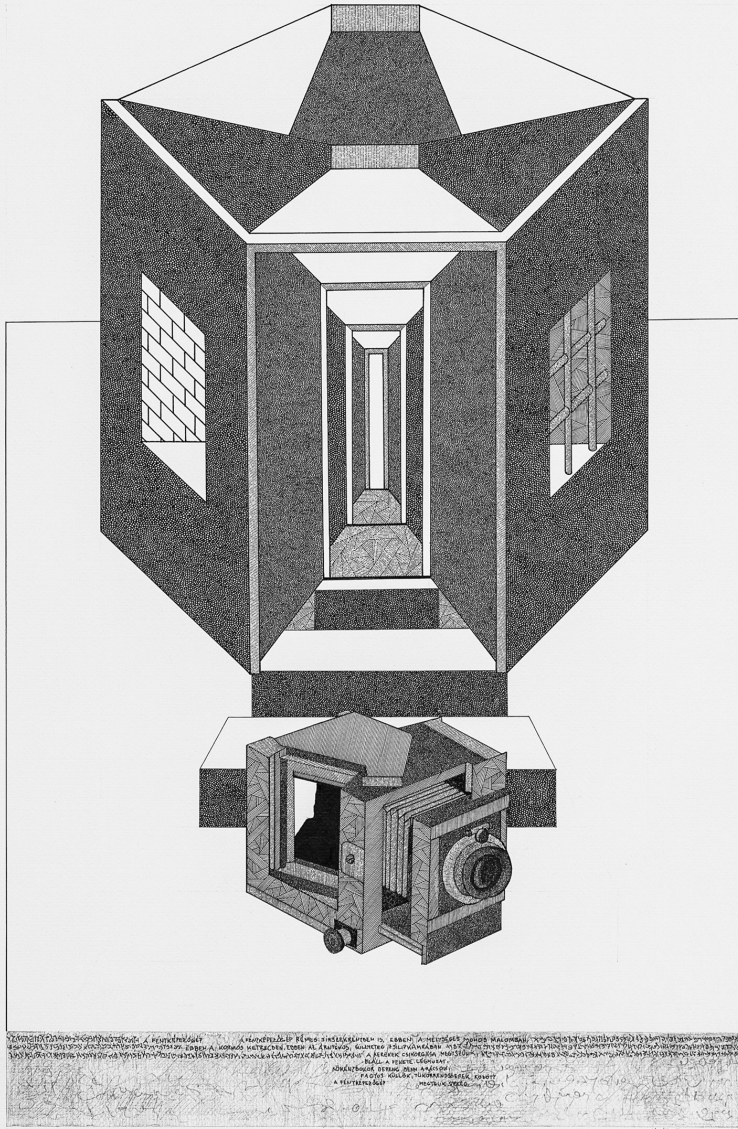
- 3 Konrad Sutarski: Bátyám (Starszy brat)
- 4 Szikra János: vissza, el; A barna lány; Majd elmentek...; Remseyék kertje Gödöllőn; Ében
- 8 Mezei Balázs: Apokalüptikon: A személyen innen és túl
- 17 Nagy Gábor: Sztjepan Pehotnij apokrif
- 18 Lakatos-Fleisz Katalin: Álmatlanság
- 29 Kónya-Hamar Sándor: Megkövető; Gyászajándék; Tétova búcsú
- 31 Bene Zoltán: A halál legyőzése
- 35 Loraszko Bálint: A yacht klub
- 45 Esztelnek rózsafája
(Születésnap beszélgetés a 80 éves Gazda Klára néprajzkutatóval)
- 54 Árkossy István: „A természet óriásokat nem teremt többé”
(620 éve született Leon Battista Alberti [1404–1472])
- 65 Aniszi Kálmán: Becsvágy
- 71 Kovács István: Magyarország szolgálatának önzetlen mindenese
(John Pagetről, könyvről és Wesselényi Polixénáról)
- 93 Iványi Márton: Szabadulás a háremből
(A nő életút mint a kulturális konfliktus kiélezője és a narratívák)
- 106 Ujvári Hedvig: „A rövidség a balettköltők udvariassága”
(Balett – zene – kritika Bécsben és Budapesten, különös tekintettel Eduard Hanslick bírálataira)
- 125 Falusi Márton: „A valóság érzékének biztonságával”
(Zsidó Ferenc Tamási Áron-díja)
- 128 Könyvajánló // Bayer Zsolt: Rezeda Kázmér utazásai

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga a Műcsarnok két kiállításába, az *Álom logika: Szerényi Gábor grafikai* (2024. szeptember 13. – november 10.) és a *Megélt? terek: Vásárhelyi Antal* (2024. június 14. – augusztus 25.) tárlatokba nyújt betekintést.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2024-ben. Felelős vezető: Luka-Barcza Viktória vezérigazgató. www.gyomai.kner.hu; ISSN 0238–9908.

Vásárhelyi Antal: A fényképezőgép, 2019

Konrad Sutarski

Bátyám

(Starszy brat)

Zbigniew Herbertnek

Bár alig vagy egy tizessel öregebb
mintha egy korszak választana el minket
szárazföldek és óceánok hosszú történet
küzdélmeid a világ józanságáért

Pedig nem is vagyunk oly messze egymástól
nekem is van egy elhagyott városom
melyhez gondolatban álmaimban visszatérek
nekem is van bűnös megosztott nemzetem
melyet akárcsak te megváltani vágyok

bátor voltál amikor mások sunnyogtak
és elhivatott lettél mert mások hallgattak
ma újból vihar tombol
hát ismét számítanak a bátrak

(Fordította Cséby Géza)

Most 90 éves KONRAD SUTARSKI (1934) mérnök, költő, publicista. Poznańban született, 1965 óta él Budapesten. Az Országos Lengyel Kissebségi Önkormányzat volt elnöke, a Magyarországi Lengyelség Múzeumának és Levéltárának nyugalmazott igazgatója.

Szikra János

vissza, el

meghúzni megint a vészféket
az életbe újra beleszeretni
elmenni innen
elmenni innen is –
ölelj halálosabban
olyan védtelenek a költők
udvarról kivert kutyák

újra az életbe visszaszeretni
ölelj halálosabban
mint aki csupasz mellkassal tövisbozótot ölel
depressziós bölény
ideje új legelő után nézni a prérin
új földet

új hazát

új népet

új nyelvet keresni –
most kéne elmenni innen is örökre el
akár tizenhét munkahelyedről
valahány szűk szeretődötől
öt butácska faludból és
négy rideg városodból

ölelj halálosabban

mint aki utoljára ölel

SZIKRA JÁNOS (1954) Pátkán élő költő. Utóbbi kötete: *Bácsalmási elégia* (versek és prózák, Navigator Press Kiadó, 2022).

A barna lány

Negyven éve vonzó volt a
barna lány, de ma már ronda.

Valahogy elsötétedett –
arca lassan éjféli lett.

Szemében már féregszerű
sóvárgás a régi derű.

Talán nemét sem érzi már –
fiú volt egykor, vagy leány?

Kegyetlen lennék? Szánom csak
boldogtalanságba roskadt

gonoszkodását, és rideg
lelkét, mely rámsötétedett...

Majd elmentek...

Sanyinak és Lacinak

Majd elmentek, és lenézek
a földre, és nem látom a földet.

Majd elmentek, és fölnézek
az égre, és nem látom az eget.

Majd elmentek, és nem leszek
már föld, sem ég, sem semmi, senki sem.

És árvák lesztek nélkülem,
mert elmentek végül mindannyian.

Remseyék kertje Gödöllőn

Gödöllőn a Remseyék kertje...
Egymásból nőnek ki nálunk is a fák.

Zongoraszó szűrődik a házból,
talán Gábor ujja hinti szét a fák között a dallamot,
pár évig lányom cserkészvezetője volt,
Iván bátyja a bábokkal bíbelődik,
kissé habókos művész-ember féle,
ezer forintért eladja bohócrajzát
Endrénél a helyi antikváriumban,
háromszor dedikálja előbb
s váltig köszöni a pénzt,
öccsük, András merengve bóklászik
az őszi Erzsébet-park dzsungelében,
ahol Maszat kutyánk séta közben rendre
megugatja a néhai osztrák királyné
bronzszobrát a sétány elágazásánál.

Kezdünk mi is eldzsungelesedni,
azóta már belőlünk nőnek ki kertünkben is a fák,
s én Remseyékre gondolok,
a gyönyörű, sziklába mártott arcú
Flóra már ifjan vállig ősz hajára,
mint az ókori párkák,
ujjai színes kárpitba szövik a jövőt,
s titokban tán a halált,
János férjét ötvenhatban fejbőlövik,
meséli a Rézgombosban két deci bor mellett,
két fiukat nem apjuk nevére,
hanem a már patinás Remseyre anyakönyvezik.

Ó, hogy eltűnt belőlem a néhai Remsey család!

A szecesszió századeleji túlélői megúszták a huszadikat,
mondhatni munka nélkül szabotálták a moszkovitákat,
az ötvenes években forgatott filmeket vetítettek nekünk,
Gábor kísérte a képkockákat zongorán,
nyolcmilliméteres némafilm,
gimnasztyorkás muzsik vonsozolja le az ukrán

éhínség idején a padláson fölhalmozott gabonát,
András a paraszt,
Iván a NKVD-s pribék,
üti az öccsét a gyorsabb munkavégzés miatt,
nagyokat röhögünk mi,
az MDF még önhitt titánjai
a gödöllői művközpont bérelt termében,
de kiúszunk lassan a filmből a rendszerváltás ugrókövére,
és önfeledten énekeljük a tavaszi éjszakában
gyerekkorunk néhány, örökre bennünk rekedt,
feledhetetlen mozgalmi dalát.

Ében

Már kotorásznak benned az elmúlás
egerei, Jóska, a halál férgi zörögnek
a zsigereidben, – többé nem fűzől
csuklódra gumikarikákat, nem
nyaggatod a bácsalmási ómamát,
vegyen neked a vásárban papagájt,
valódi, a szivárvány színeiben villogó,
beszélő papagájt, nem ugrasz ki össztánc
közben a tánciskola ablakán a púpos
segédrendőr elől, aki rekedtre üvölti
a torkát utánad, hogy azonnal *állj meg*,
baszd meg, mert le akarja nyíratni
hosszú, dús, ébenfekete hajad, nagy
csibész voltál te kamaszkorunkban,
de nagy csibész, – s ma már csak
az elmúlás egerei kotorásznak benned,
a halál férgi zörögnek a zsigereidben,
de te csak fuss, rohanj, Kápolnás Jóska,
soha ne add a hajad...

Apokalüptikon: A személyen innen és túl

Személyfogalmaink

Közösség és egyén korrelációban áll. A politikai közösség és a politikai egyén hasonlóképpen. Minél teljesebb egy közösség, annál teljesebb az egyén, a közösség tagja. S megfordítva: minél teljesebb az egyén, annál teljesebb a közösség. E korrelációt lehetséges a közösség oldaláról tárgyalni, ez esetben a politikai közösség szerkezetéről, jellegéről, minőségéről beszélhetünk. De tárgyalhatjuk e korrelációt az egyén oldaláról is: ekkor az egyén mivolta, kivolta, közösségi-sége, minősége áll előtérben.

A következőkben a korreláció egyéni vonatkozását vizsgálom történeti perspektívában. Minthogy a történetiség nem lehetséges előzetes konzisztencia nélkül, látni kell, hogy a pusztán történeti tárgyalás e konzisztencia tárgyalása is. Ez utóbbit lehet önmagában is szemlélni, ám ekkor is kiemelkedő *a tény-szerűség* jelentősége: a faktikus, itt-és-most létező; ez a konzisztencia reális horgonya. Minden személyfogalmunk e reális horgonyon rögzül, ám a történeti összefüggésen keresztül mégis fogalmi konzisztenciát mutat.

A nyugati személyfogalom döntően különbözik a keleti egyén-, lélek- vagy emberfogalmaktól abban, hogy a személy a nyugati hagyományban fejlődik ki, erősödik meg, válik kreatívvá és haladja meg önmagát. Ezzel szemben a hindu lélekfogalom a Brahmannel való azonosságot állítja, a buddhizmus az egyén teljes feloldódását, a kínai konfucianizmus pedig a természetes rend követésében helyezi el az emberi lényeket. Mindennek csodálatos kultúrája van, mégis döntően különbözik a nyugati önmeghaladó felfogástól.

Ez utóbbi, a *transzcendentális személyfogalom* látványos fejlődésen megy keresztül, amelynek során a külsőlegesen, horizontálisan vagy felszínesen felfogott ember bensővé, elmélyülten személyessé válik (a szó szorosabb értelmében), majd megtörténik meghaladása a modernitás utolsó időszakában. Miről van szó? A héber *pöné* felszín jelent, arcot vagy arculatot, egyben embert is.

MEZEI BALÁZS (1960) vallásfilozófus, irodalmár, habilitált egyetemi tanár, a Corvinus Egyetem kutatóprofesszora.

Ez a felszín azonban a Kivonulás könyve 3:14 szerint „én”: *ehjeh aser ehjeh*, s az „én vagyok” (ugyanott olvassuk) az istenség neve; s ez az én kétségkívül személyes, amennyiben azok, akiket kiválaszt, akiket vezet, segít, fenyít, büntet, akiknek megbocsát és akiket felemel, ugyancsak személyesek.

Mindez összekapcsolódik a hellenisztikus fejleményekkel (sőt feltételezhető, hogy az *ehjeh* is ennek hatására került a régi szövegbe): A görög *proszopon* eredetileg „az, ami látszik”, ami megjelenik: innen a színészi *maszk* elnevezése is. Ám a maszk egyben lényegét fejezett ki, a színész isteni lényegét (a maszk tette világossá, mely istenséget jeleníti meg a színész). A delphoi jósa híres felirata – *gnóthi szeauton* – arra az *autóra* vonatkozik (Platónnál *to auto to auto*), aki nem más, mint „én vagyok”, *egó eimi*, ahogyan ez Jézus szavajárása is volt: én vagyok az út, az igazság s az élet...

Így indul el a személyfogalom a lényegkifejezés útján, amely fejlődés a szentháromságtani viták során tovább mélyül: Isten egy lényeg és három személy, *hüposztaszisz* vagy *proszopon*. Az utóbbit azért hagyják el az egyházatyák, hogy elkerüljék a modalizmus vádját. Isten egy lényeg és három *hüposztaszisz*, fennállás. Amikor a latinok lefordítják e kifejezéseket, hosszan vitakoznak a megfelelő latin szó kiválasztásán, végül az *essentia* és a *persona* kifejezések véglegesülnek: Isten egy *lényeg* és három *személy*. Mindemögött a latin jogi nyelv húzódik meg, s ezzel egyben rögzül az is, hogy az emberi *persona* valamiképpen az isteni *persona* analogonja, az emberi én az isteni én (szabadon megalkotott) konkrétuma.

Ezzel kezdetét veszi a nyugati személyfogalom kifejlődése, amiben döntő szerepet játszik a teológiai háttér: az emberi méltóság, *dignitas* a teremtménységben, a képmasságban, Istenben gyökerezik. Ám a *dignitas* merőben rang, fokozat, kiemelkedő státus, s még nem voltaképpeni személyfogalom. Ez utóbbi akkor válik lehetővé, amikor a misztikában, a protestantizmusban, az aszketizmusban adott személyfelfogás elmélyül, szubsztanciálódik. Krisztus követése, az *imitatio Christi* egyetemes paradigmaként az emberi személy kiemelkedése is egyben: a krisztusi személyé, az *egoimikus* lényegé (*egó eimi*: „én vagyok”, ahogyan a kifejezést különösen János evangéliumában látjuk visszatérően felbukkanni). A különféle elágazások: polgári és alattvalói jogok, a reneszánsz műveltségi eszmény, a művész megjelenése, az ember mint anyagi létező hangsúlyozódása, majd az uralkodó személyiség: a király, a császár, a Leviátán – e mélyebb folyamat epifenoménei. A szent ember, az arisztokrata, a géniusz alakjai ebből a televényből nőnek fel. A géniusz romantikája vezet a forradalmár romantikájához, akinek alakja mögött a 19. században fokozatosan konformistává, jelentéktelenné válik a bevett Krisztus-alak (művészettörténetileg igazolható, de lásd pl. Munkácsi Jézus-képét az *Ecce homo* című festményén).

E történetben – mely a német klasszikusok mélylátása szerint valamiképpen Isten története – Johann Gottlieb Fichte szerepe kiemelkedő. E különös géniusz fedezte fel, hogy a Kant-féle appercepció, az „én vagyok”, mely minden észlelésünket kíséri, valójában az én univerzálisan döntő jelentőségét rejti. Erre építve

alakította ki énofilozófiáját, amely által (Descartes után aránytalanul nagyobb hangsúllyal) az én kerül a gondolkodás középpontjába, mely szabadon hozza létre önmagát és önmaga ellentétét mint a mindennek végső elvét. Az emberi én, a konkrét és személyes én ebben az univerzális énből gyökerezik, innen fakad, ide tér vissza, s ekképpen az én örök újdonságát gazdagítja. Ez a lényege Fichte *Wissenschaftslehre*jének, azaz tudománytanának, amely egyetemes egologikus filozófia. A nagynevű követők – Schelling, Hegel, Stirner, Nietzsche, de még Husserl és Heidegger is – visszatérően merítenek e gondolkodó gazdag és szinte mártíromsággal lezárt életművéből (a berlini háborús sebesültek ápolása közben elkapott betegségben halt meg). Fichte gondolatvilága előrevetíti nemcsak az én modernkori kibontakozását, hanem annak meghaladását is.

A személy meghaladásának nagy etapjai: az *Übermensch*, a *Dasein*, végül *der letzte Gott*, „a végső isten” alakjai e személyfogalom-fejlődés végső változatait mutatják. Az *existencia* csak halvány visszfénye annak, amit Heidegger a *letzter Gott* alakjában vízionál. Ezt követően azonban a felbomlás korszaka jön: a másban, a másokban való feloldódás, az identitásvesztés, a szerkezetiség megannyi formája, amelynek végső kifutása a klasszikus személy hatalmas alakjának szétfoslása.

Konzisztencia

A nyugati személyfogalom: énfogalom, énkonkrétum. Világos, hogy ennek a jézusi *ego eimi* köréből eredő, *egoimikus* lényege mélyen gyökerezik a történelemben. Világos, hogy mi mindannyian beletartozunk ebbe a körbe, ebben és ezáltal vagyunk azok, akik, ének, személyek, sajátos méltósággal, belső értékkel, a kanti *Würde* mélységével. Egyetlen történelmi összefüggés ez, az *ehjeh* kimondásától kezdve az *egoimikus* kijelentésen át a *Würde* és a fichtei *Ich bin* méltóságáig. Konzisztens összefüggés, egyre mélyülő felfogás, önfelfogás, apokalipszis: a személyvalóság feltárulása. De mennyiben hézagtalan, konzisztens, összefüggő ez a történet? Mennyiben organikus kibontakozás, amelyben nincs helye a véletlennek, az eltérőnek, a tévedésnek, a bűnnek, a katasztrófának?

A történelem mint konzisztens értelemegész tétele: ellentmondásos. Az, amit konzisztensként fogunk fel, ebben a felfogásban magától a felfogástól különböző, annak tartalma, mint maga a felfogás. A felfogás túl van a felfogás tartalmán, azaz negativitást foglal magában. Ugyanez érvényes a személyfogalom történelmi összefüggésére: amennyiben ezt konzisztens egységként fogjuk fel, negativitást tételezünk a felfogás és tartalma között. S ha e felfogás énjellegű, *egoimikus*, úgy a személyfogalom történelmi konzisztenciája megszakad a felfogás tényében. Az az én, aki felfogom ezt a konzisztenciát, különbözik attól az éntől, amely vagy aki e konzisztencia tartalma, s így az énfogalmak elválnak egymástól. A felfogó én nem egyszerűen meghaladja a felfogottat, hanem negatív tartományba helyezi, mint felfogása tartalmát, amelyben a felfogás

a pozitívum. Ez a kritika érvényes minden, hasonló összefüggésre: a történelem egészére, a hagyomány felfogására, önfelfogásunkra stb.

Mégsem lehetetlen ezt a helyzetet konzisztensnek nevezni. Ám látnunk kell, hogy ez negatív-pozitív konzisztencia, *aufgehoben*, felemelt¹ konzisztencia, amely a konzisztencia tartalmának új valóságát hordozza. Ennek megfelelően a *kalokagathia* ősi eszménye – a jó és a szép nevelése, megvalósulása, hordozása – már eleve magában rejti önnön meghaladását. A görögységben e meghaladást az említett *gnóthi szeauton* fejezte ki, vagyis (helyesen értve) az én mint én radikálisan transzcendens jellegének hangsúlyozása. Hasonló irány olvasható ki Platón és Arisztotelész szavaiból, akik szerint az istenné váló ember valami egészen más, mint az az ember, aki istenné válhat (azaz tökéletes erénybirtoklásban, boldogságban élhet). Platón szerint a jó túl van a léten, vagyis a „jó és szép” (*kalokagathosz*) ember is túl van a léten. Ez komplex konzisztencia, vagyis a negativitást tartalmazó pozitívum konzisztenciája, mely magában foglalja a hibát, a bűnt, a törést, a drámát és a tragédiát.

Noha a latin sosem tudta terminologikusan lefordítani a *kalokagathia* fogalmát, maga az eszme megjelent a *vir illustris* ideáljában. Ez a forrása a későbbi *gentilhomme*, *gentleman*, úriember/úriasszony kifejezéseinek, melyeket hiba volna szimplán konzisztens fogalomként felfogni. Az úriember, az eredeti koncepció s annak kiértékelése szerint nem az, aki egyszerűen szép és jó, hanem a szépet és jót annak teljes spektrumában felfogó, megvalósító, a negativitást a pozitívumba belefoglaló tragikus-drámai személyiség – pl. mint Szókratész. Noha ez utóbbi vonás ritkán kerül előtérbe, szögezzük le: a *per aspera ad astra* archaikus gondolata éppen ezt fejezi ki. Ennek specifikus megnyilatkozása a kereszténység, a *chisticum*: *per crucem ad gloriam* (*per passionem ejus et crucem ad resurrectionis gloriam perducamur...*, Úrangyala imádság), vagyis a megpróbáltatások útján elért dicsőség, boldogság, istenember-közösség. A *chisticum* ezen elvének példás kifejeződése a kereszten kivégzett és a sírból feltámadó Jézus, akinek neve, ha görögre visszafordítjuk: Szókratész.²

A konzisztencia megtörése: az Übermensch

A klasszikus-archaikus konzisztencia valójában a mikrokozmosz-makrokozmosz egybevágásának konzisztenciája. *L'État, c'est moi*, ahogyan valaki később

- 1 Az *aufgehoben* fordítása mint „megszüntetve-megőrzött” felemás, mivel kimarad belőle a Hegel számára döntő jelentés, a magasabb szinten történő átalakulás, szintézis, átszellemiesítés.
- 2 Mindkét név jelentése: Üdvösség Ura. A héber Jehosua a „Jahveh” és a „jása” összetétele, ahol az utóbbi jelentése üdvösség, szabadulás, megmenekülés; míg az előbbi az istennév, melyet a héber és a görög hagyományban egyaránt Úrként adunk vissza. A Szókratész név hasonlóképpen a „szósz” (szabadulás, épség, megmenekülés, üdv, vő. Szótér, Megváltó) és a „krátész” (úrnak lenni valamiben, valamin) összetétele. A két név egymás kulturális fordításaként is érthető, de legalábbis parallel megnevezések.

kifejezte magát, ám a mondat értelme nem a felszínesen értett politikai, hanem a platonikus: az állam, a világ, a kozmosz *egoimikus*. Visszatérően elsikkad ebben, hogy ez az én nem a szimpla konzisztencia énje, nem az apollóni elv problémamentes érvényesülése, hanem a dionüszosziban megpróbált, abban felőrölt, szétszagattott, meggyilkolt elv kiteljesedése. Minél inkább ellaposul az *egoimikus* valóság komplexitásának felfogása, annál erőteljesebb azok hangja, akik ezt a konzisztenciát meg akarják törni. Kierkegaard hitszemélyisége szemben a vélt Hegel-féle szintézissel; a proletár, az igazi, szabad *deutscher Mensch* erőszakos felemelkedése a konzisztencia elnyomó struktúráival szemben Marxnál; az én kizárólagossága Stirnernél. S végül (de nem utolsósorban): az *Übermensch*.

Az emberfölötti, az *Übermensch* nem egyszerű transzcendentalitás, hanem mindannak tagadása, amit korábban embernek, Istennek, igazságnak, morálnak neveztek. A *kalokagathosz* kifordítása; a totálisan anti-*gentleman*; a nem-rabszolga úr; új ember. Az *Übermensch* azonban mégiscsak *Mensch*; nem lehet más, mivel „Isten halott”; emberségében azonban újat teremt, új valóságot, igazságot, erényt, közösséget. Nietzschénél homályos marad, miben áll ez az újdonság; homályos előérzet csupán, profetikus látomás, amely csak később konkretizálódik. Az *Übermensch* megtörni hivatott a korábbi konzisztenciát, s nem vesz tudomást arról, hogy ez a konzisztencia eleve drámai. S noha nem képes megmutatni, miben áll a megcélzott újdonság, annyit kifejez, hogy a korábbi konzisztenciát meg kell törni, el kell vetni, meg kell haladni, ahogyan a dionüszoszi elv érvényteleníti az apollónit.

S mégis: mivel a személyfogalom kezdettől fogva és természetesen inkonzisztens, az *Übermensch* is része ennek a történelemnek: személyfogalmaink szerves mozzanata éppen azáltal, hogy szervesen kapcsolódik e fogalmi körhöz. A mi konkrét történetünkben – hiszen itt zajlott minden, a mi körünkben – az *Übermensch* az *egoimikus* valóság kiemelt mozzanata, amely a személyfogalom eredendő inkonzisztenciáját nyomatékosan juttatja kifejezésre olyan összefüggésben, amely elfeledkezett erről az inkonzisztenciáról.

Új konzisztencia: a végső isten mint kezdet

Ha az *egoimikus* valóság, a személyfogalom története felvázolható a *pöné-ehjeh-egoimi-proszopon-persona-Person* vonalán, az *Übermensch* e vonal radikális folytatása. Konkrétan: mindannyian ebben élünk, mozgunk és vagyunk, ez a mai kor nagy jelképe: valamiképpen mindannyiunk egy-egy specifikus *Übermensch*. Érvényes ez a jelentéktelenre éppúgy, mint a jelentősre, a köznapira éppúgy, mint a kiemelkedőre, a tehetségtelenre, mint a tehetségesre, a konzervatívra éppúgy, mint a liberálisra: mindannyian az *Übermensch* jegyében fogjuk fel magunkat akkor is, ha ezt csak burkoltan, rejtetten, specifikusan tesszük – vagy ha a személy eltorzított alakjában, mely az empirikus individuum s ennek erőszakos egyénieskedése.

Jó kérdés, hogyan lehetséges az emberfölötti valóság ezen tényerése. Talán mert Nietzsche sokan olvassuk és egyetértünk vele? Aligha; először is az egyetnem-értés nyomán is lehetünk valaminek a hatása alatt. Másodszor az, amit az *Übermensch* kifejez, sokkal több, mint egy elszigetelt gondolkodó néhány leírt mondata. Itt történelmi összefüggés munkál az *opus operatum* módján, azaz akkor is, ha ezzel szándékunk szerint nem értünk egyet, nem működünk együtt. Az *übermensch-szerűség* abban a valóságban gyökeredzik, amelyet történelmi összefüggésben mint személytörténelmet fogunk fel, s amelynek egyedi-történeti kifejezése a *christicum* eseménye. Jézus meghalt a kereszten, feltámadt, s felment a mennybe – az ember tehát *Übermensché* változik, meghaladja a szimpla emberséget, s eléri a teljesség azon körét, amelynek drámai tartalma nyilvánvaló. Az eredmény: az új ember, az emberfölötti ember: „Ne hazudjatok egymásnak. Vessétek le a régi embert szokásaival együtt, öltsetek föl az új embert, aki folytonosan megújul Teremtőjének képmására a teljes megismerésig” (Kolosszeieknek írt levél, 3:10).

A személyfogalom történetében az *Übermensch* kibontakozása a *Dasein*ban megy végbe. A *Dasein* egyfelől a konkrét, halálra szánt ember; másfelől mégis a *Sein da*-ja, megjelenése, kifejeződése, kiteljesítője. Egyszerre *Dasein* és *Da-Seyn*, ahogyan (Fichte nyomán) Heidegger fogalmaz. A *Seyn* nem egyszerűen valami hagyományos és újragondolt létfogalom, hanem az a valóság, amelyet soha senki korábban nem fogott fel, nem gondolt el, nem nevezett meg. Amely kezdettől fogva rejtett volt mindaddig, amíg a *Dasein*ban fel nem tárult. A *Dasein* tehát *apokaliptikus*, feltáró és feltároló, annak feltárolása, leleplezése, ki- és beteljesítése, ami maga a valóság. Ez a valóság nem valami rigid és tőlünk független szint, hanem drámai, s ezen keresztül megújító-megújuló bennünk és közösségeinkben. Újdonság, de nem relatív értelemben, mint a régtől függő új; hanem abszolút értelemben, vagyis az az újdonság, amelyben a régi helyet kap: *semper novum, sempernovum*. Nem a régi szerint fogjuk fel, hanem önmagában; s ez teszi lehetővé, hogy a régit is újként értsük.

A *letzter Gott*, Heidegger e kriptikus kifejezése erre a *novumra* vonatkozik. Végső isten, vagyis a végsőképpeni, a végleges, a teljes – a *teleiosz*. Isten, de nem az elvont, ontoteologikus másság, hanem a közvetlenség jelenléte szerint. *Dasein*, mivel konkretizálja azt, ami a *Sein* valósága. Utolsó, de nem egy sorozat utolsó tagja, hanem végsőképpeni, akiben az újdonság, a kezdet megnyilatkozik. Konkrétsága emberi; végsőképpen emberfölötti; elhaladása (*vorbeigehen*) egyszerre elvonulás és visszavonulás, mellettünk való elhaladás, bennünket érintő eljövétel és elmenetel – abban a konkrét, drámai eseményben, amelyet megjelenése és eltűnése fog közre.

Ne hazudjunk egymásnak: ez a drámai elhaladás megrendítő. Velünk, közöttünk, bennünk történik. Ez az *Übermensch*, a *Dasein*, a *Person*, a *persona*, a *proszopon*, a *pöné*, az *ehjeh* kiteljesedése, pozitívumok negatívumának drámai összefogása, amelyet megpillantani: ajándék. Ez tehát nem lexikografikus fogalomtörténet, hanem valóságos történelem; nem egyéni vélemény, hanem tény;

nem önkény, hanem valóság. A *kalokagathosz*, a *gentilhomme*, a *gentleman*, az *úrember* valódi valósága. *Egoeimikus* valóság, mivel mindebben az én munkál, aki nem valami rigid létező, hanem drámai összvalóság.

Személyfogalmaink inkonzisztenciája tehát konzisztens inkonzisztencia. Mivel azonban meghatározója a *novum*, vagyis – Vető Miklós kifejezésével – a *nouveauté novatrice*, megújító újdonság, ez az inkonzisztencia mégis konzisztens, ahogyan az újdonság is újszerű, de nem a régítől függő, hanem azt létesítő módon. Ez az inkonzisztencia hozza létre sajátos konzisztenciánkat.

Apokalüptikon: az árulás anatómiája

Mindezt apokaliptikusnak nevezem – a szó eredeti értelmében. Az összefüggést is leírhatjuk ugyanígy: *apokalüptikon*, azaz a valóság megvalósulása – feltárulása, lelepleződése, megmutatkozása, kifejeződése. Persze az apokalipszis a köznapi nyelvben valaminek a végét is jelenti, sőt drámai, tragikus végét. Értsük ezt is helyesen: a végforma, a *szünteia* nem leszámolás, hanem számadás, nem pusztítás, hanem teljesülés, nem befejezés, hanem *consummatio*, összefoglalás. Az ember maga ez az összefoglalás, ez a *consummatio*, ez az *apokalüptikon*. Benne tárul fel a végforma, a teljesülés, *szünteia* (Máté evangéliuma, 28:20: „a világ beteljesülése”) – eleve és konkrétan. S nem egyszerűen ebben vagy abban az emberben, hanem az emberi közösségben. Ez tehát érinti az ekképpen vett történelmet, társadalmat, politikumot. Minderre itt és most nem fogok kitérni. Ehelyett egy utolsó kérdést vetek fel: az *apokalüptikon* teljesülésének módját illetően.

Ez a mód az, amit a magyar nyelvben árulásként fejezünk ki. Ahogyan korábban összefoglaltam:

„A magyar »árulás« kifejezés a teljes jelentéskört véve lefedi azt, amit a főbb nyugati nyelvekben szereplő szavak kifejeznek. Az idézett nyelvekben általában két szót találunk az árulásra, aminek eredete a latin nyelv.³ A latinban az árulás általánosan mint »átadás«, »kiszolgáltatás« szerepel (*tradere*, olykor *prodere*), konkrétan mint ellenértékért való kiszolgáltatás (eladás, *vendere*). A német *Verrat*, *verraten* jelentésköre ezektől eltérést mutat; az ige alapjául szolgáló szó, a *Rat* nem az átadást vagy az eladást implikálja, hanem a valamire való gondolást, gondoskodást.⁴ A *Verrat*, *verraten* elsődlegesen a valamire irányuló gondoskodás *megtagadása*; innen származik a szó jogi értelemben vett »hütlenség« jelentése; s ezen túl a gondoskodás (mint elővigyázatosság,

3 *Vendere* vagy *tradere*. A franciában: *vender* vagy *trahir*. Az angolban megtaláljuk a *betray* és a *treachery* szavakat, de ezekben jelentésetérés nem figyelhető meg már azonos etimológiai eredetük miatt sem. A görögben a *prodoszia* szó szerepel, amelynek latin megfelelője a *prodere*, kiad, »elárul«.

4 A *rat* indoeurópai töve szoros kapcsolatban áll a latin *ratio* tövével.

tervezet) feltárása, vagyis az ellenséggel való rosszindulatú vagy romboló szándékú közlése. A magyar »árulás« sajátossága abban ragadható meg, hogy alakilag a *vendere* csoportjába tartozó szavak tükrözése (elad, elárúsít, elárul), ám jelentését nem kis részben a német *Verrat, verraten* határozta és határozza meg. Mai köznyelvünkben az árulás már csak közvetve tartalmazza az »ellenértékért az ellenségnek való kiszolgáltatás« jelentését; nyilvánvalóbban a hűtlenséggel, a csalással kapcsolatos képzetet kelt. Az áruló ennek megfelelően, a magyar szó jelentése szerint, nem ellenértékért, hanem kedvezőtlen jelleméből kifolyólag lesz árulóvá; az árulás ennek a jellemvonásnak a kifejeződése” (Mezei Balázs: *Vallásbölcselet*, 59.3 §).

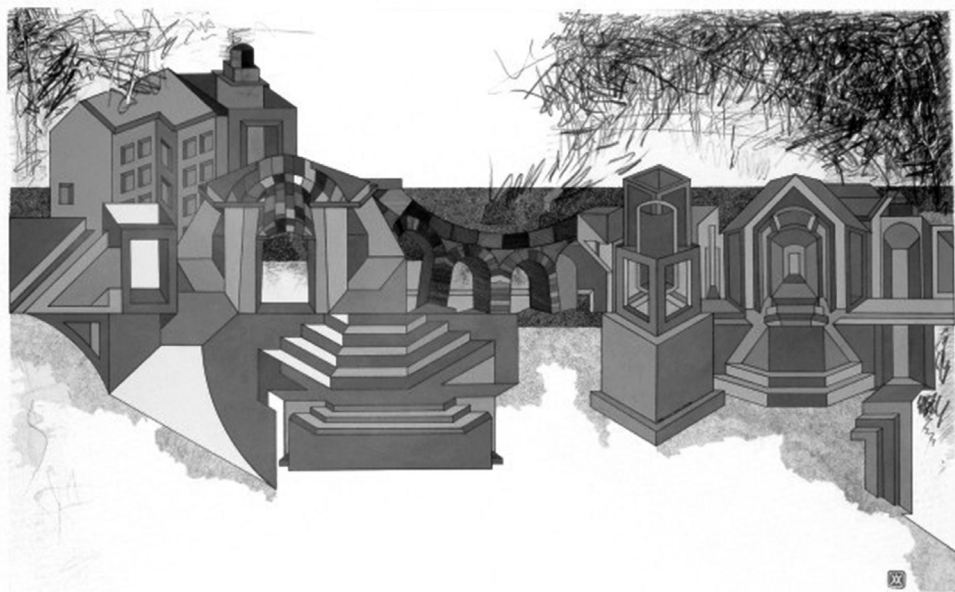
A most idézett munkában szó kerül arról is, hogy az árulás köznapi jelentése (ellenértékért való kiszolgáltatás) mélyebb értelmet hordoz: az áruló nemcsak saját maga áruló voltát, azaz negativitását fedi fel, hanem ezen keresztül azt az összefüggést is elárulja, felfedi, amelyben az árulás a köznapi értelemben végbe megy. Ez az összefüggés az értelemegész; elárulása nem más, mint feltárása éppen azáltal, hogy az áruló elárul (elárulja a barátját, a társát, a kollégáját stb.). Ekképpen – éppen magában az árulásban – a pozitív egészet is felfedi. Felfedi ugyanis, hogy ez a pozitív egész nem valami horizontális-felszíni adottság, hanem a negativitást felölelő pozitívum, amely a maga drámaiságán keresztül újdonságot fed fel. Az áruló – Júdas vagy bárki más – ugyan elárulja társát, de egyben és akarva-akaratlan felfedi azt a pozitív egészet, amelyben az árulás elszenvedése teljesüléshez vezet: *per crucem ad gloriam* – a kereszt által a dicsőségbe.

Az *apokaliptikon* működési módja ez. Nem mechanizmus, hanem emberi, nagyon is emberi cselekvés és szenvedés. Ez a cselekvés-szenvedés mélységes valóságdimenziót tár fel vagy *áru el*, azt, hogy személyfogalmaink története egyben történelem, értelemegész, amiben a személy mint személy már mindig is megtörténik. Lényege a *nouveauté novatrice*, amely a közös mozzanat a *proszopon–persona–Übermensch–Dasein–letzter Gott* vonalán. Ez a vonal valójában kör, amelynek középpontja az én, az *ehjeh*, az *egó eimi*: s nem lehet nem észrevenni, hogy mindez elsősorban rólunk, magunkról szól. Nemcsak arról, ami mi vagyunk itt Európa közepén, nemcsak magáról Európáról, hanem valami sokkal többről és mélyen személyesről is, amit Babits a *Jónás könyvében* így fogalmazott meg:

„De mennél csúfabb mélybe hull le szolgád,
annál világosabb előtte orcád.”

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Babits Mihály: *Jónás könyve*. Budapest, é. n., Nyugat (610. számozott, a szerző által aláírt példány).
- Blue Letter Bible: <https://www.blueletterbible.org/about/> (2024. 09. 13.)
- Heidegger, Martin: *Beiträge zur Philosophie*. Gesamtausgabe Band 65. Frankfurt am Main, 1989, Vittorio Klostermann.
- Mezei Balázs: *Vallásbölcselet. A vallás valósága*. Gödöllő–Máriabesnyő, 2005, Attraktor.
- Mezei Balázs M.: *Radical Revelation. A Philosophical Approach*. London–New York, 2017, T&T Clark.
- Mezei Balázs M.: Apocalyptic Phenomenology: The Culmination of the Phenomenological Movement. *RELIGIONS*, 2022, 13 11 Paper 1077, 1–16.
- Mezei Balázs – Schmal Dániel (szerkesztők és szerzők): *Megújító újdonság. Tanulmányok Vető Miklós gondolkodásáról*. Budapest, 2020, Szent István Társulat.
- Mezei Balázs: Babits Esztergomban. *Hitel*, 2023/9, 41–46. (<https://www.hitelfolyoirat.hu/wp-content/uploads/2023/09/04-mezei.pdf>) (2024. 09. 13.)
- Spaemann, Robert: *Persons: The Difference between 'Someone' and 'Something'*. Trans. Oliver O'Donovan. Oxford, 2006, Oxford University Press.
- Schenk, Richard (Hrsg.): *Kontinuität der Person*. Stuttgart, 1998, Frommann-Holzboog.

Nagy Gábor

Sztyepan Pehotnij apokrif

„Fekszem az ágyban váltogatom
A testhelyzeteket plagizálva Proustot
De szinte minden emlékem eliszkolt”
Baka István: *Álmatlanság*

Száz oldal után falhoz vágta: Proustot
olvasni kész időpocsékolás,
bakának a keservesen kibrusztolt
végső eltáv előtt az éj csodás

csipkéit lesni kóter ablakából,
nem is sejtve, hová vezényli a
felettese: élet-e igazából,
amiért érdemes meghalnia,

szabadulni egy álom-masé resti
pultjához, fröccsöt vodkával keverni,
a régi nőkre inni áldomást; –

vagy elnyel, versailles-i vízvezetékek
smaragddá mohosult hüvelyébe
zár haladék időd: végállomás.

Álmatlanság

Ezen a késő délután, ahogy az autóbusról leszállva átgázolt a falu sáros mellékutcáján (hosszú évek óta nem volt már egy becsületes tél, az Alföldön még úgy sincs), látta az agyonázott udvart, majd a kulcs túl ismerősen kattant a zárban, Diánát a reggeli felfordulás fogadta. Bevetetlen, gyúrt ág, szétdobált ruhák a földön. A beszáradt tubus, a földre gurult szemfesték, de az egész szoba a rolók között bekúszó homályban valóban gyászosan mutatott. *Ez az iskola miatt van*, gondolta. Ha egy hangot elvét, azt nem veszik észre, de ha rosszul áll a haja, vagy egy apró foltot az ingén, igen. Sok év rutinjával tudja ezt. És sok év rutinjával gyorsan rendet rak, felhúzza a rolót, kiszellőztet.

Talán estig befejezi a novellát.

Kell hozzá egy illatgyertya, lehetőleg levendulás. A fiókok limlomjai között egy gyufát is talál. A vékony fénynyelv sokáig repked, mintha félne valamitől. A konyhában a demizsonból tölt egy pohár vizet, beledob egy magnézium-tablettát (tescós, zéró cukorral). Élvezi az apró hűsítő túsúrásokat a kezén, ahogy az kicsap a pohárból, míg a korong egy formátlan pacává ázik szét a krétafehér vízben. Gyorsan felhajtja, bólint egyet. Elvégre a magnézium nem ígér többet, mint amit ad.

Húzza az időt.

Sok év telt már el így. Novellák, versek, hosszan áradó, szigorú ritmusú mondatok teszik sűrűvé a szoba levegőjét, amíg az este sötétkékre festi az ablaküveget, és a hidegtől ablakpárkányra mentett korallvirágok sosem látott vörösüket mutatják. Csak a rend, csak a forma! Arányosság! Ezek a novellák, versek valahol az álom és a valóság határán billegtek (de talán pontosabb lenne úgy, hogy az álom és ébrenlét határán), és mind a zenéről szóltak valamiképpen. Egyik értelmezője – mert azért egy-két elemzés elvétele róla is megjelent – találoán *vörösszemű* novelláknak nevezte írásait. Az irodalmi folyóiratok szívesen közölték, lassan már nem is volt olyan lap, ahol ne publikált volna. Kötetet viszont már nem adtak ki tőle, a felkapottabb kiadók kéziratát rendszerint válasz

LAKATOS-FLEISZ KATALIN (1978) író, kritikus, egyetemi oktató. Kolozsváron él. Legutóbbi kötete: *A megértés parancsa. Recenziók, kritikák* (Szászfenes, 2023, Limes).

nélkül hagyták, a kisebb kiadók pedig őszinte sajnálkozásukat fejezték ki, amiért nincs pénz, nem is lesz, egyhamar biztosan nem, rossz idők járnak manapság a könyvkiadásra, de ennek ellenére további írásra biztatták.

Ő nem csodálkozott ezen, természetesnek vette. Nem a kedvét vették el az írástól, hanem a fejlődés illúzióját. Hogy tarthat valahova, ahova a magukat íróknak nevező valakik szoktak tartani. Amúgy az olvasókban sem bízott, nem hitte, hogyha kötete lesz, majd olvasni is fogják. Eddig is legfeljebb egy-két „gratulálok” kommentet kapott a Facebookon. Lila lufikat, szívecske-özönt. Meg egy kritikának álcázott esszét, aminek írója saját „mély” irodalomértését akarta fitogtatni. Minek írja meg a százötvenegyedik novellát, kétszázadik verset? Minek vagy kinek?

Délután öt óra múlt tizenhét perccel. A naptár a falon február harmadikát, pénteket mutat. A fenébe is, most nincs kedve sem Bartókot, sem Kurtágot hallgatni. Kattan a CD-lejátszó, Mendelssohnt teszi be a Dalok szöveg nélkül ciklusból. (Németül jobban szereti: Lieder ohne Worte.) A fisz-moll gondoladalra állítja. (Habár ma már mindenki neten hallgat zenét, ő a CD-hangzást nem cserélné fel a Spotify-ért. Persze ehhez kell egy jó CD-lejátszó is, mindig örömmel nyugtázza magában, hogy ebbe a dologba egyszer befektetett.) A CD-t a Deutsche Grammophon adta ki, ez már önmagában garancia a minőségre, különben is Barenboim játssza, kristálytisztá stúdiófelvétellel. Gyönyörűen kirajzolódik a fisz félhang. Ugyan minden zugát ismeri már ennek a darabnak, de az a fisz félhang zengett a fejében hazafelé jövet végig, mint egy figyelmeztetés.

A lényeg, hogy este minél később kelljen elaludnia. Ne lepje meg az az álom, még az előérzete sem.

Ezen a délutánon ott a kiürült pohárral a kezében, a dal ritmusának átadva magát megerősítette magában azt, ami már sokszor eszébe jutott. Hogy ezentúl nem ír többet. Ezt a mostani novellát azért még befejezi. Novemberben múlt negyvenkét éves. Az előtte álló újabb százötven vagy annál jóval több novella gondolata is nyomasztotta. (Valamikor a húszas évei végén kapott rá az írásra.)

Ahogy már sokadszorra hallgatta meg a zenét, a zenét, amely önmagává, mégis önmagán túl valamilyen *lény*vé válva kapcsolódást kínál, de ez a kapcsolódás mégis *innen marad*, mert a zenébe soha nem lehet beléhatolni, a zene ajtaján mindig csak bebocsátást kérni lehet, minden nappal újra és újra próbálva, soha fel nem adva, hirtelen Zugló, az Abonyi utca jutott eszébe. A legutóbbi pesti nyár. Mert ha hazai ösztöndíjakat nem kapott meg, de azért egy-két rövidebb, néhány hetes lefutású „határon túliaknak” kiírt szakmai pályázatot igen. Mindig, most is nyárra halasztotta a pályázat letöltését letudva a nyaralás kényszerét is egyúttal. Imádta a Várnegyed szűk utcáival, ezt a várnegyedi barokkot, ahol az épületek mintha jól kiformált, eltalált hangok lettek volna. Előfordult, hogy egyedül ült a Zenetudományi Intézet archívumában, amíg úgy tűnt, a súlyos csend lebbenti meg olykor a függönyöket a forróság miatt kitért ablakokban.

Teljesen lenyűgözte a Goldberg-variációk felépítettsége. Akármennyit foglalkozott vele, sosem tudta teljesen kimeríteni. Ráadásul minél többet foglalkozott

vele, csodálata annál jobban nőtt. Csak a rend, csak a forma! Arányosság! Nem úgy volt ám, hogy a mű roppant építményét megismerve élvezte aztán a zenét, mert már minden ismeret előtt csakis a zenében élvezte ezt a kimeríthetetlen rendet. Minden hozzáférhető előadásban meghallgatta. Sőt, elég volt csak a kottát látnia, a hangjegyek képét, ezt a különös egymásnak fordított kottasort, a *tükörkánont*, a hogy rosszabb pillanataiban tökéletesen megnyugodjon, egy nagyot, megkönnyebbitőt sóhajtva, lám amit keres, az már mindig itt van.

Csodálata, lelkesedése azonban nem akadályozta meg abban, hogy módszeresen, lépésről lépésre utánaolvasva, kutatva felfejtse, mint ahogy a szőnyeget szálazzák szét. Amikor már-már úgy érezte, megvan a kulcs a megfejtéséhez, mégis megtorpant. Valami hibát fedezett fel a rendben, de valahogy szimmetrikusan elhelyezett hibát, ami épp elég volt ahhoz, hogy letegyje a fegyvert. Ha ez a hiba nem volna a Variációkban, a módszeres kutatás elég lenne. Ezzel a hibával viszont Bach beismerte, hogy kevés a műhöz, a mű túlnőtt rajta, hogy a Variációk immár levetve a mű bábruháját, végérvényesen pillangóvá válva az életé legyen.

Ezzel az elmélete is megdőlt, aminek a bizonyítására az ösztöndíjat kérte.

Nem baj, azért idáig eljutni is lélegzetellátó. Hogy ebben a nyolc hangban, ami a Variáció alapját képezi, benne van az egész addigi nyugati zenetörténet. Meg annak elrendezése, az olyan zenei őselemek, mint a *chacconne*. Mert lám a *Zefiro torna* is Bach! Monteverdi világi dalai. Mert Bach felé mutatnak. Imádta ezeket a világi dalokat talán azért is, mivel gyerekkorában csak a templomban hallott hangszeres zenét, de az egyházi népelemek áhítata mindig valahogy lefagyasztotta. Újra és újra meghallgatta ezt a zenét, ezt az ismétlődő, önmagába folyó hangsort, mint ahogy a szerelmesek bámulják egymást, és soha-soha meg nem unják, egymás testében megmerítkezve, amíg már pecsét lesz önmagukon ez a szerelem, valami letörölhetetlen, végérvényes, túlvilágba is átfolyó, mindig újra, körbe-körbe, egymásba folyó kánonokban, *torna, torna...*

A terem órája délután hármat mutatott. Rájött, hogy akkor ezért szétszórta, hogy egy-egy mondatnak többször is neki kell futnia. Az éhség miatt. Gondosan összerakta a jegyzeteit, a túlsúlyos, egykedvű levéltárosnak leadta, majd holnap visszajön. A levéltáros, aki úgy tűnt, már órák óta ül a gép előtt mozdulatlanul, bólintott anélkül, hogy ránézett volna. Megnyugtatta ez a rutinosság. Arra gondolt, hogy beül abba a kinaiba, ott a Keleti pályaudvar környékén a szokásos szószos csirkére, ami könnyű elterelését adja annak a boldog súlyosságának, ami a fejében tombol.

Ezen a téli délután jólesik felidéznie, ahogy a végigmegegy a Thököly úton, és a vékonytalpú, csatos-pántos szandálban a forró aszfalt égeti a talpát. A sarki gyorséterem óriási ablakaival, nehéz függönyeivel habár előkelőnek álcázza magát, az ételszag leleplezi. De ez jólesik, otthonosságot ad. A vendéglős, ötven körüli, alacsony rövid hajú kínai nő, minden belépőnek nagyhangon *sziaát* köszön. Nem biztos benne, hogy a nő érti, inkább rámutat, mit kér. A szemén,

ahogy ránéz, nem látszik, hogy értené. Megkapta a szokásos adagját – óriási hagymaszeletek és gyanúsan ragacsos darabok (talán gomba lehet?) – és könnyűnek, boldognak érezte magát. Örült, mert az ablakon túl ragyogóan sütött a június, hogy nemrég esett, tiszta, üde volt a levegő, a tekintet messzire kívánczozott. Lám az emberi arcokon még sincs nyoma semmiféle elégedettségnek, vette észre ezt is. Szigorú szájszélek, lefelé néző tekintet, merev, zárt arcok mindenütt. Még a fiatalok is ilyen.

Mégis ki kell nézni az ablakon, mégis nézni kell egymást, vagy legalább egy pillantást vetni egymás felé.

Ebéd után szállására indul, az óriási fákkal szegélyezett Abonyi utcára, a határon túli magyaroknak épült vendégházba, rendezgeti az anyagait, vagy csak úgy a maga kedvére olvas. Itt az éjszakáktól sem fél. Egy-egy este koncertre ül be a Zeneakadémiára, van, hogy a műsorfüzetből egy diplomaelőadást is kinéz. Együtt izgul az ismeretlen vizsgázóval, hogy ezt vagy azt a futamot mélyen szépen végigvitte. Megkönnyebbül, mert szépen kijött az a magas hang. Ilyenkor *emberérzése* van. Ekkor látja meg az embert a legtisztább mivoltában, a hang eszközeként, hosszú, idegőrlő gyakorlások edzette-megformált kézzel és hanggal, most mégis légies estélyiben. Szívesen odamenne a diplomázóhoz, hogy *én láttalak téged*, lehet, jobban, mint bárki, mint a szüleid vagy a barátod, mert nem a családtagot láttam benned, aki a fényedre pályázik, hogy a dicsőségedből majd rá is vetül valami kevés, nem a büszkeség tárgyát, akivel a rokonok előtt dicsekedni lehet.

De hát ezt nem mondhatja meg, ezért koncert után, amíg a kigyúlt arcú diplomázó a gratulációkat fogadja, ismeretlenül elsomfordál.

Arra is jól emlékszik, ahogy még pár évtizede, huszonévesen, ahhoz, hogy koncertélményhez jusson – mivel pénze nem volt – ilyen vizsgaelődásokra utazott fel a legközelebbi városba, Debrecenbe. Az egyik ilyen estét most is látja. Telt, máris kiforrott hangú tenor volt a vizsgázó, jól megválasztott áriákkal. Ahogy a végén a tapsot fogadta, sütött róla büszkeség. Koncert után az előtérben az anyja őt magát valamilyen bennfentesnek, talán fia eltitkolt barátnőjének nézve, odament hozzá. (Igaz, szép volt, alkalomhoz illően öltözve, ő maga is vizsgázhatott volna a külseje alapján.) Az asszony, az a típus, aki hatvan felé is rendszeresen fodrászhoz, kozmetikushoz, fürdőbe jár, akinek jól szituált barátnői és kiterjedt társas kapcsolatai vannak, hosszan, a beavatottaknak kijáró bizalmassággal részletezte, hogy mekkora lemondás volt számukra, mennyi álmatlan éjszaka a fiuknak a legjobb tanárt megtalálni, a gyakorlások nyugodt idejét megteremteni, a holtponatokon átsegíteni! Mert zenével foglalkozni nem könnyű ám, rengeteg lemondást kíván, ezt tudja meg! És különben meg nem könnyű ember a fia sem – ezt csak úgy súgta neki bizalmasan.

Aztán, amikor az ünnepelt végre megjelent, karján hatalmas csokor, jobbán az igazi barátnő, az asszony szeme végleg lesiklott róla.

Még jó is, hogy békén hagyta, mert kis híján lekéste a vonatot, és csak reggel ment volna a következő. Gyorsan-gyorsan végig a Péterfia majd a Piac utcán!

Ahogy a nagy loholás után végre ledobta magát az átforrósodott, ragacsos kupéjában, az asszonyt mondókájával együtt már el is felejtette.

Még akkor szép volt, ugyan még most is szép, de mivel eddig nem mondták neki, vagy legalábbis nem olyanok, akiktől komolyan vehette volna, azt hitte, külseje jelentéktelen. Olyan, mint más: két szeme van, egy orra. Tökéletesen arányos alakját természetesnek vette, így azt sem látta, hogy az övé *kivétel* és nem szabvány. Egyik udvarlóféleje, aki valahol Debrecen és Pest között (talán Püspökladányban) a vonaton akadt belé, és egy könnyű *helló*val dobta fel poggyászát a csomagtartóba, ismeretségük későbbi szakaszában is száraz, nem nőnek kijáró témákkal traktálta. Madárinfluenza, covid, árdrágulás. (De mint-ha valami *helyett* beszélt volna ezekről az innen-onnan felszedett témákról.) Diána el sem tudta volna képzelni, hogy intim kapcsolat alakuljon ki köztük, még a gondolatától is irtózott. *Eszünk valamit a kínaiban, babám?* – így szólította, ami viszont sehogy sem állt jól neki. Dianának úgy rémlett, hogy ezt a babámot húzza-vonszolja maga után, mint egy leszakadt nadrágtartót. *Na, pusszantalak, légy jó!* – ezt búcsúzáskor mondta. Ilyenkor mutatkozott meg a férfi teljes körvonalában, szétesett vonásaival, külön-külön életet élő tagjaival – amitől sem ülni, sem állni nem tudott rendesen. Vagy félig lecsúszva ült a széken, amikor is attól félt az ember, máris lefolyik, ha viszont felállt, egyik válla lejjebb esett, kezével sem tudott mit kezdeni.

Ahogy közös megegyezéssel abbahagyták a találkozzatást, Diána megkönynyebbült, mintha visszakapott volna valamit.

Saját szépségére vakon élve a mindennapokat csak néhány kivételes pillanatban a tükörben látta az igazat. Akkor hát valami más baj van itt.

Az évek során viszont arra is rájött, hogy mint sok mindennek, ennek sem fejtheti meg az okát. Tovább kell élni egyedül.

Tisztán emlékszik: Vivaldival kezdődött minden. Azzal a szombat délutánnal. Talán úgy tizenkét éves lehetett. Anyja elaludt a tévé előtt, a tévé úgy maradt, bekapcsolva. Fekete-fehér, régi orosz tévé, csak ha már bemelegedett, nem repkedett tovább a képernyő. (Néha meg is kellett ütögetni az oldalát.) Most is csak úgy ment magának. Ő szorongva lesi az anyját, nem mer semmibe belefogni. Nehogy felébressze. (Pedig sok házimunka lenne, anyja helyett is.) Úgy jár-kel körülötte, mintha tojánhéjakon lépkedne. Mert az anyja mindig hirtelen, felhorkanva ébred meg és valami nagy-nagy ijedelemmel. – *Jajajajajaj, de szörnyen szárad a szám, teljesen össze van ragadva! Hozzál gyorsan valami innivalót!*

Anyja tehát aludt. A hangok orkánja mintha ki akart volna szakadni abból a nevetséges fadobozból. Először kíváncsian figyelt. Ez valami új volt, de ahogy elengedte magát, rájött, hogy valahonnan mégis ismerős. Azontúl is gyakran eszébe villant, nem is annyira a dallam, hanem a hangszerek hangja. Különösen a hegedűé. Már akkor észrevette, hogy a hegedű hangjában van valami végérvényes, visszavonhatatlan. És az összhangzás. És még valami: a szenvedély, az az elsőprő erő, amit *ebben a formában* az emberek világában nem tapasztalt. Legfeljebb csak a könyvekben. Azontúl tovább is egy-egy nyári viharban, villámok

reccsenései közben a szentelt gyertya rebbenő lángját bámulva, ami előtt nagy-nénje hangtalanul imádkozott a belső szobában, és csak gyors szájmozgásáról lehetett tudni, hogy most másvalakivel társalog, a vihar dinamikájában felismerte ezt a már hallott zenét. Már nem félt a vihartól, a felhők drámai színjátékát pedig kimondottan élvezte.

Innentől kezdve a vihar, természeti jelenségek, de maga a természet, tájak igazán önmaguk lettek, de *önmagukon kívül plusz még valamik*.

Innentől volt egy titka, és ő megtanult élni ezzel a titokkal.

Aztán rájött, hogy nemcsak ez a zene van, hanem több hasonló. Vivaldiból is több van. És Vivalditól teljesen eltérő zene is *ugyanaz* a zene. Hiába egyik tiszta forma, másik tiszta vihar, de *ugyanaz*. Bármilyen furcsa, a középiskolában lett egy barátnője. Élénk, kötekedő, fiús jelenség volt, épp az ellentéte. A tőle kapott születésnapi kazetta Brahms d-moll zongoraversenyével még a mai napig is megvan. (Az is így kezd: a zene bevezető hangjai elsöprő erejű vulkán.) A barátnővel viszont hirtelen egyik napról a másikra szakadt meg a kapcsolat. Ma sem tudja miért. Egyszer csak már nem hívta, nem kereste.

Valamiért természetesnek vette, hogy így kellett lennie.

És itt, a középiskola első évében fedezte fel a zenetanárnője szoprán hangfekvését ösztönösen jól alkalmazott rezonanciával. Komolyan, szakértő módra bólogatott, igen, ez már valami. Vele is komolyan, gondterhelten beszélt. Nincs kedve az énekarban énekelni? Felvételit ajánlott a zenetanárira. Ne féljen, Kolozsváron ugyan korlátozott a helyek száma, de ha most teljes erővel rágyúr, még bejuthat. A kötelező zongorára majd ő felkészíti. Igaz ugyan, hogy a város messze van innen, bírni fogja az utazást? Kottákat hozott, súlyos könyveket, szakirodalmat cipelt a hóna alatt. Épp neki való lenne, győzködte, ugyan meggazdagodni nem lehet belőle, de a zenetanárság mégiscsak egy biztos állás.

És hogy az ő helyzetében különösen meg kellene ragadnia.

Anyja odavolt a lelkendezéstől. Zenetanár, az ő lánya! – *Ugyi, ugyi csak megmutatjuk nekik kislyányom, hogy minket nem tudnak olyan könnyen eltiporni. Hiába lesi az egész falu, hátha nekünk annyi lesz! De csak kibabrálunk velük! Pedig apádat is elmarták tőlem, még te meg se vótál, hogy tiszta egyedül kellett felneveljelek. Asse vót, aki egy pohár vizet adjon. Meg hogy még te se kellettél vón’, mer’ egy ilyen nőnek mire kell pulya?! És tudd meg, hogy nagynénéd vót mindennek az élén, hiába teszi magát olyan nagy szentnek!*

Nagynénje megfontoltabb volt anyjánál, aki különben is az élet leghétköznapibb helyzeteit is felfokozott drámaisággal élte meg. – *Jó, jó, te tudod, de lááá, anyád is nagybeteg, máma van, hónap nincs. Még amikor arravaló lett vón’, akkor is úgy élt, mint az égi madár. Egyik napról a másikra, mert pénze sose vót. A te helyzetedbe’, hogy apád sincs, azt kéne nézzed, hogy mentül elébb pénzt keressél. Mi lesz, ha nem vesznek fel a felvételin?*

A felvételin elsőre bejutott. Nem ujjongott ennek különösebben, az ő helyzetében természetesnek vette, hogy csakis így kellett történnie. Kollégiumi szállást is kapott valamicske ösztöndíjjal. Bár úgy tűnt, végre egyenesbe jött,

alig várta a szombat hajnalt, hogy a kollégiumból nagy csomagokkal megpakolva érje el a gyorsot. Amíg a mezők fölött tejfehér ködben száll fel a fény, hallgatja, ahogy a viharos gyorsaságú kattogás *fortissimója* után egy-egy állomás felé közeledve lassan lecsillapszik, megnyugszik a zaklatottság. Igen, ez már az utolsó állomás. Anyja akkor már egyre többet ivott. Hogy csillapítsa a belsejében égő tüzet, innia kellett. Láta már az elhanyagolt, gazos udvart, a megrepedt, hulladozó vályogfalat, mikor is nagy csomagokkal izzadtan, elgyötörve belépett a kapun, hogy *nézd anya, itt vagyok*. Láta, hogy a szobában még nagyobb a rendetlenség, állott italszag, nappal is behúzott redőnyök, és az ágyban a reménytelenségbe burkolózott alak, mintha nem létezne, senki lenne. A szemét folyton kerülte, nem mert ránézni. Mert homály lepte be ezt a szemet, az alkohol homálya.

És akkor látta először *azt* az álmot.

Onnantól kezdve alvás helyett a gyertyát bámulta, ahogy a folytonos virasztástól könnyezett, zsugorodott, mígnem teljesen összeesett. Kanóca füstölög még, a füst egyenes vékony csíkban száll fel, majd hirtelen megtörik és eloszlik a levegőben. Nagynénje a sarokban már órák óta hangtalanul mormol, nem unja meg úgy látszik, soha nem unja meg. Még éjjel sem. Most épp anyja lelki üdvéért imádkozik. Folynak szakadatlanul a mondatok, egymásba érnek, újra-újra, körbe-körbe végtelenül, már nem is a szobában, a túlvilágon járnak, *hol már ember nem segíthet, a te erőd nem törik meg, hő imáid gyermekidnek nem, te soha nem veted meg, hol a szükség kínja nagy, mutasd meg, hogy anya vagy, most segíts meg Mária, ó, irgalmas Szűzanya, hol már ember nem segíthet...*

Nagynénjével ketten maradva keveset beszéltek. Nagynénje a csendet szerette. Zenéből csak az egyházi népéneket. Ha visszagondol, sosem tette szóvá, mint más, hogy ő egy *kapott* gyerek. Mert így mondták ezt a faluban. Még a pap is az anyja temetésén, mintegy elszólva magát, hogy *lám még ez a kapott gyermeke is milyen szépen felnőtt a rokonok gyámolításával, mert a Jóisten a legnagyobb szükségben sem hagyta el* – és ő sírva a megaláztatástól néni csak annyit mondott: *nagy dolog, hogy a Jóisten megteremtett minket, ezt kell nézni, nem hogy ki mit mond!*

Ezzel el is volt intézve a dolog.

– *Nagy dolog, hogy a Jóisten megteremtett minket* – ezt mondta ő is neki sok év után, amikor már ott feküdt magatehetetlenül, szétcsúszott, összement tagokkal. Csak nem gondolni erre, semmiképp sem gondolni. Különösen az arcára nem. Nagynénjének furcsa aszimmetrikus arca volt, két szeme, szemöldöke nem volt egyvonalban. Az ágyban fekvés hosszú éveiben arcának egyik fele még lejjebb csúszott, fogatlan szája beesett, furcsa manóhoz tette hasonlatossá. Ő, ha csak lehetett, nem nézett rá. Diána a harmincas évei vége felé járt már akkor. Az ápolónő, edzett jó ötvenes nő, *na, hogy vagyunk, hogy vagyunk* kiabálja már messziről. Vaskos combján megfeszül a halásznadrág, de mórlikálja magát, mintha élvezné, hogy ez a test jutott neki. Divatosra nyírt rövid hajába folyton beletúr, amitől frufruja újra és újra a homlokába hullik. Diána folyton csodálkozott ezen.

Hosszan elbeszélget velem, tanácsokat ad, milyen pelenkát vegyen, felfekvés ellen melyik a legjobb gél, legyen körömvirágos, a német igen, legfeljebb még a magyarországi. *Advilt?* – azt is adjon be neki, feltétlenül. Naponta egyet, ha kell, de ne többet. És csakis egy hétig. Bólogat, helyesel, nagyhangon ő is hozzáteszt ezt-azt. Kívülről figyel magát ilyenkor. Igen, így kell ezt, ha már nem lehet szóvá tenni a lényegét, azt, amiről igazán beszélni kellene, mivel ezt a valamit senki sem tudja, akkor sokat kell beszélni pelenkáról, felfekvésről, az öregek és nehéz betegek makacskodásáról, igen, így látta ezt már az iskolában is, ahogy a szülők színre viszik egymás előtt saját külön bejáratú drámájukat. *Vettem én is a gyerekeknek egy vadonatúj bakancsot, a legdivatosabb márká, azt hiszed, ránéz, dehogy néz, kétszer, ha volt lábán...* Igen, így fog tenni ő is a családi kötelékekben foglyul ejtett nők ősi túlélési ösztönét mozgósítva – gondolta.

Duci néni, mindenki csak így hívta az ápolónőt, a majdnem velem egykorúak is, nagynénjével is folyton beszél – *Nem szabad makacskodni, tessék szépen bevenni ezt a gyógyszer, így ni, ügyes, nagyon ügyes! Na még egyet, csak ügyesen.* Mindig mindekivel beszél, azzal is, aki már nem válaszol, tudja, hogy addig van védve, amíg beszél, utasításokat ad, magyaráz. Addig nem érheti baj. – *Holnap megint jövök, Rózuka néni, jó?* – szól oda elmenőben az ágy sarkában kidudorodó paplancsomónak, mire a paplan mintha megmozdulni látszana.

Nem gondolni arra, hogy néha, jobb napjaiban segítséggel kiültette az ágy szélére, háta mögé, nagy nehéz párnákat tornyozott támasztéknak, hálóinge apró válláról lecsúszik, két lába a semmibe lóg, és isten tudja, honnan veszi az erőt, hogy beszéljen, érdeklődjön, ott az ágy szélén, kilencvenen túl, semmibe lógó lábbal megkérdezze, hogy *nem mentél férjhez, hol tanítol*, hogy semmitmondó válaszait meghallgassa, helyeseljen, hogy erőltesse magát vissza a múlthoz, amikor még valóban beszéltek, ha keveset is, és nem az ágy szélén, hanem nyári délben a hokedlin a meggyfa alatt, elvégre június van, ő meg addig is, hogy csináljon valamit, az érett vörös meggyzemeket válogatja.

– *Rakoncátlan gyerek voltál* – mondja egyszer csak, amire ő összerezzzen. Isten tudja, honnan vette ezt a szót, egész életében soha nem hallotta tőle, az egész családban senki sem használta, az anyja sem. A „rossz”, kezelhetetlen gyerekekre legfeljebb azt mondták, huncut vagy csintalan. De ő maga sem ismer magára ebben a szóban, mert épphogy csendes gyerek volt, igazi szétkürtölésre méltó jó gyerek, mert mindig egyedül lenni szeretett, azt szerette, ha békén hagyják. Nem gondolni erre a szóra, hogy ebben a szóban nagynénje még utoljára neki rugaszkodik, emberfeletti erővel, hogy valami választékosat mondjon, elvégre annyit tud homályosan, hogy unokahúgából tanult ember lett, pedig lehet, nem is ismeri a szó értelmét.

Utolsó hónapjaiban már nem ismerte meg. Hiába nézett rá, szemében nem gyúlt ki az ismerős fény, a ráismerés fénye.

– *Jövök haza hamar, nénye* – szólta oda elmenőben, de csak szokásból, mert a paplankupac a szóra nem mozdul meg.

Mióta ebben a szatmári, Nobel-díjas román származású biológusról elnevezett szakiskolában megkapta a zeneórákat, mindig hajnal felé nyomja el az álom, mikor is pontban fél hatkor hasít a csendbe az ébresztő, mint egy segélykiáltás. Gyorsan villanyt gyújtani, vizet melegíteni, lavórban a hideggel vegyíteni. A temető melletti földúton egyensúlyozni a sárban, kezében elemlámpával már megkönnyebbülés. Talán a friss levegőtől vagy a mozgástól hirtelen belehasít a Bach g-moll szólószonátájának első pár üteme. Olyan, erősen, hogy meg kell állnia. Először egy villanás, aztán megjelenik a zene is teljes fényében. Nem győz csodálkozni a tiszta hangzáson. Már nem is ő lépeget a temető melletti földúton, a hang viszi magával.

Úgy látja, mintha a mezők szélén vékony csíkban már derengene. Pedig télen, hajnali hatkor még nyoma sincs világosságnak.

A Nagyvárad felől érkező személyvonat mindig késik. Egy fénypontot kell lesni a távolban, amíg az a pont egyre nagyobbá válva, zakatolni, dörömbölni kezd, hogy egy tétovázó lassítás után egy súlyos döccenéssel végre megálljon. Útitársai a koszos fényű kupéban kis műanyag laposüvegekből kortyolják a barna lét, elszívznak egy-egy szál cigarettát mellé, hogy a még félálomban való kényszeredett készülődés után valóban felébredjenek. Diána már teljesen éber. A zene nem akar megszűnni. Elcsodálkozik, hogy lám nem benne szól, önmagán kívül, mert ő csak hallgatja a hangokat.

Beérve az iskola neonokkal kivilágított főkapuján, ahol azonnal elkapja a szorongás, egyből a mosdóba siet. Van, hogy egy egész tekercs vécépapírt elhasználna, hogy a cipőjére tapadt sarat úgy-ahogy lesikálja. Mivel sokat kell várnia – az órái csak déltől kezdődnek –, beül a tanáriba, készül, vázlatot vagy csak a maga kedvére olvas. Az ének-zene rendszerint az utolsó órák egyike mindegyik osztályban. Az előtte levő szünetekben rendszerint keresni szokták, ismeri már ezt. *Tanárnő, el tetszik engedni, fogorvoshoz megyek... anyámat kísérem a kórházba... focimeccsre készülünk az országos bajnokságra...* Az óráin rendszerint már csak négyen-öten maradnak, azok is merev tekintettel telefonjukat bámulják. Az egyik lány elmélyült figyelemmel sminkeli magát a hátsó padban. De hát mindenki tudja, hogy van ez. A zeneóra azért kell, hogy emelje az év végi tanulmányi átlagot. Zenéből rossz jegy? Ki hallott már ilyet?

A barokk zenéről, azon belül is a variációkról volt szó ma délután. A Goldberg-variációkat hozta a diákjainak megmutatni. Már kikereste a felvételt, amikor megállt a keze a levegőben. Diákjai felnéztek, de csak egy pillanatra, tekintetüket visszahúzta a telefon. Mennyit foglalkozott vele Pesten! Mégsem tudta teljesen kiismerni. Mint egy zárt katedrális, ami maga magának elég, felépítettségében teljes, az ember legfeljebb kileshet titkon egy-egy apró részletet a kőcsipke mintázatain, a festett ablakokon besütő fény vibrálásában, hogy azzal elfoglalkozzon teljes életében. Így zárta be őt Pest is, az Abonyi út, az anyja, a nagynéje, a gyerekkora, az elveszett apja, az álmatlansága úgy, mint

a Goldberg-variációk, hogy belül, a fejében dörömbölgjön minden kiszakadásra készen, ő mégse lássa a teljes egészet, csak egy-egy kőcsipkés mintázatot, egy-egy éles, szokatlan fényszög megvillanását.

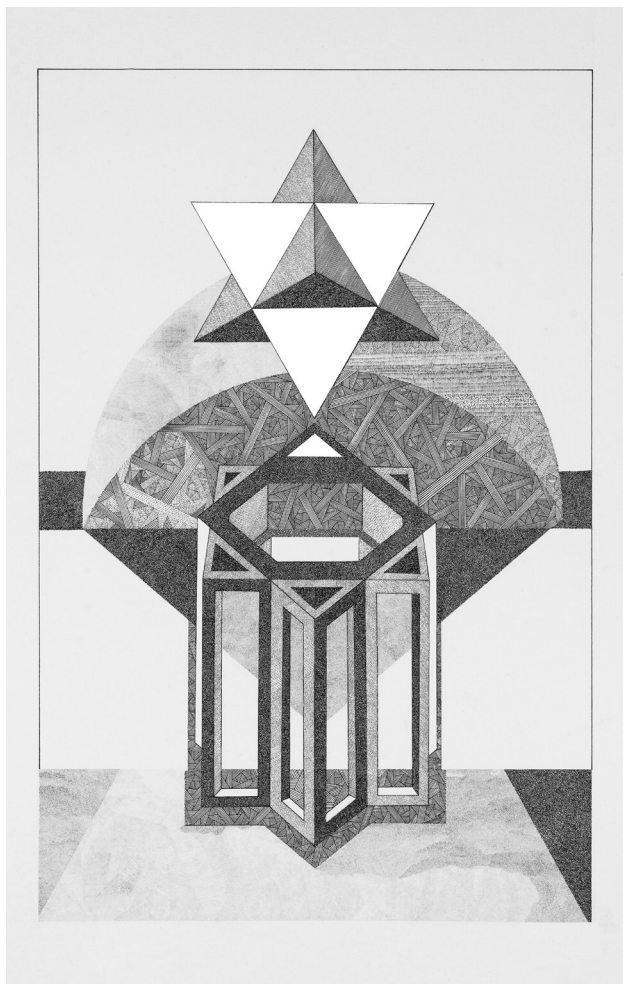
Hirtelen gondolt egyet, mégis inkább Mendelssohn fisz-moll gondoladalát indította el. A diákjai észre sem vették, nekik mindegy, mi szól a háttérben.

Az újrajátszásra állított zene már csak magának szól. A levendulás illatgyertya utolsó parfümfelhőjét kilehelve, összeesve ázik saját tócsájában. Diána kisgyerekként egy romos, gazokkal felvert, tetőtlen épületben látja magát, aminek a falai is csak félig-meddig állnak még, a pusztá téglák, mint valami sebek meredeznek. Ugyanaz a már ismerős érzés fogja el, amit mégsem tud megszokni: az iszonyaté. Pedig magát a helyszínt mintha felismerné: egy kicsi, főúttól messze eső falu, a nagymajtényi állomás széthordott épülete. De ő itt még soha nem szállt le, mindig csak a vonatból látta Szatmár felé. Azt érzi, mintha soha nem menekülne innen. Pedig nincs megkötözve, teljesen szabadok a végtagjai, és ha átvágna a gazon mezőn, valahogy haza is vergődhetne. De mégsem tud megmozdulni. Leköti valami, de hogy mi, azt nem tudja. Pedig a romos sarkokból állott vizeletszag csapja meg, és még valamilyen más szag is, elemezhetetlen, a bokorra nyugult csalán közül, ahová fényes zöld legyek rajzanak tömegesen. Erőlteti magát, vergődik, de mintha oda lenne ragasztva a koszos, olajfoltos betonhoz. Majd megmozdulnak a magasra nyúlt gazok levelei, mindenholnan emberfejek bukkannak elő, teljesen ismeretlen emberek, de *most látja igazán*, mit jelent az ismeretlen embertömeg. Ezek az emberek, mind mintha várnának valamit. Egymással beszélgetnek, de várnak. Innen tudja, hogy várni kell. Igen, ezek az emberek azért jöttek, hogy várjanak, tehát akkor ő is céllal van itt, várnia kell. Végül is állomáson van, az állomáson várni szoktak. Még nem tudja, hogy mire vár, de vár. Majd kiderül, mire várnak, mert más emberek jönnek, neki ismeretlenek, de hozzájuk jönnek, mindenkihez jön valaki, minden várakozót megölel valaki, kedélyesen beszélgetnek, ő nem hallja, mit, de nem is rá tartozik. Együtt mennek el a várakozók és a hozzátartozóik, lassan teljesen kiürül a romos épület, már csak ő marad. Most hirtelen bevillan, hogy hát ő az anyjára vár, neki is van kire várnia, igaz, hogy késlekedik, de nem baj, biztosan túlórázik a gyárban, vagy a szomjúságtól beteg, tehát meg kell várnia, míg hazajön, vagy meggyógyul, de nem baj, ő vár addig, bármeddig vár. Majd egyszer megmozdul egy bokor, hirtelen, kirobbanó örömmel meglátja az anyja arcát, mégis igaza volt, hogy rá várt, igaz, hogy ez az arc elnyúlt, gondterhelt, de mégis az anyja arca, még nem látta meg, azért is gondterhelt, jobbra-balra néz, őt keresi. Végre felé néz, *most, most* kell észrevennie, már integet is neki, hogy *nézd, anya, itt vagytok*, értem jöttél, hát itt vagytok, nem is messze, csak gyere értem, mert én nem tudok megmozdulni. De az anyja hiába néz egyenesen felé, nem látja, hihetetlen, pedig őt nézi, látja, hogy őt nézi, mégsem ismeri fel, lesiklik róla a tekintete, hogy lehet ez, pedig ő kiabál, már nem is, hanem ordít, síkit, hogy vegye már észre. Végül anyja tekintete elfordul, végérvényesen, visszavonhatatlanul elfordul, mintegy nyugtázva, hogy akit keresett, nem

találta meg, tanácstalanul álldogál egy darabig, hogy mit is tegyen, majd látva, hogy nincs miért, hátat fordítva neki a gazos mezőkön elindul visszafelé.

Hirtelen apró, nagyon apró cseppekben hullani kezd valami az égből, eső lehet, de nem, mégsem eső, apró hűsítő tűszúrások, mintha egy pohárból csapna ki, de hát most jön rá, hogy ezek a gondoladal fizs-moll akkordjai, de nem tudnak zenévé válni, csak erőlködnek, vergődnek, hogy hanggá váljanak, keresi azt a félhangot, de nem hallja, azt a félhangot kell pedig meghallania, akkor felkelne ebből az álomból, de nem tud, nem hallja azt a hangot, nem tud, nem fog felébredni, itt marad ebbe az álomba kötözve...

A fizs félhang a falak közé zártan újra és újra megszólal. Az ablak sötét, de kint, messze már készülődik a hajnal.

Kónya-Hamar Sándor

Megkövető

Bocsásd meg Farkas Áрпи,
Azt is, amit nem lehet!
Hogy éltedben és holtodban is,
Így elbántak veled!

S hogy szerelem és politika
Összefonódó bűvkörében,
Ilyen bosszúéhes lett, és lehet
A pazarló lelkiismeret!-

Gyászajándék

(KAF temetésén)

Akinek utolsó földi napján,
Árva botján és kalapján
S hazai versbéli tájakon
Már zúzmarás a fájdalom.

Harangokat s gyászcsipkét húz
A Psalmus Transsilvanicus –
S mert nehéz és hosszú az az Út,
Csak áll, csak vár s nem száll.

A vérmérgezett Pegazus –
De versengve kántorral, pappal
Hantol és torkaszakadtából énekel
Egy sírásó-álcás angyal!-

(Marosvásárhely, 2024. január 4.)

KÓNYA-HAMAR SÁNDOR (1948) Székelykocsárdon született költő, esszéíró, politikus. Kolozsváron él.

Tétova búcsú

(Szilágyi Istvántól)

S most, hogy JAJDONBÓL is elméssz,
Nincs szavam, Komám!
Levegőt is alig kapok!
„Csak nyugi, nyugi!
Csak tűzfészek-rakó
Madár ne légy!” –
Csitítottál, míg politizáltam.
S most a hosszú és nehéz Út előtt,
Föl azon az égis meredek,
Házsongárdi kaptatón,
Csak megyünk, csak nézünk utánad,
Mint akiket végleg megfosztottak!
Mindattól, aki voltál, de maradsz nekünk:
Súlytömb, bazaltörvény és sziklasóhaj!
S lenyűgöző, nagy íróként is
Visszahunyorító pajtárs!
S közben „Hollóidőben”
Fölizzik az „Agancsbozót”.
S hullhat a kő apadó kútjainkba,
Már „Messze túl a láthatáron”!

(Kolozsvár, 2024. március 21.)

A halál legyőzése¹

Teremi kipihenten ébredt, a Csonka utcai ház megszokott szaga, gyermekkori emlékeket idéző levegője, úgy érezte, jót tett neki. Sem Margit, sem Géza nem voltak már otthon, mikor fölkel, de az asszony kikészített neki reggelire kolbászt, kenyeret, sajtot. Belakmározott, megborotválkozott, a szürke öltönyébe bújt, s nekivágott a napnak. Mélyeket sóhajtozva kutyaolt végig a Pálffy utcán, s átkozta magát, amiért nem intézte el, hogy bekössék a telefont Margitékhoz. Ha ezt nem feledi, hívhatott volna taxit. A Galamb utca végén villamosra szállt, bedöcögött a Széchenyi térig, leszállt, a Tisza szállóhoz ment. A recepción fölmutatta az igazolványát.

- Miben segíthetek, nagyságos uram? - nyájaskodott a recepciós.

- Csak detektív, kérem - utasította vissza a megszólítást Teremi. - Szélpál Jánossal lenne beszédem.

- Csak nem...?

- Nem! Szigorúan magánügyben keresem!

A recepciós gyorsan telefonált egyet.

- Pár perc múlva az étteremben lesz.

Teremi a kalapjához érintette a jobb kezét, az étterembe vonult, rendelt egy Szent István portersört meg egy unikumot, s mire Szélpál megérkezett, el is tüntette mindkettőt.

- Még egy kört? - kérdezte az érkező köszönés helyett. Teremi kurtán bólintott.

Szélpál János maga alá húzott egy széket, körbepillantott, elégedetten nyugtázta, hogy az étterem üresen tátong.

- Nem tesz jót nekem, ha keres az államrendőrség - mondta.

- Szigorúan magánügyben - védekezett Teremi. - Ezt közöltem a recepción.

- Közölted, csak az a kérdés, elhitték-e.

BENE ZOLTÁN (1973) író, szerkesztő, 2019 és 2022 között a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjasa volt.

1 Részlet a *Szép Heléna halála* című, készülő kisregényből.

- Majd elmeséled, hogy osztálytársak voltunk, régi cimborák.
- El fogom, ne aggódj! De térjünk a lényegre, kérlek, rengeteg dolgom van.
A pincér meghozta az újabb sört és rövidet, Teremi utóbbi gyorsan fölhaj-
totta.

- Üzlet - szögezte le.

- Miféle?

- Kell egy számla, hogy itt szálltam meg, de nem itt szálllok meg, persze.

A számláért fizetek, természetesen.

- De kérlek!

- Ne mondd, hogy nem lehet!

Szélpál a fogát szívtá.

- És te rendőr vagy - sziszegte.

- Nem is akármilyen!

- Mondhatok nemet?

- Nem volna illő.

- Nem, gondoltam.

- Holnap benézek a számláért. Két hétről szóljon, két napnyit fizetek.

- Milyen nagylelkű vagy!

Teremi kitöltötte a sört, lehörpölte a habját.

- Ismered a fuvaros Balogot?

- Mindenki ismeri.

- De személyesen ismered?

- Igen, ismerem.

- Milyen ember?

- Nem emlékszel rá?

- De, emlékszem. Milyen ember?

- Befolyásos. Pökhendi, fennhéjázó és nagyon gazdag.

- Ezek a tulajdonságok nem csengenek túl jól így együtt... - tűnődött Teremi.

- Való igaz, kérlek.

- Nem pletykálnak róla?

- Nem.

- Semmit? Szerető, zabigyerek, sikkasztás, vesztegetés, bármi?

Szélpál megvetően mérte végig a detektívet.

- Sikkasztás, vesztegetés, mi?

- Mindenki sikkaszt és veszteget, aki megteheti - vonogatta a vállát Teremi.

- Való igaz, kérlek - hagyta rá Szélpál.

- Szóval?

- A fiával perel mindig. A menyasszonya miatt.

- A fuvaros Balog megözvegyült?

- Nem, dehogy! A fiú menyasszonya miatt veszekszenek...

- Aha.

- Zsidó.

- Aha!

- Illetve nem egészen, az apja katolikus.
- Aha...
- Szemorvosnő a klinikán.
- Aha!
- A nejed bizonyosan ismeri.
- Meg fogom tőle kérdezni!
- Miért érdekel a fuvaros Balog?
- Az Ébredők érdekelnek, kérlek – a detektív fölhajtotta a sörét. – S gondolom, Balog úr még prominense a társaságnak...

Szélpál bólintott.

- De arról nem beszélhetek, hogy miért érdekelnek.
- Megértelek, kérlek.
- Kérlek – mosolygott Teremi, s úgy tett, mintha a tárcáját keresné, közben azonban le nem vette a szemét Szélpálról.
- Természetesen a vendégem voltál, kérlek.
- Kérlek!

A detektív a kezét nyújtotta, Szélpál elfogadta a parolát.

Teremi a Tisza-partra sétált, s bár a folyóparti sétány, a Stefánia igen közel esik a Tisza szállóhoz, úgy kifulladt, mire odaért, mintha egy magas hegyre mászott volna föl erőltetett tempóban. Leült egy padra, kifújni magát, rágyújtani egy cigarettára. Különös érzése támadt. Szeged újraéledt benne, s vele együtt egykori önmaga is: a nők bálványa, a páratlan testű férfiú. Talán éppen azon a padon, amelyen ült, bő évtizeddel korábban megszólította egy hölgy. Akkoriban többször előfordult ilyesmi, jöllehet a magukat úrinak tartó nők óvakodtak attól, hogy bizalmaskodjanak egy vadidegen férfival, Teremi annyira vonzó volt, hogy néhányan, fittyet hányva a társadalmi elvárásokra, beszélgetést kezdeményeztek vele. Mint az a nő, akkor, jó tíz évvel azelőtt, akiről, s erre élesen emlékszik, hamarosan kiderült, hogy bicsérdysta.

- Ön kitűnő emberpéldány – áradozott a nő. – Ha valaki, hát ön bizonyosan örökké fog élni, ha követi a Mester tanításait!

Teremi ekkor maga is érdeklődni kezdett Bicsérdy Béla, azaz a Mester tanai iránt, ám amikor azt olvasta *A halál legyőzése* című művében, hogy „az embernek nem szabad megsemmisítenie különböző sütési-főzési eljárásokkal a természet műhelyében készült élelmet, mely visszafejlődést és korai halált hoz számára; a főtt-sült vegetáriánus ételek a növényi trágya színvonalán állnak”, megdöbben. Már a vegetarizmus is bosszantotta, valahányszor szóba került valahol, de hogy még nyersen is kelljen fogyasztani mindent, mert a főtt ételek „mindig félrevezetik az embert, minden esetben többet fogyasztunk belőlük a kelleténél, mert érzékszerveink ezen természetellenes és holt anyagokkal szemben nem reagálnak” – no, ez már maga a pokol, ez olyan erősen fölháborította, hogy szavakat sem talált. Ami azt illeti, nagyon is sokra tartotta a kulináris élvezeteket és becsülte a szakácsművészetet, így hát Bicsérdy azon szentenciája, miszerint „a főzés mestersége az élet tudományával összeférhetetlen” végképp

elfogadhatatlan volt számára. Hetekkel később, mikor egyik ebédszünetében újra összefutott a bicsérdysta hölgygel, alig bírta megállni, hogy gorombán le ne dorongolja. Ismét beszélgetésbe elegyedtek, a rendőrben közben nőttön nőtt a feszültség, míg végül nem bírta tovább magában tartani, ki kellett mondania, amit gondol.

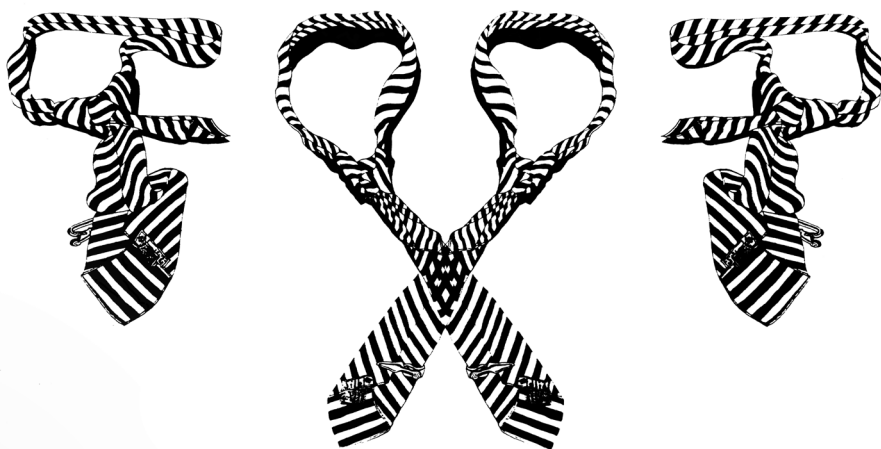
– Ez mind ostobaság, kérem! De még ha nem is lenne hülyeség, ha az az ára a hosszú életnek, hogy legeljek, mint egy ökör, akkor inkább döglök meg fiatalon!

Bicsérdy híve elsápadt a szavak hallatán, és önkéntelenül keresztet vetett.

Teremi dúlt-fúlt magában, hátat fordított a nőnek, és elviharzott. *A halál legyőzésének példányát még annak a napnak a délutánján a folyóba hajította.*

– Mit vétett az a könyv magának, hogy így bánik vele? – szólította meg egy csinos fiatal nő, kedvesen kuncogva.

Három hónap múlva összeházasodtak.

Loraszko Bálint

A yacht klub

(részletek)

C oldal

Hogyan kezdődött? *Évek óta ismersz valakit, aztán egyszer csak rájössz, hogy levegőt se tudsz venni nélküle*, akkor, amikor robban az időzített bomba, Valentin időzített bomba volt az életemben, ami egyébként, az eddigi életem, tulajdonképpen egy nagy szar, mondtam egyszer Valentinnak, amikor büféztünk a C Oldalban (pedig olyan, hogy C Oldal nincs, csak A és B, miért neveznek el egy bisztrót egy nem létező dologról, olyan, mintha a hely maga se lenne, sem a benne ülők, Valentin, én, mind nem létezik, de ki az az én, aki nem létezik, sem a törzsvendégek, mind jogász, mint mi, vagy jogászból lett bróker, és/vagy bűnöző, ez a három kategória metszi egymást, mutatott rá Valentin, és ebben is egyetérttünk, mert gyakran eszembe jut, amikor négy ügyfelem megérkezett egy haragosomhoz, hogy szétverjék az éttermét, és sajnos össze is törték a berendezést, mert szerintük ha valaki az ügyvédnőjüket bántja, az az édesanyjukat bántja, hát nem biztos, hogy feltétlenül mindenkinek az édesanyja akarok lenni, de ez csak később esett le nekem, volt idő, amikor úgy éreztem, az milyen menő, hogy erős fiúk állnak mögöttem, bárhova megyek, és mindezt az eszemmel értem el, mert mi mással, fizikai erőm nincs, hát rászorulok az eszemre), aztán Valentin megkérdezte, én hol szoktam ismerkedni, társskeresőkön neten, hol máshol, ez meglepte:

- Te neten ismerkedsz, nem is gondoltam!
- Járhatnék egyedül moziba vagy étterembe, de az időigényes, és nem is biztonságos.
- És melyik oldalon vagy fönt? Gondolom, nem a badoo-n?
- Egyszer voltam a jotars.hu-n, de tele van szociopatózával, láttam, a volt férjem is ott nyomul, akkor leszálltam. Most a vanillia.hu-n és a talalkozas.com-on vagyok.
- A vanillián sugarmama vagy?

LORASZKO BÁLINT 1998-ban született Székesfehérváron, a prózaírás és a forgatókönyvírás érdekl. Jelenleg az SZFE-n forgatókönyvírást tanul.

- Dehogy! Le kell szoktassam arról a pasikat, hogy a pénztárcát lássák bennem. Hanem, olvastam egy riportkönyvet, úgy tűnik, normális pasik vannak ott.

- De te nem szorulsz rá a támogatásra.

- Persze, nem.

- Olyan ez, mint amikor álruhában megy bálba a hercegnő?

- Nem. Egyszerűen csak megtetszett az oldal. De a talalkozas.com-hoz több reményt fűzök.

Ezóta hét hónap eltelt, vagy még több, tényleg egyszerűen csak megtetszett ez a két oldal, viszont ezután Valentin is regisztrált a találkozásra, és küldött üzenetet, de nem tudtam először, hogy Valentin az, írt egy spirituális-gazdasági könyvet, erről írt üzenetet, meg arról, hogy ő is leköltözött Pestről, végre valaki itt az oldalon, aki szintén jogász, és nem pesti, mert ezen az oldalon mindenki pesti, vagy, aki nem, az pestivel akar ismerkedni egy fővárosi szálláshely és költözés reményében, de mi épp fordított migrációban vagyunk, én már jó pár éve jöttem le, amikor, sose fogom elfelejteni, egy éjjel arra ébredtem, hogy fekete terepjárókkal lezárták az utcánkat, én épp elaludtam volna, nemrég értem haza, a férjem már aludt, a két kicsi gyerek is, picit forgolódott a kisebb, amikor becsöngettek, rögtön a tárgyra tértek (persze fegyver az ilyeneknél mindig van, és legalább egy van köztük, aki okos, higgadt, öltönykabátja alatt makulátlan a fehér ing még egy ilyen átjátszott éjszaka után is, egyetemista koromban sosem tudtam, hogy csinálják, de rájöttem, több ugyanolyan vasalt ing van a kocsi-ban, így egész nap ugyanannak az egy, makulátlanul tiszta ingnek látszik), hogy adjam vissza Jázmin telefonját, azt persze jól tudtam, ki az a Jázmin, de azt nem, hogy miért lenne nálam a telefonja, magánál van pedig, nyomatékolt az okos, megcsörgetem, és láss csodát, kicsörgött a kabátzsebemben a telefon, na ugye, ügyvédnő, adja vissza a telefont, átnyújtom, ő átnyújt egy ugyanolyat, ez a magáé, mondja, elcserélték a kaszinóban, hát így, de minek ezért ez a nagy felhajtás, biztos, ami biztosra mennek, válaszolja, aztán távoznak, és a férjem, az az egyébként nárcisztikus szociopata hímringyó ilyenkor behúzott farokkal alvást színlel a hálószobában, mert szerinte teljesen rendben van, hogy hajnalban hozzánk alakok járogatnak fel vasalt fehér ingben pisztolyokkal a főnökük telefonjáért, mert ez hozza a pénzt, hogy ilyenekkel dolgozom, ezzel jár ez a pálya, ugye, aki kurvának áll, ne csodálkozzon, ha megbaszszák, szokta mondogatni, aztán iszik tovább (a pénzemen, mert ő állítólag nem talál állást, vagy talál, de rövid időre szól, mert valami mindig közbejön, tönkremegy a cég, vagy az ő idegei mennek tönkre, megint iszik, aztán hány, átme-gy rajta egy rekesz pezsgő és egy üveg whisky egy vasárnap délután), amikor megláttam a volt férjemet a társskeresőn, rögtön lejöttem, még a pénzt is visszafizették, mert még tizennégy napon belül voltam, a vanillia.hu-ra menekültem tovább, mert oda drága regisztrálni, az exférjemnek biztos nem telik rá, bár az új építésű házunkat otthagytam neki, de azóta csinált belőle egy nyolcadik kerületi garzont, azt is hitelre, eltapsolta az előző nőjére a különbözetet, viszont

a következőnél már okosabb lett, azzal a tartásdijból mentek nyaralni Ausztráliába, mindegy is, csak magamat keserítem ezekkel. Valentin a talalkozas.com-on írt, hogy kávézzunk, rendben, de egyenlőtlen volt az ügy, mert ő tudta, hogy én vagyok, én meg egy idegent vártam, de Valentin jött, viszont ahhoz képest, ahogy most ismerjük egymást, akkor én is idegen voltam neki, idegenek voltunk egymásnak, most is idegenek vagyunk, csak kevésbé, és nem tudni, mennyire maradunk idegenek, ha úgy csináljuk, mint egy átlag pár, akkor bármедdig időzhetünk együtt, max azt tanuljuk meg, hogy issza a másikat a kávé, és hol vannak az erogén pontjai, ez sem kevés, a jó szex alapja lehet a kapcsolatnak, mert a szexben együtt fejlődni azt jelenti, hogy fejlesztjük az önismeretünket, a bizalmat, az összpontosító-képességet, és még egy csomó fontos jó tulajdonság alakulhat ki, de a szexre is rá kell szánni az időt, viszont mikor, amikor vasárnaptól csütörtökig nálam vannak a gyerekek, vagy sokszor péntektől vasárnapig is, anyám rajtam lóg, Valentin meg az anyjával lakik szintén, nincs hova menni, és nincs mikor, sokszor a munka is közbeszól, azt legalább tudjuk együtt csinálni részben, mert Valentin beállt hozzám is dolgozni, most senkinek nem megy, aki jogász, csak a büntetőjogászoknak, mert polgári ügyletek nincsenek (a földhivatalba bementem, a villanyokat lekapcsolták, kongott a folyosó az ürességtől, azt hittem, megváltozott a nyitvatartás, de lejött az egyik ismerős ügyintéző, hogy nyitva vannak, csak épp nincs ügyfél, hetek, hónapok óta nincs ügyfél, kongó, sötét, hideg folyosók, fönt egy szobát fűtenek, most már nyilván légkondiznak, oda hordták össze a kompjutereket, hogy mellettük kávézzanak, nincsenek ügyek, nem adnak-vesznek az emberek), viszont kipörög jó néhány olyan ember a nem tudom honnan, hogy hol bújtak meg az ilyenek eddig, olyan ember, aki mint a zombi, fogalma nincs semmiről, térfereg ide-oda, el akar adni olyan ingatlant, ami nincs is a nevében, és ez akkor derül ki, mikor már aláírta a szerződést, mert valahogy mégis bevallja, van az a nézése, amit a tanúk meghallgatásakor szoktam fölvenni régebben, most azt kell elővenni naponta, azzal nézem ezeket a zombikat, szint vall mindegyik, hogy miben van, nem is az övé a telek, hanem az apjáé, de mit gondol, nem derül ki öt perc múlva a tulajdoni lapról, sose derül ki, mit gondol az ilyen.

Így kezdődött, hogy Valentin felkutatott engem mint magánembert, kiderült, ő is leköltözött, bár még feljár a fővárosba, de nem szívesen, de mintha ezzel indokolhatnám vagy megmagyarázhatnám, vagy a gyökérokát felkutathatnám ennek az egésznek, ennek az egész ráismerésnek, ahogy megláttam, Valentin az, mindig is szerettem az ilyen alkatú férfiakat, Valentin pont az ideális száz kiló, barna bőr, fekete haj, fekete szem, nem mintha kilóra mérnék a vonzalmat, én azonban mindig az erős férfiakhoz vonzódtam, csak az volt a baj, hogy az erős és az erősnek látszik kiköpött ugyanúgy néz ki, igaz, a volt férjem magas volt, és vékony, lehet, hogy ezért kerülöm az utóbbi tizenöt évben a magas vékonyakat, mert a magas vékonyak engem mindig megszívattak, igaz, azóta már mindenféle alakú, súlyú és magasságú férfi megszívott engem, talán csak ilyen kreol bőrű, fekete szemű nem volt még.

Fekszem, és ezeken gondolkodom, mintha ez az agyalás, a mókuskerékben járás bármit is megoldana, a másik mókuskerekem a hitel volt, most nincs hitel, megnyúlt, halálra vált arccal állok az iroda konyhájában, amikor megjön Valentin, aznap, amikor az e-mailt megkaptam (az ajánlott levelet a postás megint elkeverte, mert háromszor kezdődik az utca számozása előlről az összenőtt kisvárosok miatt, hiába szóltam már a postán, ha új kézbesítő jön, az újra csak nem tudja, és gyakran jön új, mert kevés a fizetés, szalag mellett jobban keresnek, és könnyebb is a munka, mennek a Videotonba, amint felveszik őket), mondom neki, képzeld, nem kaptam meg a Széchenyi-hitelt, hogyhogy, kérdezi Valentin, és hozzáfűzi, viszont jól nézel ki, ez most nem dob föl, máskor mindig, mert egyébként nem udvarol sokat, inkább kritizál, bár néha mondja, hogy szép a kezem, az alakom meg a melleim, de egyébként nem bókol, viszont felhív minden nap, sőt kétszer, és miért is hívna másért egy pasi naponta kétszer, ha nem azért, mert szexelni akarna velem, az meg azt jelenti, tetszem neki, mert csúnyával nem fekszenek le az ilyen jó pasik, mint Valentin, Dobó kolléganő is azért packázik velem, mert szerintem látta, hogy Valentinnal vonzódunk egymáshoz, neki meg senkije sincs, csak a haldokló szülei meg a hisztis lánya, nekem pedig itt van Valentin, pedig neki járna egy ilyen jó pasi, mert ő gazdagabb, nekem csak kisvárosi, lepukkant irodám van (a mellékhelyiség olyan régi, még Zizi mama idejéből való, hogy a wc-be ki kellett írjam, kedves ügyfelek, szíveskedjenek a tartályt öblítés után rendesen elzárni), meg Mitsubishi Outlanderem (ezt jó, hogy megvettem pár éve, jól jutottam hozzá, tizenkét milka volt, igaz, még nincs kifizetve, de most egy ilyen tizenhatba kerül, ráadásul plug-in hibrid, micsoda előrelátó voltam, legalább itthon tudom tölteni napelemerőről, így is használok benzint is bőven, már a szomszédba átmenni is egy ezres, rohángálni pedig kell, szerteszét vannak az ingatlanok, és még a fodrászom is Pesten, közelebb egyszerűen nem találtam egy normális fodrászt, aki eltalálja a színt, és nem tépi ki az összes hajam, és minőségi festékekkel fest, festetni kell háromhetente, már így is a végén lenő, már tiszta ősz lenne a hajam festés nélkül, tiszta fehér a festék alatt, a lenövést vizsgálom mindig, ez a kontrollcsík, mennyire vagyok ősz, de minek nézem, teljesen, harmincéves korom óta), csúnyával én sem fekszem le, viszont Valentinnal is leginkább mikor, nincs hitel, akkor még többet kell nekem is dolgozni megint, hátha akkor jobban megy a szekér, ha én csinálom saját magam, de már lassan nincs is, aki csinálja, a héten is háromszor voltam én egész nap az irodában, nincs hitel, mondom Valentinnak, próbálom finomítani, hogy ez talán jelzés, hogy nem a hitelben kéne mindig bízni, de hát mi más mozgatná a gazdaságot, mondja Valentin, ha nem a hitel, hát most nem mozgatja semmi, azt próbálom bevésni, megérteni, elfogadni, hogy nincs hitel, és nem is lesz, terveket szőni, nincs, nincs, nincs, viszont eszembe jut az egyik kivitelező, aki kőművesből lett építési vállalkozó, miután estin leseggelte az építőmérnök szakot (először leérettségizett levelezőn, először ehhez szemüveget kellett csináltatnia, és senkinek nem mert szólni, csak mikor már meglett az érettségi, akkor viszont szárnyakat kapott, és meg sem

állt a diplomáig, csak kétszer, mert elsőre nem vették fel, és első év végén is sokból elkaszálták, de végül öt év alatt ledarálta a három évet), pont akkor újjítottam föl, amikor a generált építőanyag-hiány volt, és az emberem azt mondta: Nincs olyan, hogy nincs.

Van, akinek van miből élni, van, hogy minden szar, minden összeomlik, de egyeseknek a haja szála sem görbül, sőt fodrászhoz járnak, onnan taxival mennek át a masszórhöz, ha nekik megy, mehet nekem is meg Valentinnek, mert akkor már menjen jól Valentinnek is, csak meg kell találni, hogy mit csinálhatnánk, talán valami teljesen újat, de mire van igény, hát semmire, egymásra van igényünk, de kevés az idő, meg nincs hol, mert a fogatlan anyák szorongatnak minket.

Citromfagyi

Már a válása is megviselte anyámat, de amikor a nagyobbik nővérem meghalt, akkor végképp hanyatlani kezdett, legalábbis akkor így láttam, ma már világos, hogy csak azt használta ki, hogy a testvérem halála engem is megviselt, ezt a gyengeséget használta ki, hogy a védekező stratégiáim, a jól beváltak, meggyengültek, ültünk a tóparton, néztünk, nyaltuk a fagyit, néztük, ahogy Zizi mama újabb és újabb adagokat adagolt, állítólag olasz fagyi, valójában a por volt olasz, amiből készült, de a fagyi mindig jó (az apai nagypapám fagyiztatott minket kicsi korunkban, korlátlan gombócfogyasztást engedett, nyolc-tíz gombóccal ettünk meg fejenként, unokák négyes turnusokban meg a nagypapám, az ötven gombóc fagyi, még több ilyen vendéget, sóhajtozott a helyi cukrászdás Kőbányán, a lakótelep padjai előtt dübörgött a vonat, volt egy hosszabb út a cukrászdához, de mi a rövidebben szerettünk menni, a sínek között, a vasutasok integettek, mi visszaintegettünk kedvesen a testvéreimmel, ekkor persze a nagypapám nem volt ott, ő nem engedte a sínek közötti közlekedést, a kerítésen átmászást, ami főleg visszafelé volt komplikált, mert amíg másztam, féltő volt, hogy a testvéreim a rájuk bízott fagyimat megdézsmálják, de fagyival a kézben a mászás a kerítésen lehetetlennek bizonyult, vagy a sínek között fagyizok, vagy belenyálnak a citromba, mert mindig citromot vettem, a citromfagyiban van a legtöbb cukor, meg a tonikban, ma ebéd után cukormentes csokit fogok enni, koffeinmentes kávéét iszom hozzá, mert közben cukorbeteg lettem, de azért fagyizok, a szívem meg nem bírja a koffeint, valójában nem a koffeint nem bírja, hanem a sok hülyeséget és a kevés alvást, kedvesen integettünk vissza a vasutasoknak, nem is gondoltunk arra, hogy kurvaanyáznak, még ha jogosan is, akkor sem gondoltuk, a fagyival voltunk elfoglalva, meg hogy ne tudja meg nagypapa, hogy a sínek között mentünk, anyánkat nem érdekelte, pont leszarta, hogy hol vagyunk, csak az érdekelte, hogy buszokat mosni voltunk-e a Hősök terén, sokan csak csokit vagy dobozos üdítőt akartak adni, azért nem mos-tuk le, forintot vagy márkát kellett keresni, egy csokiért minek törjem magam, a buszokból gyakran német gyerekek pörögtek ki, olyanok, mint mi, mi lent

mostuk a buszt, ők fölszálltak a tiszta buszra a magyar szuvenírekkel, próbáltam otthon eltitkolni, mert apám, aki akkor még nem vált el anyámtól, elvette a pénzt, ezért el kellett dugjam, vagy eleve vásároltam belőle, amit vettem, azt gyorsan megettem, később tudtam leszokni a gyors evésről), jó volt akkor is a fagy, a nagyobbik nővérem halála után, anyámnak mondtam, Zizi mama háza kéne nekem, akkor lejönnék ide gumicsizmás ügyvédnek, paradicsomot természetesen a kertben (korábban is próbálkoztam, a lakóparkban, de a férjem ledamilozte, szerinte a zöldségeskert csak rendetleníti a gyepet), Zizi mama elől mérte a fagyit, kb. ott, ahol most a belső szoba van, az irodám, a vendégtér ott volt, ahol most a kollégáim asztalai, ugyanúgy lehetett fölmenni a hátsó lépcsőn, mint most, amíg elől fagyizott a család, hátul Zizi mama lányokat futtatott, ezért van ebben a nagy házban annyi kis lakás vizesblokkal. Zizi mamának ajánlatot tettem, kinevetett, esze ágában sem volt eladni a házat, viszont két év múlva eltűnt, bezárt a fagyizó és a kupleráj is, és egy ingatlaniroda nyílt a helyén, bementem, hogy kitől bérlik, egy férfi vette meg Zizi mamától, mi lett a mamával, kérdeztem, a külföldön élő lánya hazadugta az arcát, meglátta, mit művel Zizi mama, felelte az új tulaj, hogy amíg elől a család fagyit nyal, addig hátul a papa a lányokat nyalja, miközben szopják, ennek véget kell vetni, határozta el a nő, az anyját betette valami otthonba, volt itt még egy öregasszony Zizi mamával, a legkisebb szobában laktak a padlástérben (abban, amelyikben most én), az volt a segédmadame, azzal nem tudjuk, mi lett, mindenesetre az új tulaj eladta nekem a házat, pontosabban az első emeleti lakást anyám vette meg, és a felújítás ürügyén felhurcolkodott a középső szintre, és azóta nem megy vissza, minden tele van összehajtogatott zacskókkal, megbontott kekszekkel és csokoládékkal meg elgurult pezsgősdugókkal, átizzadt hálóruháját a radiátorra teríti, hogy még jobban szétterjedjen a szag (merülésszerűen veszek levegőt, ha át kell vágnom a szobáján), itt lent van az egyetlen kádás fürdőszoba (a kádban spermaszag emléke), de anyám bitorolja ezt is, a wc állandóan használhatatlanul koszos, pedig jó lenne fürdeni Valentinnal, a takarítónéni mindent megcsinál, de a wc-keket mindig kihagyja, a sajátomat és a gyerekeket kipucolom én, mert a wc-re különösen kényes vagyok (amúgy is igénylem a tisztaságot, de anyám mellett erről le kellett mondjak), de anyáméhoz nem nyúlok, kíváncsi vagyok, mikor elégei meg, hogy a szarcsseppekből betonkemény mintázat ül a csészére, az elmúlt hét évben még nem elégei meg, lassan majd már sósav kell ennek az eltüntetéséhez, vagy az egész csészét kicseréltetni, de minek, amíg anyám úgyis elrontja.

Hétfő reggel

Mégsem vasárnap vittem vissza a gyerekeket, ez is hétfő reggelre marad, kiveszem magam az ágyból nagy nehezen, rám zuhan a hétfő, nemcsak hétfőn, bármelyik másik napon is nehéz felkelni, érzem a nehéz fájdalmat a tagjaimban,

ennyiből semmi különös, négy óra harminchat perc, még aludhattam volna huszonnégyet, de már nyugtalanít, hogy mi van a gombgyárban, remélem, nem áll be a derekam megint (combjaimat abroncsként szorítja a fájdalom, csípöm betonkemény cölöp), ennek elkerülése érdekében teszek egy kört az utcán, tíz perces futás, nyáron ez kellemes, friss a levegő, és a madarak már nyüzsögnek, a gesztenyefák a járda fölé magasodnak (virágzáskor olyan, mintha mézesüvegben mennék), anyám még alszik, zöld teát iszom a tetőteraszon (Dian Lü, azt a gesztenyés ízt keresem, ami a Lü San Yun Wu sajátja, és ebben is megvan, ha jól figyelek), eszem hozzá két kekszet, és Torma kutyám tarkóját simogatom hosszán, bundája puha, szeme csillog, aurája fényes, innentől gyorsulniuk kell az eseményeknek, mert elteázgatok húsz percig is (közben Valentinra gondolok, bőrén fény áramlik keresztül), máris késésbe kerülök. Cukkinit karikázok, miközben pirul a hagyma, amikor a zöltségek puhák, ráöntöm a felvert tojásokat, odafigyelek, hogy ne száradjon ki a rántotta, közben vasalt melegszendvicset sütök házi sajttal, mikrozáddal díszítem, miután a tányérokra kivettem, ez egészséges is, nem csak jól néz ki, lefedem a két tányért, hogy ne hűljön ki a reggeli, keltem a gyerekeket, aztán a kutyának az antibiotikumot löncshúsba rejtem, miközben figyelem, lenyeli-e, elkapom a macskát, aki hála istennek előkerült a sokadik eltűnése után, bár összeharapdálva megint, be kéne fújni a sebét, ki az az elrugaszkodott, aki sprét tervez macskára, a macska visszafúj, karmol, borzolja a szőrét, megint nem sikerült, meggyógyul az magától, ezt remélem, Ciccó sértődötten megugrik, amit nagy nehezen ráfújtam, azt is gondosan lemosakodja magáról (lehet, ezért fog eltűnni újra), viszont robogok föl zuhanyozni, anyám megébred, utánam szól, hová megyek, fodrászhoz, vetem oda, hétre van az időpontom, de már késésben vagyok, mert előtte kitérőt kell tegyek a gyerekekkel az apjukhoz, ha szerencsém van, még alszik, és nem jön elő, hogy föltartson (kevés a tartásdíj, emelik a tandíjat az iskolában, ezt miért mondja mindig, nem értem, eleve nekem számlázzák), közben gyanús a csönd, ahogy kilépek a zuhanyból, nem hallatszik letről a motozás, visszaaludtak, leszaladok, tényleg, felkeltem őket, fölszaladok, épp, hogy beleugrok egy fehér ingbe (az utolsó vasalt ingem, Kati néni, tessék felgyógyulni, persze én is vasalhatnék, nem lehet az olyan ördögösség, délutánra beprogramozom, muszáj lesz), szól a kisebb, hogy kész vannak, és neki ma az Aldiba kell mennie diák munkára fél hétre, épphogy odaérünk, ha most elindulunk, bepakoljuk a cuccokat a kocsiba, kiugrok, az irodában hagyom csaknem az este gondosan előkészített dossziék egyikét, felmarkolom azt is, egy utolsó pillantás az emailemre, a telefonomon csak az egyik postafiókot tudtam beállítani (Damoklész kardja a másik), aggasztó tárggyal épp beesik egy a gyárból, ha most megnyitom, látják, hogy megnyitottam, de nem válaszolok, ha nem nyitom meg, akkor egész délelőttöm nyugtalan, meg kell majd álljak egy benzinkútnál, vagy fölhívok a gyárból valakit, hogy kipuhatoljam, mit küldtek, reggelit megettétek, a kisebbik nem, miért nem, kihűlt, miért nem tetted be a mikroba, az nem jutott eszébe, én nevelésem, mit csináljak most már, hol ebédelsz, rendel majd valamit, apád

adott pénzt, nem, pénzosztás, kiteszem az Aldinál, a másikat az apjánál, kezd csörögni a telefon, nem tudunk rendesen elbúcsúzkodni, viszont a fodrászhoz egész korán odaérek, felteszi a festéket, ne üljek a légkondi alá, túl hideg, de kedves, a festéknek, teszi hozzá, átülök az ajtóba, az meg túl meleg. Jó lesz, ha Valentin délben felhív, addig is, máris csörög a telefon, miért nem válaszoltam meg az emailt, amit éjszaka küldtek, sem, amit reggel, még nem vagyok az irodában, ez mindig jó válasz bármire, elmondja, mi a probléma, ma ezt is megoldjuk, kész a hajam, kész a fodrász, mert a tetkója túl halvány lett, át kell menni rajta még egyszer, az nagyon fog fájni, panaszolja, borralaló, viszontlátásra, kilencre a gyárban vagyok, de addigra annyi a feladat, hogy Valentinnal se fogok tudni beszélni délben, eredetileg max kettőig maradtam volna, végül hatkor jövök el, franchise-díj, áfa, szochó, tb, tartásdíj, lakáshitel, autótörlesztés, megint a derítő is megtelt, egy szippantás ötvenezer, cégek szarát drágábban viszik, mi meg az iroda fölött lakunk, éves díj a yacht klubba, még mindig tartozom vele, de rendesek, még a tavalyi áron befizethetem, így csak háromszázhatvenezer egész nyárra, nem is ez a drága, hanem a téli tárolás, miután kivették, mert a kapum alacsony, nem tudom az udvarban tartani a hajót. Diego a neve, én neveztem el, mindenki azt hiszi, Maradonáról, pedig Diego el Cigaláról, de jó lenne tangózni is, vagy bármit táncolni Valentinnal. Valentin jár táncterápiára, én is járnék szívesen, de nincs hova, mikor és miből, mert egy hely van a közelben, de oda már Valentin jár, sokan párban járnak, de én semmi esetre nem akarok a terhére lenni senkinek, főleg egy férfinak nem, Valentint sem hívtam föl egyszer sem, mindig ő hív, de én képtelen vagyok egy férfit felhívni, még akkor is nehéz, ha már kapcsolatban vagyunk, minek hívogassam, ha ő akar, majd felhív, ha meg nem, az nyilván jel, hogy vagy nem ér rá, vagy nem érdeklém, vagy egy semmirekellő.

Általában érdeklém Valentint, sokszor hajózni megyünk, akkor ő vezeti a hajót, viszont délután én vezetem az autót, mert Valentin a szabadnapunkon általában bulizik, ez alkoholfogyasztással jár, akkor fuvarozom, viszont jó a hajón hátul utazni, egyrészt a kormánytól túl meleg van, mert félig üveges a fülke, másrészt hátul lehet napozni, teázni, csokit majszolva nőnek érezni magam, vagy lehorgonyozunk, és kimászok a hajó orrára, levetkőzni már nem lehet, mert kamerákkal messzelátóznak hülye emberek a parti szállodából, miért nem szexelnek inkább a barátnőjükkel, vagy ha nem áll meg nekik egy nő se, akkor intézzék el a zuhany alatt. Egy ideje már együtt töltjük a szabadnapunkat, hajózzunk, rollerezünk, ebédelünk, főzünk, és főleg beszélgetünk, anyám elmegy valamelyik testvéremhez, vagy csak kirándul (kétóránként felhív, hogy nincs semmi, jó az idő, hozzon-e kávékapszulát hazafelé, milyen színűt), a medence mellett heverünk, Valentin bőre napmeleg, viszont a medencében lehül, akár egy jégtömb (a kihült bőrből messze áramló hideget érzem), vizes fürdőnadrág, levetkőzni már itthon sem lehet, körbe lettem építve szabálytalanul magas, szabálytalanul a kertembe néző ablakos házakkal, a szomszéd albérlői

a teraszról a dekoltázsomon át a méhemig lelátanak, a kerti zuhanyzót le kellett szerelni, bár úgyis szétrohadt. Elmesélem Valentinnak, hogy a tavasszal hason csúszva kikotortam a mohát a medence körüli faburkolat nútjai közül, spaklival, aztán végigcsiszoltam kézzel, fáj a csuklóm, de másnapra újra bekoszolódott, lemostam, térden csúszva probiotikus mosószerrel festés előtt, aztán törpejárásban lefestettem az egészet, gondosan, hogy jó legyen, rossz vagyok a kézi munkákban, de odafigyeltem nagyon, szép is lett, és elégedetten leültem a két napi munka után, és szemléltem, hogy sokkal jobban néz ki, és akkor kijött anyám, és keresztülgyalogolt a frissen festett faburkolaton (papucs fehér nyomai csámpásan világító útjelzők), ezt most miért csináltad, felugrottam első mérgemben, nem látod, hogy most festettem le. Már megszáradhatott volna, válaszolja anyám flegmán, majd sértetten hozzáteszi, most miért beszélsz velem ilyen hangon, ettől fogva egész nap nem szól, ezzel le van zárva. Próbálom még frissen rendbe hozni a lábnyomokat, de már lehetetlen, foltos lett az egész, ez már így marad erre az évre. Vigasztalásul Valentin segít a tetőterazon a faburkolat között elburjánzott tyúkhúrt kigyomlálni, közben mondogatja, hogy ez valójában salátanövény. Én is szeretnék természetni, de a tavaly a kertész feltöltötte földdel az ágyásokat, azóta mindenhol változatos kinézetű gyomok törnek föl, tavaly hónaljig nőtt a gyom, végül már nem ismertem föl, mi a zöldség, és mi a gaz, lekaszáltam az egészet, és cukkinimagot szórtam szét, az végül jól sikerült (kisbaba méretű cukkinik öregedtek el láthatatlanul az óriás levelek fedezéke alatt). Valentin mutat pár növényt, ami gyom, ezeket már föl fogom ismerni, ő kertés házban nőtt föl, én meg lakótelepen, de egyéb dolgokban is jól kiegészítjük egymást. A nő és a férfi jól kiegészítené egymást mindig, ha nem ugyanazt várnánk el egymástól, amiben magunk is jók vagyunk, hiszen sosem lehet kompatibilis teljesen egy nő és egy férfi, mert anatómiai és élettani különbségek vannak, inkább annak jó örülni, ami bennem nincs, de Valentinban megvan, például jó érzéke van a gazdasági dolgokhoz, és az erőforrások megteremtéséhez és a főzéshez, ez utóbbi külön jó, mert én a gyerekek reggelijébe teszem minden gasztronómiai tehetségemet, a főétkezéseket már étteremben rendelem, egy az, hogy kicsi a konyhám, és anyám összerondítja, például, hogy a pultra ráteszi a gyúródeszkát állandó jelleggel, arra egy másik, nagy deszkát, hogy védje a gyúródeszkát, arra meg egy kisebb vágódeszkát, és arra a kenyérszeletelő deszkát, következőképp a morzsa az összes deszkaréteg közé megy, és a szörp- és mézcsöppek összeragasztják a deszkákat (ragacsos, rózsaszín morzsaagombócok mindenütt, rövidesen a fogantyúkra is átkerülnek), kinek van kedve ilyen helyen főzni, ki sem tudom tenni a hozzávalókat, inkább rendelek, mostanában a menüvel megelégszem, de anyám és a gyerekek ebédet és vacsorát is az étlapról rendelnek, ez napi harminc-negyvenezer forint, több százezret baszunk így el étteremre, de hiába magyarázom nekik, hogy csődbe viszitek édesanyátokat (anyámnak is anyja helyett anyja vagyok, dacos, fogatlan száját összeszorítja, elbaszta a protkóra félretett pénzt), a végén mindig csak az étlapról

rendelés marad, és nyaralóhelyen élünk, ami annyiból jó, hogy egész évben mintha nyaralnánk, viszont mindent úgy is mérnek nekünk, mintha nyaralnánk, és aki nyaral, az kevésbé spórol.

A gyárban régebben ebédszünetet is tartottak, olyankor meghívtak ebédelni, most csak keksszel kínálnak, azt nem kérek, reggelire is azt ettem, de legalább az cukormentes volt, ez meg cukros, üres teát főzetek magamnak, hazafelé már alig várom, hogy nyitva tartó éttermet találjak, a menü már elfogyott, étlapról is csak valami krumplisaláta van rántott hallal, este már ez sem friss, kísért az érzés, hogy újramelegítették a halat, de mindegy, az éhség az éhség, este majd Valentin felhív, elmesélem majd ezt neki, de hiányzik a bőrkontaktus, ez egy telefonkapcsolat, az éhség az éhség, viszont végre megint egy este egyedül.

Esztelnek rózsafája

Születésnap beszélgetés a 80 éves Gazda Klára néprajzkutatóval

– *Bár Sepsiszentgyörgyön élsz, sok éven át voltál ott muzeológus, valójában Te Zalánban születtél. Vannak zaláni emlékeid?*

– Zalán nem volt gyermekkorom színhelye, csupán az 1944. szeptember elején a világháborús front közeledése által veszélyeztetett sepsiszentgyörgyi otthonunkkal szembeni, békés, biztonságos születési körülményeket biztosító közeli falu. Születésemén kívül egyetlenegyszer jártam benne – kíváncsiságból. Sepsiszentgyörgyöt tartom szülőföldemnek, ott töltöttem gyermekkoromat, ott jártam óvodába, majd iskolába. Hat és fél éves koromban a városhoz tartozó Szemerjára, egy kertes házba költöztünk. Két fiútestvéremnél – Gazda József (szül. 1936) és Gazda László (1933–2007) (szerk. megj.) – 8, illetve 11 évvel vagyok fiatalabb. Ők viszonylag hamar elmentek egyetemre, velük keveset játszottam, annál többet unokatestvéremmel és a szomszéd gyerekekkel. A játékon kívül sokat tornáztunk. Többször tartottunk „előadást” szüleinknek: éneklés, táncolás, tornászás mellett még a pipacs és búzavirág gyomnövényné válásának „történetéről” is előadtunk egy „színdarabot”, amit a *Napsugár* című gyermeklapban közölt mese alapján írtam át. A ruhákat krepp-papírból készítettük.

– *Mit tudsz a felmenőkről?*

– Apai ágon a rétyi Gazda, anyain a kisbaconi Benedek család leszármazottja vagyok. Pálmay József a Benedek család ősei közül 1165-ből Judithának, 1460-ból Urbanusnak a nevét említi. Csak az utóbbiban vagyok biztos: Urbanus Udvarhelyszék önkormányzata legfőbb katonai tisztségviselője és törvényszékének elnöke volt, melyek értelmében a főemberekhez tartozott. A 16–17. századi összeírások szerint a Benedek család tagjai többnyire székely lófők voltak, akik tehát lóháton harcoltak. Huszárrendi katonai szolgálatukért mindkét nemzetség kiváló tagjai és azok örökösei címeres nemeslevelet kaptak: így a Gazdák 1591-ben Báthori Zsigmondtól, majd 1654-ben Rákóczi Györgytől, a Benedek család 1635-ben szintén Rákóczi Györgytől, majd 1665-ben Apafi Mihálytól. Az apai ágam tagjai a vidéki közügyek elintézésében meg a gazdálkodásban jeleskedtek, az anyaiak 8 nemzedékének csaknem minden tagja értelmiségi (református pap, jogász stb.) volt. Anyai nagyapám Köpecen körjegyző volt, szüleim könyvelők. Édesapámat alaposan megsebeztek a szibériai hadifogság éveit, édesanyám az

anyai szeretet és odaadás szellemében nevelt minket. Nagyobbik testvérem, László földrajz szakos, a kisebbik, József magyar szakos tanár volt. Egyikük sem fukarkodott a magyar kultúra gazdagításával és a közművelődési munkával: László a moldvai csángókhoz vitte expedícióra tanítványait, majd három kötetbe foglalva mutatta be e népcsoport valamennyi települését. József évről évre tanított be diákjainak Tamási Áron-színarabokat, majd szervezett turnét azok valamely magyarlakta területen való bemutatására. Feleségével, a textilművész Olosz Ellával megalapította és vezette a Kőrösi Csoma Sándor szellemiségét felidéző, ébren tartó egyesületet, évenként tudományos konferenciát szervezett, szakembereket hívott meg, és évkönyvbe szerkesztette az ott elhangzott tudományos dolgozatok szövegét. Ő maga csaknem 40 népi-nemzeti szociográfiát, művészeti útirajzot, cikket, tanulmányt, művész monográfiát, regényt, tankönyvet publikált.

– *Miért választottad a magyar nyelv és irodalom szakot?*

– Lehetett a családban egy ki nem mondott vonzalom a szó, az írás művésze iránt, mert az iskolában tanultak közül a magyar irodalom állt a legközelebb hozzám. József bátyám is magyar szakot végzett, és én is azt választottam egyetemi tanulmányaim tárgyául.

– *Honnan jött a vonzódás a néprajz iránt?*

– Családi könyvtárunkban volt egy, a magyar népről szóló, képeket is tartalmazó néprajzi tárgyú Bartucz Lajos-könyv, amit édesanyámmal együtt szívesen nézegettünk. Az iskolában osztályfőnökünk, Kónya Ádám hívta fel a figyelmet

a faragott díszítésű székely kapukra és fatornyokra. Jóska bátyám menyasszonyával, Olosz Ellával, a képzőművészeti egyetem textilszakos diákjával részt vett egy Szentimrei Judit tanárnő vezetése alatt folyó, a moldvai csángók körébe szervezett tanulmányúton, amelynek élményanyagát számos fényképpel és az ottani hímzéstechika öltéseit reprodukáló csodaszép albummal tette csábítóvá. Egyetemistaként budapesti néprajz szakos egyetemistákkal, így Kósa Lászlóval meg Szemerkenyi Ágnessel is megismerkedtem, barátságot kötöttem, részt vettem egy egyetemi tanulmányúttjukon, és fogadtam őket otthonomban, ahonnan elkísértem itteni gyűjtőúttjukra is. Mindezek az élmények bennem is kialakították a népi kultúra iránti érdeklődést.

- *1967-ben végeztél a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakán, és rá 9 évre, 1976-ban doktoráltál a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Miért választottad a néprajzot doktori disszertációként?*

- Magyarországi barátaim hatására, részben nekik segítve, két faluba is kiszállva kezdtem érdeklődni az ottani öregektől egy kérdőfüzet hiányzó adatai iránt. Ekkor történt, hogy a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum éppen ott ásatást folytató igazgatója felfigyelt rám, és felajánlotta az intézmény megüresedett néprajzi muzeológusi állását. Nem rendelkezvén néprajzi szakképesítéssel, de már a múzeum évkönyvében néhány rövidebb tanulmányt publikálva, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem néprajz szakán elfogadták jelentkezésemet a doktorátusi képzésre, mint a szakképesítés egyik módozatára, ami folytán, rövidebb időszakokon át, órákat hallgattam, vizsgáztam, és *A gyermekkor néprajza Esztelneken* címmel doktori dolgozatot nyújtottam be. Erre summa cum laude értékelést kaptam.

- *Ne hagyjuk ki a kérdést: mikor befejezted az egyetemet, egy évet a csíkcicsói általános iskolában tanítottál. Mire emlékszel vissza?*

- A csíkcicsói általános iskola magyar szakos tanári állásába az egyetem elvégzése után kinevezéssel kerültem. Egy évet töltöttem ott. Nem tudom megmondani: szerettem-e, vagy nem. Igen is, meg nem is... A tantestületben nem voltak velem egykorúak, vagy hasonló érdeklődésűek, így baráti társaságom sem volt. Igyekeztem megfelelni a feladatoknak. A 7-es és 8-os fiúk között egy-egy szemtelen gyermekkel hadilábon álltam. Feletteseim egy agitációs brigád megszervezését bízták rám, amitől nem voltam oda. Annál inkább egy általam szervezett balladaestért, aminek élményszerző voltáról nemrégiben egy akkori diáklány nyilvánosan emlékezett meg egy újságcikkben.

- *Újabb mérföldkő 1968, amikor pályát váltottál, tanárból muzeológus lettél. Megérte?*

- A Székely Nemzeti Múzeum egyik vonzerejét a Kós Károly tervezte szép, látványos, reprezentatív épületének és tekintélyes múltjának köszönheti. Meg aztán gazdag történelmi, néprajzi, természetrajzi és művészeti gyűjteményeinek, kiállításainak is, amiből a sepsiszentgyörgyi gyermekek is kapnak ízelítőt iskolai látogatásaik alkalmával. Magam, néprajzi érdeklődésemből kifolyólag, előkelő munkahelyként képzeltem el. Mondtam is Laci bátyámnak, hogy szeretnék ott dolgozni, mire ő viccből azt mondta: „Csak nem akarsz múzeumegér

lenni?” Örömmel fogadtam igazgató úr választását, a muzeológusi állást, amely keretében 20 éven át dolgoztam – tegyem hozzá: jó kedvvel.

– ...És ekkor jött a változás, azaz az 1989-es év. Hogyan tovább 1990-ben, amikor megalakult a Kriza János Néprajzi Társaság?

– Az 1989. végi rendszerváltás értelemszerűen vetette fel annak az átgondolását, hogy milyen intézményre van szüksége a magyarságnak. A férjem [Demény István Pál irodalomtörténész, etnográfus (1949–2000) – szerk. megj.] meg én egy magyarságtudományi kutatóintézet létrehozását szeretettük volna javasolni. Péntek János a néprajzi tanszék megalapítását kezdeményezte és valósította meg. Zakariás Erzsébet és Pozsony Ferenc a fiatalság számára kívánt egy néprajzi társaságot megteremteni. Meghívottként ennek megtervezésében Tánzos Vilmos és jómagam vettünk részt, s ez az elképzelés vezetett a Kriza János Néprajzi Társaság megalapításához. A néprajzi kutatás rangidős képviselője, dr. Kós Károly zokon is vette az életkorok szerinti elkülönülés hangoztatását, mert ő maga – akit ebbe a tervbe nem avatott be senki – mint tekintélyes néprajztudós, Faragó Józsefet is bekapcsolva 1972–1984 között önkéntes gyűjtők bevonásával és irányításával 6 kötet néprajzi tanulmányt adatott ki *Népismereti dolgozatok* címmel. A Kriza János Néprajzi Társaság vezetését a két kezdeményező, Pozsony Ferenc és Zakariás Erzsébet vállalta.

– Mint aki jelen volt az alakuló ülésen 1990. március 18-án, előbb a meghívó Sepsiszentgyörgyre szól, 1990. március 17-ére, de végül a kolozsvári unitárius egyház gyűléstermében találkoztunk. Mi hozta a gyors váltást?

– Tekintettel Kolozsvár központi helyzetére, kulturális előnyeire, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem ottani működésére és néprajzi tanszékkel való kibővülésére, a Kriza Társaság megnyitó ülését is Kolozsváron rendeztük meg. Magam csak e célból utaztam fel oda, Pozsony Ferenc és Keszeg Vilmos azonban máris kapott oktatói állást a Péntek János által beindított néprajzi tanszéken. Zakariás Erzsébet – férje, Salat Levente ottani elhelyezkedése révén – szintén oda költözött, és hamarosan el is helyezkedett. A társaság két vezető egyénisége értelemszerűen is Pozsony Ferenc és Zakariás Erzsébet lett. Én mint sepsiszentgyörgyi kimaradtam belőle, a szervezés és előkészítés minden feladatát ők vállalták magukra.

– Első írásaid hol jelentek meg?

– Első írásaim a *Megyei Tükör*ben és az *Alutá*ban jelentek meg. Legelőször Balázs Ferencről, majd a népi táplálkozásról, viseletről írtam terjedelmes újságcikket, aztán a múzeum évkönyvébe, az *Alutá*ba a múzeum csempegyűjteményéről, majd a sepsiszentkirályi gyűjtőgető gazdálkodásról, benne a vadrózsa-bogyó feldolgozásáról, valamint a bodzafordulói románokról megejtett megfigyeléseimről.

– A doktori disszertációd mikor jelent meg kötetben?

– A doktori disszertációmban az esztelneki gyermekérettel és gyermekjátékokkal foglalkoztam. Ehhez az ötletet a *Jóbarát* című gyermekfolyóirat szervezte, a sepsiszentgyörgyi múzeum gyűjteményébe bekerült, mintegy 4000 játékszert

és számos játékleírást tartalmazó népi gyermekjáték-gyűjtemény adta. Kíváncsi voltam – egy falu példáján –, hogy milyen élet rejlik a játékok sokasága mögött. Jó szempontokat sugallt e témához Kresz Mária kalotaszegi gyermekéletről írt műve. Dolgozatom nyomtatott változatát a Kriterion Könyvkiadó 1980-ban csaknem 500 oldalas kötetben adta ki nagy példányszámban.¹ Utána 2008-ban, Molnár V. József kezdeményezésére, a budapesti Ős-Kép Kiadó ügyvezető igazgatója, Molnár Zoltán újra megjelentette.

– *Miért épp Esztelnekre esett a választás, mit kell tudnunk a faluról?*

– Esztelnek Háromszék keleti peremén elhelyezkedő falu, ahonnan szép anyag gyűlt össze a *Jóbarát* meghirdette Síp-pal-dobbal című játékgyűjtő versenyre egy ügyes, az enyedi kollégiumban tanítóképzőt végző kislány, Szász Veronka gyűjtésében. Ennek láttán, abban a – nem bizonyított – előítéletben is bízva, miszerint a peremvidéki, mezőgazdasággal foglalkozó falvak lakói a szomszédjaiknál hagyományörzőbbek, és annak tudtára meg ellenére, hogy rossz közlekedési viszonyai miatt csak késői átszállással és a szomszéd faluból csak gyaloglással lehet odáig eljutni, rá esett a választásom. Ott az is kiderült, hogy e faluban 1639 óta mindmáig Ferenc-rendi kolostor működik, és 1752-től 1808-ig gimnáziuma, iskolai színháza, könyvtára is volt. Kutatásom idején még élt a primori rangú Szacsvey család idős örököse. Mai eszemmel mindezek hatásának nyomait alaposabban megvizsgálnám, akkor, 1979-ben azonban nem próbáltam szétválasztani a kevés birtokos és kétszer annyi zsellér utódai körében gyakorolt gyermektartási/gyermekéleti szokásokat. A személyében is kedvesnek, intelligensnek bizonyuló VI. osztályos Szász Veronkával tartós barátságot kötöttem. Később, sajnos, a férjével Amerikába települt ki, ahol meg is halt. Szomorú szeretettel emlékezem rá, szüleine és a kiszállásaim idején szállást adó Kiss Zolti tanár bácsi családjára.

– *Miért tartod fontosnak, hogy a népi gyermekjátékokról minél többet beszéljünk, kutassunk, és tegyük közkincsé?*

– A gyermekjátékok gyermekéletben betöltött sokrétű – a megismerést, a testet és lelket kiművelő, felüdítő, a viselkedési szabályok betartására nevelő – szerepéről a pedagógiai irodalom sokat értekezett. Ezen túlmutatva, fontosnak találok azokat az ősi kulturális emlékeket, melyeket egyes játékok megőriztek. Ezek az emberi élet legfőbb problémáinak, azok megoldási kísérleteinek képi kivételéseivel és rituális megjelenítése módjaival foglalkoznak.

A játék emberéletben játszott szerepéről pedagógusok, biológusok, pszichológusok, esztéták és kulturológusok sokasága értekezett. Lényeges vonásaként minden biológiai és társadalmi célkitűzést nélkülöző, szabad cselekvésű voltát, könnyed, fáradságmentes, felüdítő, mégis fizikailag, szociológiailag, pszichikailag, szellemileg, szemléletileg fejlesztő, spontán, létező vágyakat kielégítő hatását emelték ki. Fent említett, örömteli, a pillanatnyi eseményeket feledtető tulajdonságait és jótékony hatásait mindenkinek érdemes tudatosítania.

1 *Gyermekvilág Esztelneken*. Bukarest, 1980, Kriterion Könyvkiadó.

Az ősi cselekvési formaként gyakorolt játék mindenféle, a megélhetés alapját, avagy a kultúra fejlődését képező, produktív emberi tevékenység – munka, rítus, harcászat, művészet, jog stb. – kifejlesztésében fontos szerepet játszott, elfoglalva a felnőttek életében mutatkozó korábbi jelentőségét. Közöttük manapság jórészt csak az állatias tulajdonságot kicsúfoló vagy kibeszélő farsangi megvirrasztó játékok fordulnak elő. A játék eredeti, hagyomány szabta megjelenési formáinak – tárgy, szöveg, zene (ritmus), mozgás vagy azok kombinációja – továbbvivői, életkori sajátosságaik és szabadidejük révén, a gyermekek, akik azokkal, spontán körülmények közt, elsősorban a játszás során, ismerkednek meg. Tekintettel szóbeli jellegükre, megismerésük sokféle töredékes is lehet, nemegyszer félreértésekkel, torzulásokkal. Az ilyenek eredeti üzenetének egyes részletei ugyanazon játéktípus különböző helyeken feljegyzett változataiból vagy olykor más folklórműfajból, pl. népmeséből ismerhetők meg. Ugyanakkor tanulságos más népek kultúrájában előforduló párhuzamuk megismerése is. Mindez fontossá, érdemessé teszi őket és azt, hogy róluk beszéljünk.

– *A kutatók mit tartottak legrelevánsabbnak?*

– A népi játékok ősi cselekvési formáinak emlékei közül a kutatók többek közt a kiszámolót, a varázsigt, a madárnyelvet, illetve az értelmetlen szöveget említik. Az elsővel az áldozatokat sorsolták ki, utóbbiak a kitűzött cél sikerességét vagy a kívánt sikertelenségét befolyásolták. Több ősi népi játékban szimbolikus testtartással kísért szöveggel a természet, a transzcendens világ erőit vagy a mitikus ősök szellemét szólították meg, egyenrangúnak, megközelíthetőnek és befolyásolhatónak gondolva azokat. Azt hívén, hogy kérésükre kisüt a nap, magasra ugorva termékennyé válik a föld, kérték a napot a felsütésre, a földet termékenységre, abban is reménykedve, hogy üzenetükkel megnyílik az élőt életteltől, halottól elzáró határ.

– *Milyen hiedelemrendszer figyelhető meg?*

– Az egyes népi játékok háttérében sokféle képzetet tartalmazó gazdag, régi múltra visszatekintő hiedelemrendszer áll. Ebből a hintázás meg az Egyedembegyedem mondókánk egyik altípusának példáján próbálok néhányat kiemelni. A kisgyermekes ijedtségét, nyugtalanságát a fel-le, előre-hátra történő elmozdítással, ringatással, *höcögtetéssel* csillapítják a felnőttek. Hasonló hatást kelt a ringatható bölcső és a játékhinta, mely utóbbinak több formája ismeretes. Az egyik a közepén alacsony oszlopra rögzített deszkából álló, két, felülről felváltva fel-le nyomható vagy emelhető lapú *mérleghinta*. Egy ókori spanyolországi kép szerint az egyik vége a felfelé álló, győztes reggelt, a másik a lesüllyedt vesztes estét, valamint a kettő egyensúlyát ábrázolja. A hinta másik típusa, a magasról függő, ülő *lengőhinta*. Ilyenen hintázik egy ókori görög vázaképen egy leány, mellette Erosszal, a szerelmi vágyat megtestesítő istennel, alatta kuttyával és áldozati edénnyel. Erosz hatása nálunk is érvényesül: egy-egy szerelmes leány meg legény az ülőhintán *fecskefészekbe*, azaz egymással szembe vagy egymás mögé ülve hintázik. A hinta a görög eredetmítosz szerint a halálából feltámadt Dionüszosz boristen által bevezetett engesztelő áldozat jelképes eszköze, a félreértésből elkövetett gyilkosság és azt követő akasztásos öngyilkosságok helyet-

tesztéses kizárója. Nálunk a Krisztust eláruló Júdás akasztásos öngyilkosságának történetével hozzák kapcsolatba, és valóban, a hintázás fő és kötelező időszaka emiatt a húsvét. De egyébként a februártól, sok esetben hamvazó-szerdától pünkösdig, tehát a tél fokozatos halálától a természet tavasz végi, nyár eleji győzelméig tartott. A hintajátékok közé sorolt harmadik játéktípus az álló cölöpön, keréken vagy deszkán forgatott *ördöglő* volt, mely levetheti magáról a forgásban megszédült utasát. A negyedik formája a legösszetettebb, húsvétra (vagy aztán templombúcsúra) felállított forgóhinta, melyen, akárcsak a lengőhintán a szerelmesek és a házasemberek, asszonyok is hintáznak, utóbbiak, hogy *magasra nőjön a kenderük*. A hintázás univerzálisan ismert játék, melynek tartórudjai gyakorta fák. Ezeknek tulajdonságai – a keménység, az életerő – a bolgárok elképzelése szerint kihatnak a hintázókra, mások szerint megóvják azok életét a veszélyektől, a lelkét a rossz szellemektől.

– *Milyen időtartama van a hintázásnak, a föl- és visszautazásnak?*

– A játékosok időtartamát igazságosan, egy-egy mondóka elmondásának idejével állapítják meg. A hintázás, a közben elhangzott szöveg szerint, utazás felfelé, fokozatosan haladva, esetleg az égig is, ahol az égben gazdálkodó Istennel is találkozhatnak. Utazás az időben is: egytől tízig számolják benne a szimbolikusan *süvegalmának*, *bugyogós korsónak* vagy *ágyom ládájának* nevezett *ágyom-asszony kislánya* fölött eltelt időt, ami után beleesik a *tiszta vízbe* (szerelembe?), ahonnan hangszeres zenével (*síppal, dobbal, nádihegedűvel, ágyneművel, fejviselettel, talán lakomából eredő csontokkal: esküvői kellékekkel?*) húzzák ki. Anyja vásárba indítja ajándékot, szép ruhát venni, vagy a templomba imádkozni, férjhez menni. Az életprogram gyermekneveléssel, meg a gazdálkodással – köztük a fiúk részéről az ellő állatok gondozásával jár.

Egyik mondókánk mitikus szereplője Isten kovácsa, Isten és a szentek szolgálatában álló kovácsként tisztazza kilétét. A vaskori törzsi kultúrák kovácsainak valóban tulajdonítottak szakrális funkciókat. A kovácsok, köztük a magyar honfoglalás előtti tárkányok is nemcsak fegyverkovácsolással biztosították harcaik sikerét, hanem hiedelmeik szerint eszközeikkel rituális zajkeltéssel űzték el a gonoszt. Ezért kaphatott a mongol-török eredetű név szerint kovácsot jelentő Tarján törzs központi, vezéri szerepet, ezért lehetett Dzsingisz kánhoz hasonlóan égi szakrális kovácskirályunk Kende.

A népi játékok egy része tehát a kultúrát átívelő emberi gondolkodásformák rekonstruálását, megértésének képességét teszi lehetővé, visszautalva az emberek és köztünk népünk történetébe is.

– *Hogyan vélekedett a szakma, a kritika a népi gyermekjátékokról és székely népviseletről készült néprajzi kötetekről?*

– Az igazság az, hogy a munkáimról megjelent ismertetőik vagy nem jutottak el hozzám, vagy el is felejtettem azokat, nem találom őket. Így részben emlékezetből írok róluk, részben a számítógépen való mostani böngészésem eredményeként. Első munkám a *Gyermekvilág Esztelneken* volt. Ezt Dömötör Tekla, nyilatkozata szerint, „ha magyar állampolgár lettem volna, kandidátusi dolgozatnak is elfogadta volna”. Kriston Vízi József 1996-ban a Kresz Mária kutatási módszeréhez

és szemléletéhez igazodó, gyermekjáték-kutatásról írva *korszakos könyvként* említette. A *székely népviseletről* írt összegező könyvemet, Palotay Gertrudra, Szentimrei Juditra, Nagy Jenőre és nyomunkban rám hivatkozva, Mohay Tamás megbírálta, mondván: „nagyobb volt a szakadék a hagyományos viseletek és a felkészült kutatók kis száma között, ami miatt a kimeríthetelen gazdagság ellenére nem egy településre, hanem az áttekintés tágassága és a leletmentés sikere érdekében inkább vidékekre, tájakra vagy egész régiókra koncentráltunk” – szemben Tötszegi Tekla valóban senki által meg nem ismételt, kimagasló jelentőségű mérai monografikus modernizált változatú tárgygyűjtésével. Tulajdonképpen, ha a témaválasztás célja, helyszíne és szempontrendszere nem is volt azonos, a szemlélet eredetisége értékét illetően Mohaynak igaza volt.

Keszeg Vilmos a *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány* című egyetemi tankönyvem kapcsán az esztétikai kommunikáció intencióinak egyéni és közösségi, hétköznapi, rituális vagy ritualizált helyzeteihez való igazodását, valamint a saját vagy egyetemi hallgatóval gyűjtött példaanyagot említi, kiemelve benne a rituális kalácsról és a tojáshímzésről írt tanulmányaimat. Tánczos Vilmos 13, többféle tárgytípussal kapcsolatos tanulmányomról írja, hogy a tárgyak társadalmilag funkcionális és ilyen értelemben szimbolikus használatának feltárása mellett nálam az eredendően, vagyis archetipikusan értelmezett szimbolikus jelentések felmutatása is erős hangsúlyt kap. Ez a módszertani alapállás magyarázza, hogy a különféle összehasonlító vizsgálatok is (pl. műfajok, médiumok, tájegységek, sőt etnikumok között) igen hangsúlyosan vannak jelen. Az ősvallás- és mitológiakutatás tudományos szempontjából is relevánsnak tartja a szakrális kovácsról, hintázásról írt tanulmányaimat. Verebélyi Kincső egyetért azzal, hogy a megnevezések és mintanevek összekapcsolásából és jellegéből kívánok következtetéseket levonni az inghímzések egykori mágikus funkcióiról és általánosabban egy archaikusabb gondolkodásmód, világkép irányába mutató vonásokra. Szerinte „páratlan anyagismereten alapuló elemzésem módszertanilag nagyon fontos és új. Korábbi korszakok mutatnák, hogy archaikus gondolkodás nyomai az állatokra utaló megnevezések.” A felvetés, miszerint a rituális használatban levő tárgy díszítményeit kell vizsgálni abban a reményben, hogy a díszítmények jelentésére világít rá, „módszertanilag igen helyesnek látszik. Csakhogy amint a tárgyaknak van tárgytörténete, a tárgyhasználatnak is van története, és a díszítménynek ugyancsak, sőt a három tényező egymással való kapcsolata is történeti kontextusba ágyazott.”

– *Egy nagyszerű, szakmabeli embert rendelt melléd az Isten, Demény István Pál személyében. Milyen volt ez a kapcsolat?*

– Demény István Pállal a sors, sajnos, csak későn, 1984-ben, negyvenéves koromban hozott össze. Mindketten néprajzos muzeológusi állást töltöttünk be: Ő Csíkszeredában, én Sepsiszentgyörgyön. Mindkettőnknek 1980-ban jelent meg az első könyve, neki a hősepikai poétikai jellegzetességeket felmutató Kerekes Izsák-balladáról, nekem az esztelneki gyermekvilágról. Korrekt, megbízható, szavahihető, szeretetre méltó személyisége, gondolkodásmódja és szellemi magatartása száz százalékosan megfelelt annak az elvárásnak, amit a férjválasztásban

fontosnak tartottam. Érdekes volt arra, hogy felnézhessek rá. Folklórfilológusnak tartotta magát, aki kereste a magyarázatot a magyar sámánizmus, a hősepika, a népdalok költői kifejezőmódjainak, motívumainak más kultúrákból is kimutatható párhuzamaira, összefüggéseire abban a hitben is, hogy azok új utak keresését, sőt megnyitását is jelenthetik a tudomány számára. 1990-től a kolozsvári Akadémiai Folklór Intézetben dolgozott, ahol számítógépes adatbázisokba vezette a kiválasztott műfajú alkotásokat: népdalokat, mondákat. Belső ösztöneimre támaszkodó műfaj- és témaválasztásaim – a népi díszítőművészet, még pontosabban a díszítmények formai és terminológiai sajátosságai, a különféle rítusok szimbolikus tárgyhasználat, valamint a gyermekjátékok és gyermekfolklór motívumkincse – megerősítését neki meg a szimbólumkutatást tanszékünkön rehabilitáló Tánczos Vilmosnak köszönhetem. Családi életünk korai, hirtelen halála következtében csupán 15 évet tartott. Halála után a Folklór Intézet igazgatója néhány évre félnormával alkalmazott engem az intézeti munkássága folytatására. Kéziratban maradt munkáit két kötetben kiadattam.

– *Kérlek, sorold fel könyveid címét és a megjelenés évét.*

– *Gyermekvilág Esztelneken (1980); A székely népviselet (1997); Székelyek ünneplőben. Színek és formák a székelyföldi népviseletben (Haáz Sándor rajzaival és színes viseletképeivel, 1998); Községi tárgykultúra – művészeti hagyomány. Néprajzi egyetemi jegyzetek 4. KJNT-BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék (2008); Gyermekvilág Esztelneken. 2. kiadás (2008); Nyiss kaput, új bíró! Népi játékok szimbolikus üzenete (2017); Főnemesek a múltó időben. A zabolai gróf Mikes nemzetség uzoni ága és rokonsági köre (2020).*

– *Milyen díjat és kitüntetést kaptál?*

– *A Kultúra Szabadságáért Díj (Kovászna megyei Művelődési Felügyelőség, 1991); Kiss Áron Magyar Játéktársaság Elismerő oklevele és Kiss Áron-díja (1996); Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Bányai János-díja (2003); Emléklap az Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajzi Intézetének 70 éves jubileuma alkalmával (2004); Erdélyi Múzeum Egyesület tiszteleti tagja, (2006); Györfly István Néprajzi Egyesület Emlékérem (2006); Lotz János-émlékérem (2011); Györfly István Emlékérem (2015); Magyar Érdemrend lovagkeresztje (2019); Kriza János Néprajzi Társaság életműdíja (2018); Háromszék Kultúrájáért Díj (2021); A Magyar Művészeti Akadémia Népművészeti Tagozata Erdélyi Zsuzsanna-díja (2023).*

– *Mit szeretnél megírni még?*

– *Régen vállaltam a gyimesi inghímezés díszítőmotívumai katalógusának az elkészítését. Meg is csináltam, de egyes illusztrációk minősége miatt nem merem véglegesíteni. Mostani ismereteimmel kicsit továbbfejleszteném, valószínűleg érdemes volna megjelentetni. Meglátjuk, sikerül-e.*

Székely Ferenc

SZÉKELY FERENC (1951, Pusztakamarás) néprajzi író, helytörténész, szerkesztő (*Erdőszentgyörgyi Figyelő*). Jelenleg nyugdíjas, írásait, interjúit több erdélyi lap (*Hargita Népe, Háromszék, Népújság, Székelyföld*) szokta közölni.

„A természet óriásokat nem teremt többé”

620 éve született Leon Battista Alberti (1404–1472)

„Szerencsétlen az a mester, akinél a mű megelőzi az ítéletet: az a festő neveli magát tökéletességre a művészetben, kinél a mű felett úr az ítélet.”
Leonadro da Vinci

„Gyakran csodálkozom, és ugyanakkor kesergék is azon, hogy annyi isteni művészet és tudomány, amelynek oly bővében volt ama erényekkel ékes antik múlt – miként ez a művekből és a történelmi leírásokból kiderül –, mostanra igencsak megfogyatkozott, és szinte teljesen elveszett: ma ritkaságszámba mennek a festők, szobrászok, építészek, zenészek, matematikusok, rétorok, teológusok és hasonló nemes és csodálatos szellemek, és akik vannak, azok sem dicséretre méltók. Ezért hát azt hittem, amint sokaktól hallottam, hogy a természet, minden dolgok tanítómestere, megöregedvén és kifáradván, mint ahogy óriásokat sem teremt többé, úgy olyan tehetségeket sem, amelyeneket ama ifjúkorának dicsőségesebb idején oly bőséggel és csodálatos módon alkotott.”¹

A fenti sorok Leon Battista Alberti *Della pittura (A festészetéről)* című, 1436-ban datált traktátusának gondolatait idézik írásának elejéről, a Filippo Brunelleschi építésznek ajánlott *Prologusból*. Szellemi értékvesztés szorongató árnyképe villan meg a művészetteória úttörőjének elméjében, és mindez történik épp akkor, amikor valójában már el is indult a reneszánsz eszmei virágzásának korszaka, ezért meglehet, hogy a távoli múltba történő visszatekintés és a felülnézet szélesebb perspektívája készítette a szerzőt effajta nyilvános kesergésre. Talán a festészet egykori úttörőinek aurája jelenhetett meg előtte, Giottoé, Duccioé, Lorenzettié... Hiszen a következő mondatokban már a meggyőződés és az elégtétel hangjaival idézi azok névsorát, akik élén éppen a prologusban megszólított, az általa is legkiválóbbként értékelt építész, szobrász, mérnök és ötvösművész, a firenzei Santa Maria del Fiore bazilika lélegzetelállító kupolájának

ÁRKOSSY ISTVÁN (1943) festőművész, grafikus, az MMA köztestületi tagja. 1967-től két évtizeden át a kolozsvári *Utunk* című irodalmi hetilap szerkesztője volt. Budapesten él. Legutóbbi kötete: *A lélegző vonal. Művészeti írások* (Magyar Napló Kiadó, 2021).

1 Az idézetek Hajnóczi Gábor fordításai. Leon Battista Alberti: *A festészetéről*. Budapest, 1997, Balassi Kiadó.

megteremtője, a barát és eszmetárs Brunelleschi áll, mivel benne a megújuló művészet atyját látta megtestesülni, az antik remekművek túlszárnyalóját, aki nek „építménye árnyékában elfér egész Toszkána”. A lajstromból kiderül, hogy Brunelleschi mellett mégis voltak számára igencsak csodálni való mester ideálok a vele majdnem egyidősek között, szobrászok, mint Donatello, Lorenzo Ghiberti, Lucca della Robbia vagy mint a festő Masaccio. Még ha más kortársait nem is említi a csillagfényében tündöklő itáliai reneszánsz egén, akik az Idő ítélőszéke előtt azóta emblematisztikus művészekké magasztosultak, klasszikusokká nőttek: Fra Angelico, Filippo Lippi, Piero della Francesca, Bellini, Mantegna, Botticelli, Ghirlandaio, Perugino, Leonardo, hogy ezúttal csak a festők elitjéből idézzünk. Michelangelo sem soká késett, igaz, ő viszont majd csak Alberti halála után két esztendővel látta meg a napvilágot. Eszerint elhíhető, hogy az írás megszületésekor nem volt oly drámai a helyzetkép, miként az a kezdő sorokból kihallszuk, hiszen épphogy a művészetek nagykorúsodásának, az eszmei újjászületésnek fellobbanó fénykora volt ez az idő, az itáliai quattrocento aranybetűkkel jegyzett emlékezetes százada.

A felismerések térségeiben kalandozva Alberti elkötelezettsége – és nem mellékesen lappangó individualista ambíciókkal telített énképe – mégis csak megnyitotta a 15. század traktátus-irodalmának azt a csapóajtaját, amit a művészet eszmerendszerének felemeléséért megvalósuló első valóban fontos kísérleteként tarthatunk számon. Ez a tett a festészetet, mint megújuló értékrendet igyekezett a mesterségek korából és sorából kiemelni, s onnan a szellemi teljesítmények szféráiba menteni át.

Giorgio Vasari gyakran citált művészéletrajz gyűjteményében (*A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete*. Firenze, 1550) hangsúlyosan emeli ki Alberti tudományos tájékozottságról valló értelmiségi képességeit, amivel részben egyfajta előképet is jelez a leonardói tudós-művész személyiség minősítése felé, az *uomo universale* zsenijének többszínű szerepét előre vetítve. Míg íróként és építészként elfogadja, sőt nagyra becsüli Albertit, festőként viszont már alig. Intés gyanánt pedig ezt írja róla:

„Egész életünkben az szolgálja leginkább érdekeinket, hogy az elmélet és a gyakorlat a szerencse jóvoltából egyesül; ugyanis a tudomány sokkal tökéletesebbé és gazdagabbá teszi a művészetet, és a tudós művészek tanácsainak és írásainak önmagukban nagyobb hatása és hitele van, mint azon mesterek szavainak, illetve műveinek, akik pusztán gyakorlatuk segítségével csinálnak valamit jól vagy rosszul. [...] Alberti írásaival rendkívüli hatást tett a tudósok dolgozataira és véleményére, általában mindenki úgy véli, hogy felülmúlta azokat, akik művészeti alkotásaikkal felülmúlták őt. [...] Ami a festészetét illeti, Leon Battista nem csinált sem nagyméretű, sem pedig különösen szép képeket, és az a kevés mű, ami keze alól kikerült, egyáltalán nem mondható tökéletesnek, persze ez természetes is, hiszen sokkal többet törődött tanulmányaival, mint a rajzolással.”

És állítja mindezt az a Vasari, aki nem gondolta volna, hogy az ő hírneve sem elsősorban a maga által oly nagyra tartott festészetének renoméja nyomán marad fenn az utókor számára, hanem az Albertiéhez hasonlóan sokkal inkább unikális kordokumentum értékű textusai erényeinek köszönhetőn. Történt mindez annak ellenére, hogy előkelő társadalmi kapcsolatainak fényében valóban irigylésre méltó festői megrendelésekkel büszkélkedett, hiszen a firenzei dóm óriáskupolájának mennyezetképeit – aminek Brunelleschi óhaja szerint díszítés nélkül, hófehéren kellett volna maradnia! – és a Palazzo Vecchio *Öt-százak termének* méretes történelmi festmény-sorozatát is, a Mediciek kiváltságosaként, ő készíthette el.

A genovai születésű, gazdag patrícius családból származó, majd később Firenzében és Rómában tevékenykedő Leon Battista Albertit humanistaként többirányú érdeklődése valódi reneszánsz személyiséggé avatta, elsősorban úgy, mint építész, de úgy is, mint filozófust, író, festőt, költőt, teológust, éremművészt, matematikust, csillagászt, zeneteoretikust, sőt, illusztris egyházi körökben még tisztviselőként is tekintélyt szerzett magának. Akinek szemei előtt a vágyott siker megcsillanó aurája, a személyes érvényesülés áhított fénye, az egyéniség dominanciája után epekedő ösztön erős érzete – talán éppen törvénytelen világra jöttével is magyarázhatóan – mindenkor primer célként lebegett. Mint fattyúra, úgy tekintettek rá rokonai, akik a tekintélyes Alberti-értékekből vagyoni jogi vitákkal igyekeztek mindenáron kiforgatni, s ez az aggodalmakat keltő viszony aztán esztendőkön áthúzódva igencsak megkeserítette életét. Noha pesszimizmustól sem mentes melankolikus alkat volt, ezúttal inkább előre tekintett, és a materiális örvényből a gondolkodás nyugalmasabb kikötőibe menekült át: Velence, Padova, majd Bologna lett tanulmányai színtere, egyházból le is doktorált, ám mindemellett a tudományok egzakt világa is érdekelt; azok közül elsősorban a matematika, a geometria és az optika rejtélyei foglalkoztatták. Firenzébe visszatérve az új szellemi közeg kisugárzása meghatározó lett Alberti egész további munkásságára. A művészekkel ápolta kapcsolatainak vitalitása, a toszkán kereskedőváros mesésen lüktető valósága és az antik korok művészete iránti elkötelezettség divatjának frissítő fuvallata megtette lélek-nemesítő hatását, aminek eredménye az lett, hogy ma már, mint a virágokba boruló itáliai reneszánsz – bár összetett személyiségű –, de igencsak követendő példákat statuáló egyéniségeként emlékezünk rá.

Alberti színvonalas tanulmányainak és kitarító törekvéseinek birtokában – ami a származás elsődlegessége helyett akkorra már hangsúlyosabb erényként jelentkezett az érvényesülés felkínálkozó lapjain – egyre sűrűbben villant meg a patrícius réteg elit köreiben, ezt igazolja, hogy Ferrarában Leonello d'Este, Firenzében pedig a „Pater Patriae” jelzővel megtisztelt Cosimo de Medici pártfogoltja lett. V. Miklós pápa jóvoltából pedig – akit még bolognai tanulmányai időszakából, mint Tommaso Parentucelli da Sarzana, személyesen ismert – különös kegyben részesülhetett, amikor a szentatya építészeti tanácsadójaként a Brunelleschi-kupolát magasba emelő firenzei dóm kanonokjává

nevezték ki. Sőt, az egyházfő tekintélyes birtokot is adományozott egykori iskola-társának, valódi műemlékkel, Borgo di San Lorenzo román kori stílusban épült templomával.

Időközben sorra valósultak meg építészeti elképzelései, amelyek a római architektúrából merített kutatásai eredményeiként, tapasztalatai, tanulmányai, szintézisei által igazolva és egyedi látásmódjának szűrőin finomítva, tipikus Alberti-művekként láttak napvilágot. Mantovában a San Sebastiano és a Sant' Andrea templomok építészeti munkálatai fűződnek nevéhez nyugodt és mértékletesen hűvös megjelenésükkel; Riminiben a Tempio Malatestiano tervezésében vett részt; a firenzei Palazzo Rucellai homlokzatának megálmodásával és megvalósításával pedig a toszkán palotaeszmény emblematikus arculatát teremtette meg az antik római építész Vitruvius tanait is felhasználva. Ez a ma is álló tekintélyes épület harmonikus forma- és arányelosztásaival hamarosan igen gyakran idézett építészeti etalonná vált. Aztán a leglátványosabb Alberti-mű is megszületett. Ismételten Paolo Rucellai tehetős firenzei polgár és személyes barát megrendelésére a firenzei Santa Maria Novella templom egykor félbemaradt homlokzatának véglegesen kialakított burkolatát készítette el, volutákkal merészen díszítve, a toszkán építészetben gyakorta használt és ezért tipikusnak tekinthető zöld-fehér márványlapokkal borítottan. Az összkép lineáris konstrukciója nem titkoltan utal a Firenze ma is legjelentősebb műemlékeként nyilvántartott és a 11. században épült, alig pár utcahosszal távolabb magasodó *Battistero* keresztelőkápolna hasonló tónusokban pompázó geometrikus díszítésére. S amikor már több emblematikus remekművének elkészülte után, idők múltával a mester felett eljárni látszott az idő, és egyre gyakrabban betegeskedett, részben talán kegyeleti gesztusként is még kinevezték a San Zanobi imaház rektorának. Vasari szerint:

„[...] igen pallérozott, magasztos erkölcsű férfi volt, szerette a tehetséges embereket, nagyon nyíltszívű és udvarias volt mindenkihez, haláláig tisztességben, nemes emberekhez méltón élt. Igen magas kort ért meg, s végül elégedetten, és nyugodtan szenderült jobblétre; igen díszes nevet hagyott maga után.”

A humanista, a teoretikus és építész Leon Battista Alberti, a quattrocento szellemtörténeti korszakának újító képviselője hatvannyolc évesen, 1472-ben Rómában távozott el az itáliai reneszánsz fénykorából.

*

Az épületek, kivált a példaadók, azok között is a látványosabbak, monumentális hatásukkal mindig szembetűnőbb tanúi voltak a történelemnek, mint a sűrített tudást őrző, Gutenberg fekete gyöngybetűivel szedett aprócska könyvek. Noha Alberti mindkét vonalon sajátosat hozott a fényre, és csodálói ma is bámulattal tekintenek az idők színpadán magasodó építményeire, avatottjai számára

mégis írásaiban szólalnak meg jelentősebb hangsúllyal évszázadának üzenet-hangjai. Hiszen a művészetek agoráján a látvány, a kép, a festészet teóriájáról szóló előadás új gondolatokba foglalt elemzése éppen akkoriban és éppen az ő szellemi leleményessége jóvoltából kaphatott szárnyra. Ebben az intellektuális játékban Albertire, aki merőben másfajta optikával tekintett az eszmei szépségekre és a valóság ábrázolásának immár néven is nevezhető „tudományára”, nem akármilyen szerepet osztott ki a Sors.

Irodalmi vonatkozású textusainak műfaji sajátossága a sokféleség, hiszen *Della famiglia* címmel erkölcsi nézőpontból három könyvet írt a házasságról, a család morális szerepéről és a közösségi együttélés normáiról; álnéven antik művek stílusát idéző drámai komédiája látott napvilágot; *De iure* megjelöléssel a törvénytelen gyermekek státusát taglalta; önéletrajzi vonatkozású írása pedig a *Vita anonima*, amelynek érdekessége, hogy egyes szám harmadik személyben fogalmazva saját magát gátlástalanul laudálta és dicsőítette, ez pedig az idők során a szerzőség tisztázása szempontjából nem kevés találgatásra és vitára adott okot. Aztán *Canis* címmel elpusztult kutyája emlékének bölcselkedett; a *Descriptio urbis Romae* pedig olyan várostörténeti tanulmány lett, amelyben egy önmaga által készített szerkezettel módszeresen felmérte az antik épületek arányrendszerét. De ezen kívül több egyedi csengésű műve is vall a társadalmi jelenlétről, a filozófiáról és a matematikáról fogalmazott értekezéseinek hangjain. Sőt, szerelmes ihletményei is születtek, prózában vagy éppenséggel versben fogalmazva meg, és Vasari állítása szerint „ő próbált legelsőként népnyelven [olaszul, Á. I.] latin mértékű verseket írni”. Ám mindezek közül fároszként emelkedik ki két jellemző munkája, az egyik az antik építészetről szóló *De re aedificatoria* (1452), ez reneszánsz eszmei szempontok alapján megírt tíz könyvbe foglalt értekezés, valamint Alberti életművének legismertebb hagyatéka, amelynek két alapverziója létezik, a Firenzében rögzített *De pictura (A festészetről)* című (1435), latin nyelven fogalmazva, majd egy esztendő elteltével annak második változata a *Della pittura* (1436), amely olasz fordításként került több másolatban az olvasók elé. Saját korának művészvilágában ez a verzió a perspektíva tudományának mélyreható tanulmányozásával az újdonság valódi meglepetésével hatott, jóllehet nyomtatásban először Bázelen jelent meg, de majd csak mintegy száz esztendővel később, 1540-ben.

Alberti voltaképpen latinista retorikus, aki bár festőként különösebben nem jeleskedett, ámde bámulatos ambícióktól hajtva és a távlatlan tudatosan csiszolt tanaira építve íróként mégis éppen a festészet teóriáját fogalmazta meg, miközben ráértett arra is, hogy a művészi munka képes inspirálni a tudományt, az viszont *vica versa* tükörként egzaktt válaszokat adhat a piktúra nyitott kérdéseire. Ezért az Alberti-írásműről elmondható, hogy a rajzolás és a festés elméleti tételeire reflektáló olyan humanista szemléletű teóriagyűjtemény, amely azzal nyitott új fejezetet a művészet történetében, hogy célul tűzte ki a „lapos bizánci stílus” meghaladását a gondolkodás, a logika, a geometria és a matematika segítségével. Olyan megoldásra talált rá, ahol a perspektíva szabályainak

alkalmazásával, másmilyen kodifikációként, a megjelenítés képessé válhat a térhatású látvány megteremtésére. Ezzel a lépéssel a képrögzítés folyamata merőben új útra lelt az invenció és a ráció szimbiózisának kettősével. E pillanattól kezdve már nem lehetett az ábrázolást csupán a begyakorlottságra, az ösztönösségére építeni. Eljött az idő, amikor a humanista művészeteória lényegi vonása lett a szerkesztett alkotás értékének elismertetése a művészet presztízsének méltánylása által. Ezért nem véletlenül magasztalta Alberti név szerint éppen a festő Masacciót személyesen preferált alkotói között, hiszen annak *Szentháromság* című freskója, amely a firenzei Santa Maria Novella bazilika bal oldali hajójában ma is áll, már akkor, valós tériséget imitáló illúziójával a geometriára épülő perspektíva első látványos demonstrációjaként csaknem szó szerint áttörte a fal síkját, így építve távlatokba futó levegősséget a sablonos síkformák évszázados monotonájába. A ráció szerepe az alkotás folyamatában felértékelődött. A humanista ismeretekre építő tudatos teremtő szellem új kihívások elé került. Alberti erről így fűzi gondolatait:

„sohase használd ecsetedet és stílusodat, amíg előtte elmédben pontosan el nem döntötted, mit szándékozol tenni, és hogyan akarod, mert bizonyosan könnyebb lesz elhárítani a hibákat az elmédben, mint levakarni őket a festményről. S ha megszokjuk, hogy semmit sem csinálunk előzetes megtervezés nélkül, sokkal gyorsabb festők leszünk, mint Aszklépiodórosz, akiről pedig azt mondják, hogy a leggyorsabb volt az ókori festők között. A gyakorlat által mozgásba hozott és felhevült tehetség igencsak kész lesz a munkára; és az a kéz lesz rendkívül gyors, amelyet az értelem vezérel. S ha vannak lassú festők, azok azért ilyenek, mert lassan és körülményesen fognak hozzá ahhoz, amit előzőleg gondolatban nem tisztáztak; és miközben a hibák ködében tévelyegnek, mint a vak a botjával, úgy fogják ők ecsetjükkel ezt vagy azt az utat keresni. Ezért a festő sohase kezdjen munkához, a művelt értelem irányítása nélkül.”

A késő középkor idejéből festőtechnikával foglalkozó jelentős mű kevés maradt fenn. Ezek egyike az *Il libro dell'arte* Cennino Cennini itáliai mester keze által 1390-ből jegyezve, aki a toszkán Giotto mester követőjeként, annak a mozgás, a kifejező erő, a plasztikusság irányába tett törekvéseit méltatva olyan elődként tekintett rá, mint aki „a festészetet görögről latinra fordította át”. Piero della Francesca viszont Albertit követően maga is feszegette a térábrázolás alapkérdéseit a geometrián alapuló racionális képszerkesztés lehetőségeinek elemzésével. Viszont lényegében mégis Leon Battista Alberti volt az, aki a perspektíva elméletének kidolgozásán elmélyülten munkálkodva a személyes „fantasia” és az egzakt tudomány együttes hatásaival elsőként volt képes a kreált mű felépítésének újszerű lehetőségeit meglátni. Meglátni, megtalálni, megérteni, egyszersmind tételekbe foglaltan és körültekintően ki is fejteni, amit alig később tudományos igényvel Leonardo da Vinci *A festészetről* szóló mélyenszántó traktátusával

koronázott meg. Alberti, megvallottan, szellemi erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a festészetet legalábbis a költészet rangjának közelébe emelje fel. Viszont Da Vinci ezen bátran túllépett. Tényként kezelve a versenyfutást, ítéletével ezt állította:

„A Festészet előkelőbb érzéket szolgál, mint a Költészet, s hívebben ábrázolja a természet műveit, mint a poéta; és a természet dolgai rangosabbak is a beszédnél, amely emberi mű; mert úgy aránylik az ember műve a természethez, mint az ember az Istenhez.”

Szerzőnk kétesztendőnyi intervallum alatt latin és olasz változatban két különböző traktátust írt meg, ami némi kommentárra szorul. A latin változat, a *De pictura* még az antik retorikai elvárásoknak tett eleget úgy stílusában, mint a téma rendszerezésében vagy akár a tartalom felépítésében is. És míg ez a filozófusokra jellemző „művelt” írásforma irodalmi szinten megfelelt a kor elvárásainak, egyúttal nehézségek elé is állította a szerzőt, hiszen a műfaji nyelvezethez szükséges fogalmak latin változatban nem álltak rendelkezésre. Az euklideszi geometria szókészlete nem felelt meg az újszerű perspektíva leíró jellegű magyarázatához szükséges elvárásoknak. Ezért Albertinek, íróként, teoretikusként, meg kellett alkotnia azt a terminológiai fogalomtárat, amellyel legalábbis esély nyílt, hogy a művészetekben és a humanista tudományokban jártas, műveltebb rétegekhez érthetően szólhasson. Persze fogalmazványának terjedősége és szándékosan cicomázott emelkedettsége a megcélzott felsőbb arisztokrácia köreiből remélt elismerés esélyét is szolgálta, így a szerző nyilván kevésbé fókuszálhatott egyazon időben a szakmai használhatóságra is a gyakorlatias tanácsok gyűjteményes rendszerében. Márpedig épphogy a festők, a rajzolók tudták volna igazán érdemben hasznosítani az abban foglaltakat. Talán ezért is merülhetett fel benne igen hamar a gondolat, hogy érthetőbb nyelvezetre, vagyis olaszra, mégpedig annak is a vulgáris (volgare) nyelvjárására fordítsa le művét a sikeresebb alkalmazhatósági szempontok figyelembevételével. Ez a szemléletváltás persze helyenként módosított a tartalom jellegén, terjedelmén is, hiszen már nem a színezett retorikai elvárások kerültek fókuszba, hanem a könnyebb érthetőség esélye, amivel a művészetet gyakorló mesterek munkáját eredményesebben lehetett szolgálni. Szinte már sorsszerűnek tűnik, hogy nem sokkal később, ugyanezzel a szaknyelvi hiátussal szembesült a távoli Németalföldön Albrecht Dürer is, amikor Nürnbergben megfogalmazta elveinek összefoglaló gyűjteményét *A festészet tankönyve* és *A mérés tankönyve* című traktátusában. S minthogy ma mindkettőjükre úttörő személyiségként tekintünk, az sem meglepő, hogy fogalomtáruk kifejezései akkor homályosan értelmezhetők voltak, hiszen pontos jelentéstartalmuk majd csak bizonyos időkülönbséggel, a használat és a gyakorlat folyamatában tisztulhatott ki.

A latinból történt olasz fordítás másolata tehát rövidebb formában került a nyilvánosság elé, karcsúsítottan, a jobb érthetőség és a könnyebb szakmai

áttekinthetőség szándékával. Mindkét változat viszont személyre szóló dedikációt, ajánlást, előhangot, úgynevezett *Prologus*t kapott, ami magyarázatot ad az írások célirányosított szerepére is. A latin változat Giovan Francesco Gonzagának, Mantova kiváló fejedelmének lett adresszálva, s ez máris jelzi, hogy Alberti elsősorban a felsőbb társadalmi osztályok elismerését óhajtotta írásával megszerezni; ezt írja:

„Erkölcseimet, tudásomat és minden tulajdonságomat akkor ismerheted meg, ha elintézed udvarodhoz való csatlakozásomat, amit őszintén szeretnék. És hiszem, hogy munkálkodásom elnyeri tetszésedet, ha engem, odaadó hívedet, kíséreted tagjai közé sorolsz, és nem úgy tekintesz majd rám, mint egyikre az utolsók között.”

Az olasz változat viszont a *Prologus* tartalmában már eltérő irányra vált, hiszen itt érzékelhetően a művészetek képviselője felé fordult, ahogy írását nem polgári hatalmasságnak, hanem az általa legkiválóbbként értékelt alkotónak és barátának, Filippo Brunelleschinek dedikálta. Aki viszont avatott értője és gyakorlója is volt a leírtaknak; persze az ő személyét is hírnevéhez méltó hangsúlyal ugyancsak magasztalja, ekképpen:

„Állhatatosan folytasd, amit nap mint nap cselekszel, oly dolgok feltalálását, amelyekkel csodálatos tehetséged örök dicsőséget és hírnevet szerez, és ha néhány szabad órád akadna, nagy örömet szereznel, ha e kis művemet a festészetről átnéznéd, amelyet neked ajánlva tettem át toszkán nyelvre.”

Ugyanitt, említést tett róla, hogy mit is tartalmaz a csatolt kézirat, ekként írva körül a fejezeteket:

„Három könyvet fogsz találni. Az első, amely tiszta matematika, bemutatja miként erednek a nemes és finom művészet gyökerei a természetben. A második könyv a művészetet a művész kezébe adja, felosztva azt részeire és mindegyiket bemutatva. A harmadik azt tanítja a művésznek, miként lehet és kell is megszereznie a tökéletes mesterségbeli tudást és a festészet teljes ismeretét. Kérlek tehát, olvasd el művemet, és ha benne valami javítanivaló lenne, helyesbítsd.”

Itt is megvillan, bár diszkréten, a méltányolás utáni vágy hangja, hiszen Alberti nemcsak köztisztelőben álló státusra, hanem művészi elismerésre is komolyan vágyott, ezt pedig számára legnagyobb tekintélyével akkor éppen a kupola-építő Brunelleschitől érdemelhette ki. Szavai ugyanakkor egyértelműsítik, hogy a fordítás vitathatatlanul az ő műve, legfeljebb annyi lehet kérdéses, hogy a transzponálás valóban már eleve az építésznek készült-e, netán a már átdolgozott

művet utólag címkézte neki. Ez a dedikáció viszont, csak a firenzei kézirat elején található meg, mivelhogy – amint már említettük – több másolata is ismeretes, ahonnan ezek a bevezető sorok rendre hiányoznak.

De a Brunelleschi–Alberti-kapcsolatnak van egy homályosabb szegmense is, mivel a leírásokból ismert, hogy a kupolaépítő tudósmesternek volt egy korai, perspektívával kapcsolatos korszakos kísérlete, amelynél egy tükör segítségével a látószög futó vonalainak az enyészpont felé tartó összezáródását Firenze Keresztelő kápolnája előtt egy állványra előkészített szerkezettel bizonyította be. Ez Alberti *De pictura* latin nyelvű művében is tételként megjelenik. Ámde így akár azt is feltételezni lehet, hogy a perspektíva szerkesztés lényegét demonstráló és az azt bizonyító kísérlet, amelynek elméletére voltaképpen az egész Alberti traktátus is épül, nem is tőle származik, hanem legelőször a személye által föltétlen csodált Filippo mester agyából pattant ki.

S mivel a tudományosságának nemcsak a látszata, de a kidolgozott módszere is jelen van a *Della pittura* lapjain, még egy ehhez kapcsolható gondolat is említésre kívánczik, ami egyféle magyarázkodásnak is tűnhet Alberti részéről. Ebben az építész külön hangsúlyozta, hogy ő a geometriai vagy matematikai jellegű állításai ellenére, írásában kizárólag mint festő fogalmazta meg téziseit, nem pedig bármely szakterület avatott tudósaként. Ezzel a mentegetőzéssel pedig megpróbálta elkerülni az esetleges tévedéseikért inkasszálható, utólagosan neki címezhető rosszindulatú támadásokat vagy a szakterületekről érkező kritikai észrevételeket.

Alberti az olasz változatú *Della pittura* harmadik fejezetében, ahogy azt a Brunelleschinek ajánlott soraiban jelzi, arról elmélkedik, miként kell egy festőnek megszereznie a tökéletes mesterségbeli tudást. De egyúttal megjegyzi, hogy ezt hiba lenne elválasztani az alkotó személyiségi jegyeinek vizsgálatától. És így kerül terítékre a *pictor doctus* fogalma, a művelt, többretegű tudással rendelkező, alkotó ember képe, miután már nemcsak az inspiráció, a fantázia, valamint a technikai és a geometriai ismeretek területét hangsúlyozza, hanem a morális erények zónáit is érinti. Ehhez persze nélkülözhetetlen a természet iránti tisztelet alázatossága, tekintve, hogy az Isten teremtette natúra minden festő legfontosabb tanítómestere. Ámde, írja, a szépség nem pusztán a partikularitásban megtestesülő forma lehet, ahogy az a közvetlen környezetben lelhető fel, hanem a szellem által felkutatott, megtalált és megteremtett, az értelem képességeivel egybegyűjtögetett értékek harmonikus egységében is, és ez amennyire a realitás vagy a matematika függvénye, ugyanannyira lehet a szellemi invencióé is. A szépség elemei a világban elszórva jelentkeznek, „bár ritka, mégis kutatni kell, és elsajátításához nem szabad sajnálni a fáradságot”. De hát a művészet megértése tudás alapú, ugyanis – vallja Alberti – csak aki jártas a geometriában, a matematikában, az képes megérteni és elsajátítani az alapfogalmakat, amelyekben benne rejtezik a festészet „egész, tökéletes és abszolút művészete.”

Szintén külön hangsúlyt érdemlő gondolat, hogy az egzakt ismereteken túl mi az, ami egy festő számára még fontos:

„[...] helyes, ha gyönyörködnek a költők és szónokok műveiben. Ezeknek sok közös díszítményük van a festővel; és mivel bővelkednek a dolgokról való ismeretekben, igen hasznosak lesznek a jelenet megkomponálása számára, hiszen ennél a legnagyobb érték a leleményben van. Valóban, ez utóbbinak akkora ereje van, hogy – mint látjuk – önmagában, festmény nélkül is dicséretre méltó tud lenni. [...] Ezért minden festőnek azt tanácsolom, legyen szoros kapcsolatban a költőkkel, rétorokkal és más hasonló, az irodalomban jártas férfiúval, akik új elképzeléseket fognak sugalmazni, és bizonyára nagy segítséget jelentenek majd a történet széppé alakításában, amiért a festők műveikkel dicsőséget és nevet szereznek maguknak. Pheidiasz, minden festő közül a leghíresebb [főként szobrász és építész volt, Á. I.], megvallotta, hogy Homérosztól tanulta meg, miként kell a leghelyesebben Jupiter isteni felségét megfesteni, így mi, akik inkább törekszünk ismeretekre, mint jövedelemre, költőinktől mind több, a festészet számára hasznos dolgot tanulunk meg.”

A fenti jótanács a valóság valamiféle tükrözése, tudniillik a festészet nagyjai közül többen jellemző módon az irodalomból, a lírából nemcsak, hogy ihletődtek, hanem elismert színvonalon művelték is azt. A fantázia serkentő karizmája író és költő, festő és szobrászt, építész és látványtervezőt egyaránt jellemez, mivel a képzelet szárnyalása éltető sajátossága a poétikus létezésnek. Alberti tevékenysége, amit művészként a jövendő alkotóinak segítségére és az azoktól feléje áradó elismerés reményével művelt, valójában az ábrázolás kiteljesedésének századában valósult meg, a körzővel, vonalzóval megrajzolható és az arányokban megszerkeszthető *lineáris perspektíva* hőskorában, ami lényegbeli előrelépést jelentett a mindaddig pusztán síkformákban elképzelt és kivitelezett freskó- vagy mozaikábrázolásokhoz képest. De hiszen a hagyományosan „lapos-Föld képzet” is időközben alakult át térben lebegő glóbuszá. És eközben, már egy másmilyen meglepetés is készülöben volt, amikor néhány esztendő múlva elérkezett az újabb forradalmi látvány-reveláció pillanata: az Albertinél csaknem fél évszázaddal fiatalabb Leonardo da Vinci megajándékozta a világot a *levegőperspektíva* alkalmazásának fortélyával, a lineárisan ábrázolt tér „levegővel való megtöltésével”, a *chiaroscuro* és a *sfumato* festői eljárásainak bővülő élményével. Így még életesebbé válhatott a táguló dimenzió. Aztán elkövetkezett a harmadik, az utolsó varázslat is, a *színperspektíva* rendszerének bekapcsolása a festészet illúzióteremtő folyamatába. Ezzel immár teljessé formálódott a kép, összeépült a valóság érzetét keltő térszerkezet a levegő „tapintható” jelenlétével és a színek mélységet szuggeráló logikájával. A meleg és a hűvös, a közeli és a távoli, a világos és a sötét érzetének együttes ereje megszülte a tökéletes illúziót, megteremtette a háromdimenziós valóságábrázolás évszázadok óta vajdó mesterreceptjét. S hogy a festészet gravitációja mennyire magával ragadta akár még a költőket is, kiválóan illusztrálja Goethe *Szintan* című, kolorittal foglalkozó és kötettség bővülő tanulmánya, amelyet nem kis meglepetésre a poéta előbbre valónak tartott egész költészeténél; abban így szól: „A színek a fény

tettei, tettei és szenvedései.” Ő volt az, akit halálos ágyán is a szellem luminozitása foglalkoztatta még utolsó szavaival is: „Több fényt...”

Az idő megfoghatatlanságában az érzékelés sajátos tüneményre lel, kibomlik a képzelet, és a festői magatartás éthoszát az emeli magasba, ami a gondolkodás hullámhosszán érhető el, és ami a tudatos művészi cselekedet jóvoltából töredelmes munkával megvalósítható. *Vita brevis, ars longa.*

Csak a művészet örök. Viszont saját halhatatlanságának reményében Alberti egy némileg szokatlan óhajjal is előállt, kérést intézett az utókorhoz, amit a *Della pittura* záró mondataiban fogalmazott meg, idézve így hangzik:

„Ezeket akartam elmondani a festészetéről, amelyek, ha megfelelőek és hasznosak a festőknek, a magam részéről csak azt kérném jutalmul fáradozásomért, hogy fessék meg történeteikben az arcképeket, ezzel fejezve ki hálájukat, amiért én a művészetek tanulmányozásával foglalkoztam. [...] Igen elégedett vagyok, hogy dicsőséget szerezhettem, hogy először írtam erről a finom és nemes művészetéről. [...] Ha valaki követ bennünket, és tudásban, valamint tehetségben felülmúl minket, az teljessé és tökéletessé teszi majd a festészetet.

Befejeztem, Istennek hála, 1436. július havának 17. napján.”

A washingtoni National Gallery of Art gyűjteményének bronz plakettjei között található Alberti 1435-ben öntött, ovális formába komponált saját kezű önábrázolása; másolatát a Louvre-ban őrzik. Ezen kívül egyik kortársa, Matteo di Andrea de' Pasti készített róla köralakú, ugyancsak bronz domborművet még 1450-ben, ma a British Múzeum műtárgy kollekcióját gazdagítja. Firenzében pedig, az Uffizi Galéria árkaos udvarán áll más művésznagyságok társaságában egy egész alakos szobra a látogatók előtt. S noha az Alberti-irodalom az idők során igencsak tekintélyesre gazdagodott, a kiváló elme óhaja és vágyakozásai ellenére, más szerzőtől származó jelentősebb arcképe nem maradt az utókorra.

Aniszi Kálmán

Becsvágy

Hallott róla, hogy meghalt, de csak évekkel később „találkozott vele” a Házsongárdi temetőben. Nem a legelőkelőbb helyen pihent, de nem is félreeső, eldugott parcellában.

Azóta az özvegye is elhalálozhatott. Vagy elköltözött a kincses városból, mert maga is kegyvesztett lett. Néhai férjét volt szolgalelkű beosztottjai kifelé buzgón glorifikálták ugyan, valójában azonban erősen tartottak tőle, szorongtak, és – mondjuk ki őszintén – utálták.

A sírhant besüppedt, gázos, elhagyott, gazdátlan. Törleszkedő udvaroncait már rég nem sarkallja semmilyen személyes érdek, hogy olykor-olykor kilátogassanak sírjához képmutatóskodni egy szál virággal a rögeinél.

A szürke műkőfejfán az elhunyt neve és az évszámok alatt egy véset áll: „kommunista harcos”.

Hogy nem veti ki magából a föld!? – háborgott magában Halmay. Neki bezzeg gond nélkül jutott hely ebben a messze földön híres sírkertben, szellemi nagyjaink panteonjában. Ahova a város egykori lakosságának töredékére zsugorított mai magyarsága már csak ritka, kivételes esetekben temetkezhet. Az idősebbek többnyire emlékezni és lelki erőt gyűjteni szoktak kilátogatni időnként halottaikhoz, hogy túnt idők emberibb világába alámerülhessenek legalább néhány órára.

Mit keres itt a város és vidéke bő emberöltővel előbbi basáskodója? Itt, ebben a temetőben, ahol a központi párthatalom sugalmazására vagy tán épp annak ukázára eleink százados sírjait meggyalázzák: fejfáit kidöntik, köveit összetörik, eltüntetik. Hogy messzi vidékekről idecsődített más ajkú idegenek bújjanak elporladt eleink helyére. Ha lehet, a placra: hadd higgyék a gyanútlan/tudatlan látogatók, hogy ők élnek-halnak itt időtlen idők óta.

ANISZI KÁLMÁN (1939) író, publicista, ny. egyetemi oktató. Bihar megyében, Magyarkakucson született. 1985–90 között a *Korunk* folyóirat felelős szerkesztője. 1990 óta él Magyarországon, 2000-től a folyóirat megszűnéséig a *Kapu* külső főmunkatársa volt. Legutóbbi kötete: *Az út bennünk van* (válogatott novellák, 2024).

Ellopják a temetőnket is!

Az életnek elég ritkán sikerül igazságot osztani az emberek között a nagy tülekedésben, de azért a kérelmelhetetlen elmúlás is oda-oda csap a maga módján olykor-olykor az arra „érdemesülteknek”. A kommunista hatalomnak ezt a brigantiját, a transzylván magyarság vértelen genocídiumának egyik legbuzgóbb végrehajtóját is, lám, az utálat és az örök feledés gödrébe dobta.

Halmay undorral fordult el a sírtól.

...Istenem, hogy lesték a gatszülők érkezését reggelente a pártházba! – emlékezett, miközben lassan haladt a lejtős gyalogösvényen a panteon ki-járata felé.

Szinte most is maga előtt látja a székház kapujánál posztoló rendőrt, aki pontban nyolckor katonás mozdulattal rántott egyet a zubbonyán, megigazította derékszíját meg a pisztolyát, és kilépett a járdaszélre. Ahonnan, az úttest fölé hajolva, abba az irányba kémlelt, ahonnan a Főnök minden reggel érkezni szokott. Ezt a műveletet félpercenként addig ismételte, amíg gyakorlott rendőrszeme megpillantotta az utca végén himbálózva közeledő fekete Volgát. Ekkor gyorsan benyomta a kapuajtót, és hangosan bekiáltott a hallba: „Jön a Főnök!”, („Vine sefu!”)... „Itt a Főnök!”... S már fordult is vissza, hogy feszesen tisztelegve köszöntse az őrhelyéről.

A hír hallatán a „véletlenül” ott ácsorgó beosztottak – mint valami marionett bábuk – gyorsan feszes sorba rendeződtek a Főnök emeleti dolgozószobájához vezető vörös szőnyeggel leterített lépcsősor mindkét oldalán, háttal a ciradás korláthoz lapulva. De bármennyire hihetetlen is, őt itt nem „Jó reggelt kívánunk!”-kal köszöntötték a beosztottai, mint ez a közönséges halandók világában lenni szokott: Öméltóságának kórusban rikkantott „Éljen!” („Sa traiti!”) dukált... Aki még arra sem érdemesítette „elvtársait”, hogy rájuk vesse tekintetét, nemhogy viszonzza köszönésüket.

A reggeli pofafürdő után a kis kórus tagjai gyorsan szétrajzottak. Ki-ki a maga szobájába bújt, és ugrásra készen várt, hogy ha a Főnök netán őt szólítja raportra, rögvest a színe előtt teremjen. Mert évek alatt azt tapasztalták, hogy az állandó készenlét: a hivatali értékelés legfőbb jele, az előléptetés legbiztosabb záloga.

Elhalálózván, most már aligha fogjuk megtudni, hogy a Főnök maga kényyszerítette-e ki ezeket a groteszk reggeli rituálékat, vagy pedig az érdek diktálta szolgalelkűség szüleménye volt.

A helyi lap főszerkesztőjeként Halmayt elég gyakran rendelték be a Házba, hol egy-egy raportra, hol a legfrissebb utasítások tudomásulvételére.

Ha már itt vagyok, gondolta, megnyiratkozom, legalább ezzel is telik az idő. Fejér kiváló szakmai tudása, az úrának mondható környezet és a „kintinél” jóval mérsékeltbb árak mágnesként vonzották a borbélyhoz a Házhoz bejáratos férfiakat.

Miközben nagy hozzáértéssel csattogtatta ollóját vendége gyérülő hajkoronáján, Halmaynak megakadt a szeme valamin:

- Fejér mester - kérdezte -, mi az a göngyöleg az üvegajtók között? (Halmay viccesen mesternek szólította a borbélyt, mert elvtársnak rühellte, úrnak pedig nem volt tanácsos a szolgálatos fülek miatt.)

- Szőnyeg - felelte egyszerű őszinteséggel.

- Szőnyeg?... A magáé?...

- Neeem!...

- Hanem?

- Hááát!... A Házé...

- Hogy értsem ezt, hogy a Házé?...

Fejér darabig vacillált: megmondja-e az igazat, vagy bölcsebb hallgatni róla. Végül csak kibukott belőle az igazság:

- Halmay úrnak elárulom, ha nem mondja el senkinek...

- Hallgatok, mint a sír. Mondja csak nyugodtan.

- Azt azért hozták ide, hogy... Azt a szőnyeget csak akkor szabad használni, amikor a Főnök nyíratkozni vagy borotválkozni jön le.

Halmay jókora halszemet meresztett.

- Ne vicceljen!... Tényleg!?...

Fejér igenlően bólintott.

Hű, az angyalát! Ha ezt meg lehetne írni!... - ötlött fel benne, de amilyen hirtelen kigondolta, olyan gyorsan ki is törölte az agyából...

Alighogy végzett vele, Fejérnek újabb vendége érkezett. Egy élemedett korú, sovány férfi.

- Borotválást kérek! - mondta a borbélynak, miután beült a székbe.

Fejér játszi könnyed mozdulatokkal puhította a mélyen barázdált arcot rútitó borostát, s már húzott is néhányat a késsel, amikor megcsörrent a telefon.

- Megy a Főnök borotválkozni!... - szólt le a titkárnő a magasabb beosztásúakra jellemző flegmával.

- Értettem! - felelt Fejér katonásan.

És rögvest a kettős üvegajtóhoz ugrott. Kikapta a feltekert szőnyeget, és gyakorlott mozdulattal végiggurította a helyiségen.

- Mit csinál? - kérdezte a habos arcú vendég a borbélyt.

- ...Popescu elvtárs!... Utána folytatjuk... - fordult Fejér a fél arcára simára borotvált vendéghez...

Az öreg nem értette, mit akar ezzel mondani a borbély, és tovább ült a székben nyugodtan. Fejér roppant ideges lett, hisz a Főnök bármely pillanatban itt lehet. Ismét hozzáfordult, de most már határozottabban:

- Kis türelmet kérek!... Addig tessék helyet foglalni a folyosón!...

Az öreg még mindig nem fogta fel, mi történik körülötte: mozdulatlan maradt, mint egy egyiptomi szobor az örökkévalóság időtlenségében.

- ...Hááát, izé... Az első titkár elvtárs... - kényszerűsködött.

Végre csak kibökte:

- Senki se tartózkodhat a szobában, amikor őt csinálom... Ezt a parancsot kaptam.

- Legyen szíves, fejezzen be!... - szólt vissza az öreg indulatosan.

- De Popescu elvtárs!..., nagyon szépen ké!...

Fejér be se fejezhette a mondatot, amikor a Főnök kopogtatás nélkül benyitott. Megpillantva a székben ülő fél arcára habos vendéget, láthatóan elfogta az indulat. Fejér széttárt karokkal jelezte, hogy ő megpróbálta kitenni, de tehetetlen. Félelmében már a hidegrázás környékezte, amikor hirtelen észbekapott: kiemelte a vénembert a székből, és kivitte a folyosóra.

- ...Ugye, mondtam!?... - súgta a fülébe. Aztán enyhítésképpen hozzátette:

- ... Igyekszem hamar befejezni.

- ...Mit keresett itt ez a?!... - kérte számon a Főnök a borbélyon az öreg macskodását.

Remélve, hogy elháríthatja magától a kellemetlen kérdést, Fejér egy makulátlan kendőt vett ki egy kisszekrényből, és a borotválandó mellére terítette.

- Nem szólt a titkárnőm!?... - kérdezte számon kérően a borbélyt.

- De igen, hogyan, szólt, csak ez a...

A várószobává előléptetett folyosó végére két újabb vendég érkezett. Látva a fél arcára borotvált idős férfit, erősen röhöghetnekjük támadt. De tudva, hogy „Ófelsége” a szomszéd szobában van, jobbnak látták inkább magukban pukkadozni.

- ...Első titkár elvtárs! - próbálta menteni a menthetőt Fejér -, én ilyen embert még nem láttam! Bárhogy kértem, könyörögtem neki, az istennek se akart kimenni... Azt mondta, hogy ő régi harcos... illegalista... Meg, hogy...

A Főnök ironikusan elhúzta a száját:

- Elő ne forduljon még egyszer!...

- Igenis! - válaszolt Fejér némi megkönnyebbüléssel, remélve, hogy ennyivel megússza.

Miután a borbély befejezte szőrtelenítését, a Főnök távozott. Fejér vigyázzba vágta magát, és tisztelettudóan köszönt, de csak az ajtókilincs kattánása válaszolt rá. Egyedül maradván, felszabadultan tekerte fel a szőnyeget, és helyezte vissza az üvegajtók közé.

- Na, öreg bolsi, jöjjön fejezzük be azt a!... - dugta ki a fejét az ajtón Fejér.

- ...Még hogy én menjek ki! Mert Ő borotválkozni méltóztatik! - háborgott az öregben az önérzet. - Hát hol volt ő még akkor, amikor én vasra verve penészedtem a sziguranca földalatti kazamatáiban!? Meg később... annak a hitvány D...-nek az idejében!?...

Fejér szótlán maradt, nehogy valaki illetéktelennek a fülébe jusson egy szó is az öreg jeremiájából, de őszinte öröm sugárzott a tekintetéből.

- Nézzen csak a tükörbe!... - próbálta feledtetni vele az iménti kellemetlenséget. - Mit szól hozzá?... Egészen megfiatalítottam!

- Popescu elvtárs is arra az értekezletre készül? - tapogatózott a borbély, aki elejtett szavakból fércelte össze azt a hírfoszlányt, amely szerint a Főnök valami nagyon fontosat fog bejelenteni a mai rendkívüli aktívaülésem.

- Igen, oda megyek én is.

Hát azért volt neki olyan sürgős a borotválkozás, futott át a Fejér agyán, hogy „tisztá” képpel álljon az elvtársak elé!

A Főnök valóban azzal a céllal terelte össze beosztottjait, hogy egy igen fontos, nemzeti jelentőségű parancsot jelentsen be, és beszélje meg velük. Ugyanis a legfelső pártvezetéstől az az ukáz érkezett, hogy haladéktalanul állítsanak méltó emlékművet a városban nemzeti történelmük egyik leggyakrabban méltatott személyiségének, Vitéz Mihály vajdának.

- Elvtársak! - kezdte beszédét a regnáló hatalom területi képviselője -, el-érkezett a cselekvés ideje. Itt az idő, hogy városunkban szobrot emeljünk annak a történelmi személyiségnek, akiről mindig büszkeséggel beszél az egész ország.

Amihez mi azt a teret érezzük legalkalmasabb helyszínnek, amit homogenizálendő kisebbségi magyar polgártársaink egyik leggazdagabb főurukról, Széchenyi István grófról neveztek el anno.

A hatásosnak érzett indítás után a Főnök, aki hithű kommunistaként csak amerikai cigarettákat szívott, és cujka helyett mindig whiskyt ivott, ám abból rengeteget, beszéd közben bodor füstkarikákat pöfögött maga elé kedvenc Marlborójából.

- Nos!?... - szögezte kérdő tekintetét az egybegyűltekre -, nektek mi a véleményetek!?

A kérdést feszült csend követte. Nem azért, minthogyha ők nem értettek volna egyet a szoborállítás gondolatával, hisz mind „egyhitűek” voltak. A süket csend oka nem az attól való naiv félelem volt, hogy a Főnök nemcsak szavazatukra kíváncsi, hanem hogy netán érveket is fog kérni tőlük. Márpedig ők nincsenek hozzászokva ilyesmihez. Nekik egészen másmilyen a lelki habitusuk. Ők mindig készen kapják a boldogító ígéket a Kárpátok Génuszától, amiket aztán magabiztosan csaholnak szerteszét. Az ő világukban különben sem tanácsos mást mondani, mint amire utasítást kapnak. Köztük csak akkor nyílnak bátran szólásra az ajkak, amikor - mint az indigóval - megsokszorozhatják annak a génuszának a „bölcességét”, aki „sohasem téved”.

A hallatlanul fontosnak hirdetett értekezleten az irodalmi és napilapok főszerkesztői azt az utasítást kapták, hogy - felidézve a bronzba öntendő hős sz gloriózus tetteit - dicsőítő hasábokat írjanak lapjukban a tudomásukra hozott roppant időszerű központi pártutasításról. Arról a hősről kell dicshimnusz írni, aki elsőként egyesítette a „három román országot”, valóra váltva a román-ság nagy álmát, a nemzeti kiteljesedést. Vitéz Mihályról, az ország génuszának abszolút idol(um)járól kell hozsannát zengeni. Arról a hősről, aki Havasalföld és Moldova vajdája volt, és - a körülmények különös alakulásának tudhatóan - rövid ideig az erdélyi fejedelemség császári helytartójának a titulását is viselte.

(Arról persze soha egyetlen szó sem eshet - bár a történészek jól ismerik az igazi okát -, hogy a vajdává előlépett hírhedt zsoldosvezér, miért nem anyanyelvén, hanem magyar és latin nyelven adta ki rendeleteit?)

– ...Mivel az elkészülő szoborkompozíció nemzeti nagyságunk, nemzeti dicsőségünk egyik fontos jelképe lesz – folytatta okfejtését a Főnök –, könnyen megtörténhet, hogy hasonlítani fog annak a királynak a szobrához, akit kisebbségi magyar polgártársaink Igazságosnak szoktak nevezni egymás között. Ám ha ez a kockázat fennállna is, a mienknek mindenképpen különböznie kell amattól. Hogy úgy mondjam: emennek különböznie kell lenni amannál! A nagy fejedelmünk szobra nemzeti nagyságunk szimbóluma lesz. Amire büszkeséggel fogunk tekinteni. Ilyennek akarjuk!

A feszült néma csend hirtelen hangos helyeslésbe csapott át. A résztvevők kitörő lelkesedéssel fejezték ki abbéli óhajukat, hogy a város haladéktalanul állítson méltó emlékművet a „három országot” egyesítő Vitéz Mihálynak, legdicsőbb vajdánknak.

– Hanem elvtársak – kapott észbe a Főnök –, valamiről még nem ejtettünk szót. Talán épp a legfontosabbról. A legfontosabb pedig az, hogy Vitéz Mihály szobra magasabb kell, hogy legyen, mint a Corvin Mátyásé!

A szoborkompozíció igen hamar elkészült. Nagynak nagy, magasnak is magas lett ugyan, viszont művészi kivitelezését illetően átlagosnak mondható. Főalakja szokványos, itt-ott tán kicsit elnagyolt, alapzatának reliefjei pedig messze elmaradnak Corvin Mátyás világhíres szobrának daliás mellékalakjaitól: a Magyar Balázs, Kinizsi Pál, Szapolyai István és Báthory Istvánétól.

Ráadásul a tervezők olyan ügyetlenül álmodták a vitéz vajda bronzalakját a kiszemelt térre, hogy ünnepi felavatása után a kincses város lakói, ironikusan azt suttogták egymás között: „Vitéz Mihály csinál a köztársaságra!” (Tudniillik a lova hátsóját épp a Köztársaság mozi felé fordította.)

De hát neki is kell nézni valamerre. Az orra előtt tornyosuló épületkoloszsuszura nem tekinthetett, mert az összelapította volna. Nézzen hát kifelé, gondolták a szobor megrendelői. Kémlelje a tágas horizontot. Ami különben sem volt idegen tőle, hisz világéletében ad astra aspirált.

Sok-sok megnyert csata után Vitéz Mihály, Moldova és Havasalföld vajdája, a császári pénzen vérrel megvett erdélyi fejedelmi széket is magának kívánta megtarthatni. Amit Rudolf császár, az erdélyi régió uralkodója képtelenségnek tartott. Ezért Basta György martalócai – uralkodói parancsra – 1601 nyarán Torda mezején hirtelen véget vetettek a zsoldosvezér mértéktelen étvágyának.

Hogy Mihály vajda szobra magasabb lett-e a Mátyás királyénál, nem tudjuk.

Kovács István

Magyarország szolgálatának önzetlen mindenese

John Pagetről, könyvéről és Wesselényi Polixénáról

Gál István irodalomtörténész a Pásztortűz 1939. szeptemberi számában közzétett esszéjében – *Paget, Erdély angol honpolgára* – emlékezett arra, hogy címbeli hősének száz évvel azelőtt jelent meg *Hungary and Transylvania, with Remarks in their Conditions, Social, Political, and Economical* (Magyarország és Erdély leírása, megjegyzésekkel társadalmi, politikai és gazdasági állapotokra) című „díszes kötetű, pompás nyomású” könyve. A mű tömény értékeléseként kiemeli: „A legterjedelmesebb, legalaposabb propaganda ez a munka a magyarság mellett, mely angol ember tollából kikerült.” „A Magyarországról szóló, mai napig legsikeresebb angol könyv” – húzza alá Jeszenszky Géza is *Az elveszett presztízs* című tanulmánykötetében. E sommás megállapítások John Flournoy Montgometry és Bryan Cartledge azóta megjelent műveinek – *Magyarország, a vonakodó csatlós*, illetve *Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével* – ismeretében is érvényesek.

Nem lehet hibáztatni Gál Istvánt azért, mert többek nyomán tévesen adja meg Paget születési helyéül Thorpe Satchville-t, ahová csak 1821-ben költözött a családja. Hiteles életrajzíróját, Kovács Sándort idézve: Loughborough-ban született 1808. április 18-án. Leicesterben elkezdett, majd a yorki Manchester College-ban folytatott tanulmányait kiváló unitárius lelkészek felügyelete alatt végezte. 1831-ben Edingburgh-ben szerzett orvosdoktori diplomát. (Hozzáteendő azonban, hogy sohasem gyakorolta az orvosi hivatást, hiába ösztökölte erre anyai nagyapja, John Hunt, loughborough-i kirurgus és apai nagybátyja, Thomas Paget példája.)

Gál István az alábbiakban foglalja össze Paget könyvének Erdélyre vonatkozó részét: „Hatalmas munkájából úgyszólván az egész második kötet, közel ötszáz oldal foglalkozik a reformkori Erdély állapotrajzával. [...] Keresztül-kasul utazta be Erdélyt is, a szász vidéket éppúgy, mint a székely székeket, a román határőrséget, mint a Partiumot vagy Bihart. Szívéhez mégis Kolozsvár nőtt leginkább. Az egész fejezetet, amit Erdély fejedelmi városáról írt, le kellene fordítani.”

KOVÁCS ISTVÁN (1945) költő, író, műfordító, történész, polonista.

Azóta teljesült az 1982-ben elhunyt Gál István óhaja. 1988-ban a Helikon kiadó jelentetett meg kötetbe szerkesztett válogatást – ügyelve persze a szomszéd népek érzékenységére, majd ezt 2011-ben a Kriterion Kiadó egészítette ki az erdélyi és bánági fejezetekkel – kihagyva belőlük „a nemzetiségekről, az orosz politikáról, a görög-ortodox vallásról és a magyar állam berendezkedéséről szóló” kényesebb részeket. A teljes kiadás – e két kötet Rakovszky Zsuzsa, Görög Czintos Emese és Szabó Dániel már kész fordítására támaszkodva – a Rubicon Intézet igényes gondozásában 2022-ben látott napvilágot – Pellérdi Márta kiegészítő átültetésében és utószavával. A kollektívva gyarapodott fordítás személyekre lebontva is dicséretet érdemel.

E gazdagon illusztrált 658 oldalas munka olvasása során növekvő elismeréssel adózunk a szerzőnek. Imponáló Paget Magyarország történetében, földrajzában, közgazdaságtanában, korabeli politikai életében, napi gondjaiban, jövőre vonatkozó terveiben otthonosan eligazodó, széles körű tájékozottságának alaposága, mélysége. Így szinte természetesnek vesszük, hogy személyes barátság fűzi az 1830-as évek derekának magyar politikai vezéregyéniségeihez: Széchenyi Istvánhoz, Batthyány Lajoshoz, Wesselényi Miklóshoz, s tudja, hogy a kulturális életben milyen súlya van Kölcsey Ferencnek, Kisfaludy Sándornak és Károlynak, Vörösmarty Mihálynak, a szobrász Ferenczy Istvánnak, a festő Markó Károlynak, a zeneszerző lángelmének, Liszt Ferencnek. Mindezen túl még a Tibetbe eljutó Kőrösi Csoma Sándor szellemi felkészültségével és távol-keleti vándorlásának őshazát kereső végső céljával is tisztában van. Sorsának ismeretése kapcsán szól a magyar nép eredetének teóriáiról, s angol példákon szemléltetve találóan jellemzi a magyar nyelvet. Mindenesetre személyes példájával bizonyította, hogy azt felnőtt fejjel is meg lehet tanulni.

Aki miatt John Paget Paget János lett

A *Magyarország és Erdély* fejezeteiből nem derül ki, hogy Paget mindenekelőtt Wesselényi Polixénának – Wesselényi József báró és Kendeffy Mária grófnő lányának – köszönhetően lett a magyar ügy elkötelezettje. Róla nem tesz említést a könyvében, s azt sem nevesíti, hogy angol nyelvű munkájában az ajánlás címettje Polixéna: „Szeretetem és becsülésem jeléül ajánlom e munkát annak, kinek kedvéért nekiláttam, megírásában mosolya bátorított, s most az ő kívánságára teszem közzé.” Ez kapcsolatuk történetének ismeretében derül ki.

Az erdélyi politikai ellenzék „vándorpatriótának” nevezett kiemelkedő képviselője, Kraszna vármegye főispánja, „az irodalom, tudomány és nevelésügy pártfogója (a kolozsvári refomátus kollégiumnak pártfogója s könyvtárának donátora)”, báró Bánffy László felesége, Polixéna az érzelmekben kiszikkadt házasságból – férje beleegyezését bírva: lányával, Jozefával 1835-ben tett európai körutazásban remélve a lelki és szellemi feltöltődést, egy római farsangi bálon ismerkedett meg a tőle hét évvel fiatalabb John Pagettel, aki párizsi orvosi

gyakorlati tapasztalatait Itáliában igyekezett gyarapítani. Polixéna papírra vett itáliai és svájci úti élményeiben csak N., illetve J. monogrammal tesz említést Pagetról. Amikor könyvvé bővített feljegyzései *Olaszhoni és schweitzzi utazás* címmel 1842-ben Kolozsváron megjelennek, Polixéna már öt vagy hat éve John Paget felesége, s az egy évvel korábban született ikrek, Walter Arthur és Olivér anyja. (A válókeresetet 1840-ben elhunyt férje 1836-ban nyújtotta be. Az Angliában élt irodalomtörténész, Czigány Lóránt szerint még abban az évben, november 15-én megtörtént John Paget és Polixéna házasságkötése. A *Magyarország és Erdély* 1987-es kiadásának utószóírója, Maller Sándor szerint az esküvőre 1837-ben Rómában került sor.)

A könyvet ért kifejezetten rosszindulatú, aljasul Polixéna becsületébe gázoló kritika, amelynek szerzője nem fedte fel kilétét, egy életre elvette az útirajz szerzője kedvét az irodalomtól, s ezzel kapcsolatos tevékenysége a későbbiekben kimerült férje magyarul írt cikkeinek nyelvi pallérozásában. A 20. század beköszöntésével már-már a feledés homálya ereszkedett nyomtatásban megjelent művére. Így felfedező jelentősége volt annak, hogy Tóth László irodalomtörténész *Erdélyi biedermeier* című, 1941-ben megjelent 17 oldalas tanulmányában fél oldalt szentelt Wesselényi Polixénának, akiről mint jeles útinapló-szerzőről negyed századdal később Fenyő István és T. Erdélyi Ilona is megemlékezett. (Az elmúlt két évtizedben már számos méltató írás született róla Fábri Anna, Kucserka Zsófia, Tornay Judit és mások – köztük Cs. Lingvay Klára, a 2011-ben Bukarestben kiadott *Magyarország és Erdély* utószóírójának – tollából. Megemlíthető, hogy Kovács András *Polixéna és John* című dokumentumfilmje is elkészült 2007-re).

Egy korabeli magyar regény hősei és Wesselényi Polixéna könyvének esztétikai értékei

Az *Olaszhoni és schweitzzi utazás* szerzőjének nem mindennapi személyiségére adalékul idézhetjük Ambrus Lajos *Paget János – egy derék angol a 19. századból* című cikkének arra vonatkozó bekezdését, miszerint Jósika Miklós *Az élet útja* című regényének főhősét, Octáviát Wesselényi Polixénáról mintázta, „akinek szépsége miatt magyar honpolgárrá lesz a múben állandóan utazgató Bloom (ál)nevű lovagias angol gentleman. Aki aztán, a regényidő haladtával mint Lord Belford bukkan elő, aki a »két hazában« (Magyarország és Erdély) szorgalmatos tanulmányutakat folytat. De a szcéna persze Itália is, műemlékek is, opera is, bálók és végzetes szerelem és halálos párbaj is (Octavia férjét megölik) – aztán erdélyi kastélyok és angolparkok és társasági élet és szomorú, Isten háta mögötti özvegység is. Octavia és Belford a véletlenek ügyes írói rendezgetésének köszönhetően újra találkoznak – egymásba szeretnek, s mint romantikus darabhoz illik, egymáséi lesznek.” Való igaz, Jósika azt vallotta 1844-ben megjelent regénye előszavában, hogy „a mindennapi életből vett történetben nincs egy

szó, mely nem mondatott, egy személy előállítva, ki nem élt; hogy ő lemondott a költészet minden segédeszközéről, hogy az életet a maga meztelenségében fesse". Vagyis Jósika Miklós mind Wesselényi Polixéna, mind John Paget ekkor már németül is megjelent könyvét olvashatta, s történetüket személyükön keresztül is ismerte.

Az *Olaszthoni és schweitzzi utazás* kimagasló esztétikai értékére legelőbb az francia-angol politikai-kulturális irányváltást sugalló Nouvelle Revue de Hongrie és a *Hungarian Quarterly* alapító szerkesztője, a klasszika-filológus Balogh József, a holocaust egyik első áldozata hívta fel a figyelmet írásaival 1944-ben. Gál István a *Művészet* 1972. 2. számában olvasható *Wesselényi Polixéna, az első magyar esztéta* című cikkében emelte az érdeklődés homlokterébe: „A magyar irodalomba költők jelentkeztek már a századfordulón is, Újfalvi Krisztina és Dukai Takách Judit az irodalomtörténetbe is bekerült. Olyan nőíró [...], aki az antik és renaissance művészet nagyjairól és azok halhatatlan alkotásairól kétkötetnyi írásművet hagyott volna hátra, nem létezik. Ilyen fölkészültséggel, ilyen műértéssel, a megfigyelő- és ábrázolóképeségnek ilyen fokán még magyar férfiesztéták sem írtak abban az időben.” Állítását Gál István a szövegből gazdagon merített és témánként rendszerezett idézetek sorával bizonyítja.

Idézetek a „a XIX. század murányi Vénuszától”

Minderről persze 1982 óta bárki meggyőződhet, aki elolvassa a Magvető Kiadó Magyar Hírmondó sorozatában megjelent kötetet. A sodró erejű utószó írója, Jékely Zoltán mintha nem tudná magát kivonni Wesselényi Polixéna varázsa alól, több közzétett levéllel igyekszik bizonyítani, hogy „a XIX. század murányi Vénusza” szerelmes volt másodunokafivérébe, Wesselényi Miklósbá. Ez meghatározta férjéhez fűződő érzelmeit is. E feldúlt lelkiállapotban teremtett apránként békét a John Pagettel kötött ismeretség. Így idézi meg ennek történetét az előszóíró költő: „Már nem fiatal, s ezt maga is tudja, s többször emlegeti is. Szépsége, műveltsége ismeretében, feltehető, hogy már odahaza, »szegény kis honában« hódító jelenség, a társasági élet, bálók és estélyek körülrajongott bálványa volt. S hogy most a római farsang ünnepségeiből kivetheti részét, s a régi s új arisztokrácia palotái megnyílnak előtte: természetes dolog. Udvarlója is nem egy akad, csak hogy ő sokkal rátartibb, sem hogy akármilyen, bűvkörébe került s nyomába szegődött »bennszülött« lovagnak prédául vesse magát, ha még oly kitaró ostromló is az. Lelke kitérve a házasság nem kellemes emlékeit kioltó, új, nagy szerelem előtt, mely egyszersmind gátat vethet a Wesselényi Miklós felé sodró érzelmi áradatnak is...”

Bármi sarkallta is Wesselényi Polixénát élete nagy utazására, a végkövetkezmény John Paget magyarságnak tett felbecsülhetetlen szolgálata és az irodalmunkat gazdagító *Olaszthoni és schweitzzi utazás*. Belőle – Gál István és Tornay Judit példáján – ki-ki kedvtelve idézhet hangulatleírást, esztétikai értékelést,

emberi jellemrajzot vagy akár a korabeli közvélekedésnek ellentmondó társadalomkritikát. Egyet-egyét, akár a mű nyelvi erejének érzékelésére, idézzünk sorjában mi is:

- „Március egyik meleg olasz estéjén a hold oly szelíden süttött bé ablakunkon, hogy vágyásunk eredt a Colisseum romjait holdvilágnál látni. Töstént szeremet parancsolván elé Sz. barátnémmal beléülénk, s a Colisseumhoz hajtánk. A hold búsan fénylett a világ hajdankori uralkodójára s a colossiumi roppant romok tömegére, melynek egymásra tornyozódott íveire szeszélyes önkénnyel lövellte helyen-helyen ezüstöző sugarait, s melyet sötét, óriási árnyékokban merész ecsetjével a földre festve, még nagyítva s nagyobbbszerűen tüntetete előnkbe a valóban lelket emelő, bámulásra méltó látmányt. A vérengzés szilaj ünnepeinek szentelt tágas Circus arénáját az embertársait oly forrón szerető Titus, ki minden napját elveszettnek tartotta, melyet jótett nem emelt ki élete folyamából, száz nap tartó, ötezer vadállat és néhány ezer gladiátor egymást marcangoló játékkal nyitotta meg, s azon vad ünneplések alatt több vért ontatott, mint Robespierre egész véruralkodásában.” (Megjegyzendő, hogy az Sz.-szel szignált barátnő, Susanne Bois de Chesne 1841-ben az Itáliát szintén bejáró festő, Barabás Miklós felesége lesz.)

- „A toscanai oskola termében főleg Leonardo da Vinci nevezetes Medusa-fejére emlékszem, kinek kígyókká átváltoztatott haja oly természetesen van utánozva, hogy csaknem sziszegni halljuk, s tekintete a néző szívét fagyalaló iszonyattal tölti el. Ki ezen fejet egyszer látta, elméjéből, melybe emlékezete mélyen belévési magát, soha többé ki nem törölheti. A toscanai oskola fejei: Leonardo da Vinci és Michelangelo. Jelleme: helyes emberi test alkatása szoros ismeretén alapult rajz és kompozíció, nagyszerűséget merész erővel egyesítve.”

- Polixéna ki tudta jární, hogy XVI. Gergely pápa fogadja, de találkozhatott a saját bevallása szerint negyven vagy ötven nyelven beszélő Mezofanti bíborossal is, aki milánói bakáktól tanult magyarul, s olvasta Kisfaludy és Csokonai munkáit. Ez azonban a magyar vendégét nem gátolta tiszteletre méltónak épenséggel nem mondható ítéletalkotásában: „Roppant, képzelhetetlen tehetőség! de nem az, melyet legkevésbé is irigyleni tudnék; mert üres, minden gondolkozás nélküli nyelvismeretsége s ártatlanul kimutatott aprólékos hiúsága, mellyel telve van, inkább majomra s csacskamadárira vagy beszélőgépre, különféle nóták elverésére felvont verklire emlékeztet, mint gondolkodással felruházott valóra. Őt igazán csak úgy lehet tekinteni, mint egy Vaticanhoz tartozó ritkaságot.”

- Könyvét lezáró egyik jelenetként nagy csalódással és megkönnyebbüléssel hagyja el a Genfi Köztársaságot és kantont. Erről így ír: „Odahagyni a szabadság, polgári egyenlőség respublikájának nevezett földpontocskáját – fáj. Mily hatalmas van reánk nézve egy gyermekkorunkban tisztelni megtanult névnek! Ámbár polgári egyenlőséget és szabad nemzet magas erényeit – amint tapasztalás nélküli képzetim lehetségesnek festették vala – nem találtam. Respublikai képzetimmel éppen ellenkező volt ezen rideg kasztokra osztott emberi

hangyaboly; mert Geneva polgárai oly szoros, áthághatatlan, különrekesztő kasz-
tokra vannak elosztva, mint hajdanában Egyiptom lakóji. Itt ha vezetéknevek
előtt az arisztokrácia keveset jelentő címei hiányzanak is; de nem a születési
gőg és magát mások felettinek képzelés előítéletei. [...] Itt se gazdagság, se neve-
lés, se érdem, se divat nem vezet feljebb a társaság lépcsőzetein; ki-ki azon osz-
tályában marad a társaságnak, melyben nagyatyja s nagyanyja születtek volt.”

John Paget küldetése és Wesselényi Miklós

John Paget 1835 júniusában elköszönt Polixénától, s Firenzéből Magyarországnak fordította szekere rúdját. Lehet, hogy az utazás korábban is szerepelt tervéi között, de hogy időben előbbre hozta, ahhoz minden bizonnyal hozzájárult Polixénával kötött ismeretsége és ennek ösztökélő hatása. Jékely Zoltán szerint az első állomásul Pozsonyt kijelölő utazásnak embermentő célja lehetett. John Pagetnek ugyanis Wesselényi Miklós külföldre történő kijuttatásában, kiszök-
tetésében kellett volna segédkeznie, akit elvileg halálos ítélettel végződhető felségsértési per fenyegetett. A „gonosz erdélyi” ugyanis, aki már az 1832-ben megnyitott pozsonyi országgyűlésen a liberális ellenzék élére állt azzal, hogy az 1790-ben kezdeményezett reformjavaslatok közül a jobbágykérdés rendezé-
sét tartotta elsőként megtárgyalandónak, és felvetette Erdély és Magyarország uniójának régóta esedékes megvalósítását is, valamint szót emelt a magyar nyelv hivatalossá tételének kérdésében: „Régen magyarabb volt a magyar, hogysen a magyar nyelvről törvényeket kelljen hoznia, utóbb nem volt eléggé magyar, hogy ilyeneket alkosson” – mondta. Mindez elég volt ahhoz, hogy a kormány első számú közellenségnek kiáltsa ki. Wesselényi 1833. május elején elhagyta Pozsonyt, s visszatért Erdélybe, ahol az uralkodó a politikailag feszült közhan-
gulat miatt 1834 nyarán kénytelen összehívni az országgyűlést. „Wesselényi hónapokon át egyeduralkodó Erdély kolozsvári országgyűlésén, úgy tör borsot a kormány orra alá, ahogy akar [...] a Birodalom abszolutista kormányzatának presztízsvesztesége óriási” – emeli ki monográfiájának írója, Trócsányi Zsolt. Szószólója többek közt annak, hogy a megvitatott kérdésekről többségi szavazás döntsön, s az ennek révén elfogadott törvények érvényessége megkérdőjelez-
hetetlen legyen. Azokat a jelentős számú követársakat, akik egyetértettek vele, liberálisnak bélyegezte a bécsi udvar, amely az országgyűlés illetén működé-
sében a népképviselő veszélyét látta. A liberális bélyeget egyenesen Metternich államkancellár ütötte az ellenzékiekre. Wesselényit, aki azzal is tetézte bűneit, hogy az országgyűlési beszédek terjesztése céljából könyomdat vett és működ-
tetett, „radikális összeesküvőnek” tartotta. A birodalmat legfelsőbb szinten igazgató Ministerialkonferenz már 1834 októberében elhatározta az erdélyi országgyűlés feloszlását.

Politikai „kihágásait” az év december 9-én a Szatmár megyei Nagykárolyban tartott közgyűlésen elhangzott beszédével tetézte, amely kimerítette a felség-

árulás fogalmát. Fellépésével a megyében birtokkal rendelkező Wesselényi a pozsonyi országgyűlés reformellenzékének a jobbágy örökváltságának engedélyezésére, személy- és vagyónbiztonságára vonatkozó törvényjavaslatot akarta megmenteni. A kormány ugyanis ennek felterjesztését a felsőháznak úgy tervezte meggátolni, hogy elrendelte: a megyék olyan utasítást adjanak követeiknek, amelynek révén ők az országgyűlés alsótábláján kötelezően a törvényjavaslat ellen szavaznak. Ehhez eszközül többek között a gyűlésre becsődített és leitatott bocskoros nemesek szolgáltak. Amikor első leszavazott felszólalása után Wesselényi másodszer szót kapott, nyíltan feltette a kérdést: a jobbágyproblémát a nemesség vagy a kormány akarja-e megoldani? A kormány ugyanis a jobbágy-ság adózóképességének biztosítása érdekében a köznép oltalmazójának tünteti fel magát, miközben intézkedéseivel azt kiszipolyozza. Ezúttal is arra törekszik, hogy azt a törvénycikket, amely a parasztság sorsának jobbrafordulását biztosíthatná, a nemességgel akarja semmissé tételni, nehogy az végső döntés a király feladata legyen. Ezzel a kormány a parasztság gyűlöletét az ellen a nemesség ellen fordítja, amelytől az kormány sugallata szerint semmi jót nem remélhet. A jobbágyok indulatának jogosságát Wesselényi nem kérdőjelezi meg mondván; a parasztság zsírját nemcsak a kormány szívja; „szívjuk azt mi is, és abból élünk”. A gyűlölet nemeseket lemészároló lázadást robbanthat ki – mint ezt a Horea-vezette 1784-es parasztfelkelés és az 1831-es koleralázadás példázza –, amelyet persze a kormány kíméletlenül lever. „De jaj lenne akkor nemzeti függetlenségünknek... mert szabad szellemű és önérzetű emberekből ezen lekötölődés [ti. a kormánynak járó hála] rabszolgákká alacsonyítana” – összegzi mondandóját a szónok.

A Wesselényit fenyegető veszély híre szinte egyszerre jutott el Polixénához azzal, hogy a kormányzat 1835. február 6-án katonaság bevetésével szétkergette az erdélyi országgyűlést. (A pozsonyit nem merte.) Az első időben Széchenyi is azt tanácsolta barátjának, hogy menjen külföldre, amit a bécsi döntéshozók is szívesen vettek volna. Wesselényi azonban se a szökésre, se a kegyelemkérésre nem hajlandó. A hatályos magyar törvények szerint szabadlábbon védekezhetett, de csak korlátozottan vehetett részt a politikai életben. A kormány számára ez az igazi nyereség: ítéletvégrehajtás. (Wesselényit végül 1839. január 31-én a királyi tábla a felségsértés vádját ejtve háromévi fogságra ítélte.)

Mindezek ismeretében érthető az, amit John Paget is kiemel könyvében: Erdélyben „mindenütt megfigyelhettük, milyen rendkívüli tisztelettel, majd-hogynem hódolattal beszél mindenki báró Wesselényi Miklósról. Arcképe ott van majdnem minden házban, neve minden ajkon.” Ezzel együtt még mintha Paget is túlzásnak tartaná Wesselényi sziklaszilárd kitarását, s azt is, hogy erdélyi követtársaival – a bécsi udvar iránti tapintatot mellőzve – ennyire „magyarosan” nyíltá tették politikai céljaikat. Legalábbis erre utal az *Utazás Észak-Amerikában* című könyvével országos hírnévre szert tett s Kolozsváron Kaszinót alapító Bölöni Farkas Sándor *Naplótöredékében* az 1835. december 6-án kelt bejegyzés: „Az angolokkal valék ebéden. Mint látszik, sok ismeretet szereztek

állásunkról. Paget azt állítja, hogy igen új s igen tapasztalatlan e nemzet még a politikai taktikára, és hogy igen sietett nyílt mezőre állni ki. Ily kicsiny nemzetnek, úgymond legjobb megalázkodni, vagy legfeljebb guerillázni.”

Az útlevel-ellenőrzés elmaradásától a Vágvölgyi utazásokig

Mindenestre Paget felkészült az útra. Barátján, az újságíró William Sandfordon kívül magával vitte Georg Edward Hering tájképfestőt is, akinek az volt a feladata, hogy tervezett munkáját gazdagító metszeteket készítsen. Szerencsére egyiküket se riasztotta el az, amit a bécsiektől Magyarországról és a magyarokról hallottak: „De hiszen ott nincsenek is utak! Se fogadók! Se rendőrség! A puszta földön kell majd hálnunk, azt ennünk, amit találunk, és készüljünk fel, hogy minden pillanatban megvédhessük a pénzünket és az életünket! Mivel e híreszteléseknek teljes mértékben hitelt adtunk, alaposan felfegyverkezünk...” Ehhez azonban megnyugtatóan hozzáteszi: „Utunk során egyetlenegyszer sem lőttünk veszélyesebb élőlényre, mint fácánra vagy nyúlra, s mire a végére értünk, meggyőződhattünk róla, Magyarországot bejárni ugyanolyan biztonságos vállalkozás, mint Angliát.” Ennek nyomán felteszi a megválaszolatlan kérdést: „Minden igazi osztrákban a képzelhető legnagyobb riadalmat keltik Magyarország és lakói, hogy miért van ez, nem tudom megmondani.”

A riogatásra rácafolt az első találkozás is a hivatalos Magyarország egyenruhás képviselőjével: „A határsorompót megnyitó őrnök, mint az szokás, oda-kínáltam az útlevelemet, de ő, udvarias meghajlás kíséretében elhárította, s biztosított róla, hogy itt Magyarországon nem lesz szükségem rá. Úgy gondoltam, akik megjárták Itáliát és Németországot, könnyen megértik, mekkora örömet okozott, hogy megszabadultam az útlevéllel való vesződés gondjaitól: ez a gyakorlat csak bosszúság a jó szándékú utazónak, az imponzorok dolgát viszont megkönnyíti. [...] Áldottam az országot, ahol még él a személyes szabadság valamelyes maradványa...”

Az angol triumvirátus első állomása Pozsony, a magyar politikai élet központja, ahol már három éve folynak az országgyűlés társadalmi, gazdasági reformokat előkészítő munkái. Már – angol szakemberek bevonásával – tervezik a Pestet Budával összekötő állandó hidat is, amelyen mindenkinek kötelező lesz az átkelésért pénzt fizetni, s ezzel rés üthető a nemesség állásait adómentességgel is oltalmazó privilégiumok falán. Az ajánlólevelekkel ellátott John Paget egy-kettőre elnyeri a liberális ellenzék jeles képviselőin túl általában véve a magyarok bizalmát. Ehhez angol volta s a követendő mintának tekintett Anglia iránti általános rokonszenv és érdeklődés szintén hozzájárul. Paget társaival együtt meglátogatja az alsóház üléseit. Az egyiken éppen az országuktól megfosztott lengyelek melletti kiállást vitatták a követek. A közhangulat kapcsán a következőket jegyzi meg: „Nem mintha bármit is tapasztaltam volna abból a forradalmi szellemből, amely Ausztriát annyira nyugtalanítja, s melyet a német

földről érkezők oly gyakran tulajdonítanak a magyaroknak pusztán azért, mert hangosan és nyíltan beszélnek olyan kérdésekről, melyekről szomszédaik sut-togni se mernek; éppen ellenkezőleg, úgy látom, hogy a magyarokban erősebb lojalitás él királyuk, fennálló intézményeik iránt, amilyennel bárhol Európában találkozhatni. [...] Viselkedésük egyszerűbb, talán kevésbé pallérozott, mint a velük azonos rangú és korú angoloké. Klasszikus műveltségük, kiváltképp latintudásuk felér a miénkkel, országuk törvényeit pedig jóval aprólékosabban ismerik, mint mi a miénket. [...] Modoruk barátián szívélyes, minden, amit mondanak vagy tesznek, nyíltságot és őszinteséget tükröz, semmi mesterkélt-ség sincs bennük, s ez társaságukat igen kellemessé tette számunkra.”

Természetesen Pozsonyban felveszi a kapcsolatot Wesselényi Miklóssal. „Sose láttam még arcot, mely viselőjének mély gondolatait, magasrendű erkölcsi bátorságát és rendíthetetlen határozottságát erőteljesebben tükrözte volna – írja. – Ha van valami igazság az arcismeretben, a kormányzat keveset nyer majd olyan ember, mint Wesselényi báró üldöztetésével. Nagy hatással volt ránk, milyen tisztelettel néz fel rá mindenki: nemigen akadt ember, aki meg ne emelte volna előtte a kalapját, ahogy elhaladt, s a fiatalok arcán a legmélyebb érdeklődés és csodálat látszott.”

Paget, ha utazása során egy helységben megjelenik, legyen az város vagy falu, annak bemutatását történetének ismertetésével, legjellegzetesebb épületeinek bemutatásával kezdi, majd kiemelkedő képviselői mellett sorra veszi lakosait, nemzetiségi összetételét, jellegzetes turisztikai látványosságait, kiaknázott vagy kiaknázatlan gazdasági potenciáját, szálláslehetőségeit, kulináris különlegességeit.

Az utazók legelőször Pozsony tágabb környékét térképezték fel bejárva Dévényen Ruszton, Fraknón át az egész vidéket. Míg Ruszton a vörösbort dicséri, Eszterháznál alaposan körbenézve azt érzékeli, hogy a kastély minden termét Haydn szelleme hatja át. Megtudja azt is, hogy Haydn milyen körülmények között mutatkozott be a hercegnek: „Friedbert maestro, Haydn barátja és csodálója, Esterházy herceg udvartartásához tartozott. Mivel igen bántotta, hogy Haydn nem részesül akkora elismerésben, mint megérdemelné, rábeszélte, komponáljon egy szimfóniát, amely érdemes lesz rá, hogy előadják őkegyelmessége születésnapján. Haydn beleegyezett. Elérkezett a herceg születésnapja: a herceg, mint ilyenkor szokás volt, udvartartása közepén foglalt helyet, Friedbert pedig szétosztotta a muzsikuskok között Haydn szimfóniájának kottáit. Alig érték azonban a zenészek az első allegro végére, a herceg félbeszakította az előadást, s megkérdezte, ki szerezte ezt a gyönyörű darabot. Friedbert az egyik sarokból előcibálta az ott rejtőzködő, vonakodó, remegő Haydnt, és bemutatta a hercegnek; íme a szerencsés szerző.”

Pageték ezt követően döntenek úgy, hogy Galgóczból kiindulva bejárják a Vág völgyet. Ehhez „vezetőkönyvül” minden bizonnyal Mednyánszky Alajos 1825-ben megjelent és később több kiadást megért munkája – *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn* (Festői utazás a Vág völgyében Magyarországon) – szolgált. Így érthető, hogy a csejtei vár látványa az angol utasokban is Báthory

Erzsébet rémtetteit hívja elő, míg Beckó vára a hajdújának vesztét okozó Stibor vajda bűnhődését. A Vág völgyében három hosszú fejezeten át lehetünk Paget szellemi útítársai Lipszky János megbízható Magyarország-térképének útvonalait követve. Így együtt tekinthetjük meg Szalkán remete Szent Benedek lakóhelyét, a vágtapolcai templomban Wesselényi Ferenc nádor első feleségének, Bosnyák Zsófiának épen marad tetemét, a deménfalvai jégbarlang bűvöletes cseppköveit, s Liptóújíváron, a fakereskedelem központjában a deszkakészítés és a faúsztatás módját. Pagetben többször is megfogalmazódik, hogy bizonyos áruk, például a kender esetében – minőségük, beszerezhetőségük kedvezőbb feltételei miatt – az angoloknak üzletelni nem Oroszországgal, hanem Magyarországgal kellene, amely „Európa legtermékenyebb és természeti kincsekben leggazdagabb vidéke”. Ehhez nemcsak az angol kereskedőknek kellene tájékozottabbak lenniük, hanem szükséges volna, hogy Magyarország közjogi helyzetében oly változás álljon be, amely a külkereskedelmi nyitottságnak kedvez.

Míg Angliában azt sem tudják, hogy Magyarország létezik, annak legféltre-esőbb szegletében meglepően tájékozott emberekre bukkan a brit viszonyokat illetően. „Valóban csodálni való, mennyire érdekel mindenkit parlamentünk működése, s nehéz volt elhessegetnem a gondolatot, hogyha gyanítaná némely tisztelt képviselőnk, milyen messze eljut a világban gyászos szereplésének híre, kétszer is meggondolná, mielőtt szólásra nyitná a száját – rögzíti egy liptóújívári társasági élményét Paget. – Sok magyar mintha abban a hiszemben élne, hogy az alsóház minden angol legkedvesebb tartózkodási helye, s nem egy fiatalembertől hallottam, akár egész életükben hajlandóak volnának robotolni, ha egyszer szem- és fültanúi lehetnének a Házban folyó vitáknak. Nincs az alsó- vagy felsőházunknak egyetlen jelentősebb tagja sem, akinek nevét házigazdánk ne ismerte volna. Milyen megjelenésű ember lord Grey? Mivel tölti idejét Wellington herceg? Miként lehetséges, hogy Peel az ultratorykkal tart? Becsületese ember volt-e O’Connel?”

A későbbi hetek során Paget több utazást is tesz Észak-Magyarországon. Ekkor szerzett élményeit, a belőlük levont tanulságokat A Selmecebánya és Magyarország bányái, Besztercebányától Körmöcbányáig, Az Észak-Kárpátok és A Szepesi vártól Tokajig című fejezetekben foglalja össze. Körmöcbánya leírása kapcsán idézi a régi magyar mondást: „Körmöcbányának aranyból, Selmecebányának ezüstből, Zólyomnak rézből vannak a falai.” Amikor Zólyomban meglátogatja a Mátyás király egykori kedvenc vadászszékhelyeként szolgáló kastélyt, királlyá választását felidézve, megjegyzi: „A világtörténelem azon ritka eseteinek egyike, amikor a szerencse épp annak adományozta a koronát, akit a természet is annak viselésére teremtett.”

Képzetelemben megelevenedik egy utazási iroda, amely Pagetról elnevezett Vágvölgyi túrát szervez Szlovákiában – pontosan követve az angol lord és társai útvonalát. Ehhez persze a kulturális felfedezőutazás résztvevőinek ismerniük kellene javasolt névadó patrónusuknak a Vág völgyében látandókra vonatkozó leírásait is. A múlt és a jelen összeszikkasztása e földrajzi-történeti tájon különös

módon fényesíthetné az elmét, ötvözhetné a műveltséget a gondolkodással. Így Paget révén Ferenc császár és magyar király uralkodási elve is cáfolható lehetne: „Nekem nem művelt, hanem engedelmes alattvalók kelleneek.”

Ismerkedés a Magyar Királyság politikai berendezkedésével

A vágvölgyi utazás után Paget a változatosság kedvéért a Magyar Alsó- és Felsőházat, azok működését, az ott folyó munkát mutatja be. Ennek jegyében ismerteti az 1825-ben megnyitott országgyűléstől nyomon követhető reformtörekvések eseményeit. Jó látja és láttatja, hogy a gyűlöletet II. József szolgáltatta, aki a Habsburg Monarchia modernizálásának alapját a centralizálásban s annak eszközeként a német nyelvtudás általánossá tételében vélte. Mivel ez a Magyar Királyság addigi (akárha korlátozott) önállóságának aláásását jelentette, rendelkezései az egységfrontba tömörített nemesség nemzeti érzésének fellobbanását váltották ki. Egyszeriben megelevenedett a dicső magyar múlt, divat lett a magyar öltözködés, irodalom, zene, tánc, konyhaeszmény: a pörköltnek hívott pásztorétel s bizonyos körökben a radikális politikai ideák jegyében történő gondolkodás, szervezkedés. A francia forradalom terjeszkedő eszméinek veszélyét látva a magyar nemzeti mozgalom lecsillapítása, ellenőrizhető mederben tartása céljából a hosszú évtizedek után 1790-ben összehívott országgyűlésen a II. József halála után trónra lépő II. Lipót elismerte, hogy a Magyar Királyságot csak az uralkodó személye fűzi a Habsburg Monarchiához. Az ország állapotát feltérképező országgyűlési bizottsági munkálatok, csigalassúságuk ellenére alapjául szolgáltak az 1825-ben fellobbant reformmozgalomnak. (Az 1825–27-es országgyűlés tevékenységének lényegét voltaképpen a Magyar Tudományos Akadémia alapítása és a bizottsági munkálatok dokumentumainak leporolása, megvitatása jelentette.)

John Pagetnek imponáló a tájékozottsága a közelmúlt és a jelen eseményeinek történetében. Az 1835-ben már tíz éve tartó reformmunkálatok érzékelésére a következők olvashatók a jelzett fejezetben: „Ezalatt Magyarországon létrejött egy párt, amely nem érte be többé annyival, hogy a régi alkotmány elveinek akarjon érvényt szerezni, hanem inkább az intézmények alapvető reformját követelte. Korábban is akadtak férfiak, akik erélyesen szembeszegültek a kormánnyal, de ezt csak saját előjogaik védelmében tették; a jelenlegi ellenzéknek viszont az a célja, hogy felszámolja mindazon kiváltságokat, melyek Magyarországot gátolják a fejlődésben, ugyanakkor erősebb biztosítékot követel arra nézve, hogy tagjai szabad emberként élhessenek jogaikkal, s e jogokat fokozatosan másokra is kiterjesszék. Ez az ellenzék úgy véli, bár országa szabad alkotmánnyal rendelkezik, valójában szenved a zsarnokság minden jogos következményétől anélkül, hogy annak apró előnyeit élvezné; tagjai elhatározták, hogy megőrizve az őseiktől örökölt szabadságot, megtisztítják azt a civilizátlanság minden maradványától, amelybe beágyazódott. A lázas forradalmi tervek,

melyek a múlt század végén megzavarták az európaiak fejét, őket már nem nyugtalanítják; a fokozott reformot azonban hasznos és szükséges dolognak tartják. Elsősorban a magyar nemzetiség megerősítésére törekednek, de követelik a kereskedelem szabadságát és az azt szabályozó törvények kimunkálását, elsősorban a dunai hajózás és az országon belüli közlekedés előmozdítását; nagyobb szabadságot és megfelelő oktatást a parasztságnak, a földbirtok vásárlását és áruba bocsátását korlátozó törvények eltörlését, teljes vallási egyenlőséget és sajtószabadságot. E célok többségéért még mindig folyik a küzdelem.” Tan-könyvbe illő összefoglalása a reformkor céljainak.

„Magyarországon az ötvenkét vármegye külön helyi közigazgatással rendelkezik; mindegyik állam az államban. A kormányzat nem avatkozhat bele a megye ügyeibe, és a törvényeket is csak a megyei tisztviselőkön keresztül érvényesítheti. Az összes tisztviselőt (egyét [a főispánt] kivéve) az emberek választják meg háromévenként” – szögezi le. Szerinte mind a vármegyei, mind a városi és községi önkormányzati rendszerben benne rejlik annak lehetősége, hogy az megfelelő reformok bevezetésével demokratikusan működjön. Ennek alapja az, hogy a választók erkölcsi megfontolások alapján hozzák meg jövőjükre kiható döntéseiket és ne – a megfélemlítés, megvesztegetés legkülönbélebb eszközeit használó – felsőbb hatalmasságok érdekszempontjai befolyásolására. Arra, hogy ez utóbbi mit eredményez, éppen Wesselényi nagykárolyi szereplésének következménye az intő példa. Paget kiemeli, hogy a legtekintélyesebb tisztség Magyarországon az alispáné: „A megye összes nemese szabadon választja őt; óriási hatalommal és hatáskörrel rendelkezik, amelyet saját barátai és szomszédai körében gyakorol, és élvezi mindazt, amit az egészséges ambíció kívánatosnak tekint. Nem tudok olyan iskoláról, amely egy alkotmányozó államférfinak ennyire hasznos lenne, mint ez a tisztség. Viselője számára tisztán láthatóak az ország szükségletei és lehetőségei a legapróbb részletekig, ugyanakkor a legközelebbi kapcsolatba hozza a választóival, akik állandóan emlékeztetik őt a tőlük való függésre.” Vagyis az alispán a centrális kormány miniszterelnökének ellensúlya, s az önkormányzatiság függetlenségének őre. Véleménye szerint a vármegyei, városi, községi önkormányzatiságok minden visszásságuk ellenére a demokratikus döntéshozatalnak keretet adnak, s megreformálásukkal a jövőt is építeni lehet rájuk. Paget persze megfogalmazza a fennálló magyar viszonyokkal szembeni kritikáit is, amelyek nemcsak az elavult intézményeket állítják pellengérré, hanem a magyarság negatív tulajdonságjegyeit is szóvá teszik. Közöttük legkirívóbb a kevélység, mások lenézése.

Fellépés a Magyarországról torzképet terjesztők ellen

Paget Pozsonytól Pestig tartó dunai hajókázásra invitál, de elkalauzol bennünket a gödöllői Grassalkovich-kastélyba, majd Székesfehérváron és az iparból élő Veszprémen át a füredi Horváth-házba is, ahol részt vesz az Anna-bálon. Ez

a lehető legtermészetesebb módon kínálja, hogy a magyar nők szépségéről alkotott véleményének hangot adjon: „A magyar hölgyek kétségkívül csinosak. Itt azonban a szépségnek olyan páratlan csillogása tárult szemem elé, hogy ez még Magyarországon is szokatlan. [...] ...a magyar szépségekre a nagy, kerek szem, az igen sötét haj és világos arcbőr a jellemző: arcvonásaik talán nem túlságosan szabályosak, viszont finoman formáltak, különösen szájuk és az álluk, s csak elvétve lehet látni azt a fajta kemény, erős vonalú állat, mellyel olyan gyakran találkozni a szászoknál.” Nemcsak szépségük tudatában kel védelmükre, amikor azt olvassa a Duna magyarországi szakaszán tíz napon át hajókázó Michael Joseph Quin *A Steam Voyage down the Danube* (Gőzhajóút a Dunán) című 1835-ben Londonban kiadott kétkötetes könyvében, hogy a magyar nők műveletlenek: „Szerzőnk a hajó fedélzetén néhány ifjú hölgyet valami olyan nyelven hallott társalogni, amelyből egy kukkot sem értett, ennyi elegendő volt hozzá, hogy kijelentse, az illető hölgyek anyanyelvükön kívül semmilyen más nyelven nem beszélnek, mi több, nemcsak ők, hanem egyetlen magyar hölgy sem. Mármost tény az, bármilyen kevésé lett légyen is Mr. Quin tisztában azzal, hogy a magyar nők műveltsége, ami a nyelvtudást illeti, messze felülmúlja az azonos társadalmi osztályba tartozó angol vagy francia hölgyekét, sőt, ami azt illeti, az urakét is. Elég hosszú időt töltöttem az országban, sok magyar hölgyvel volt alkalmam megismerkedni, de egy sem volt közöttük, aki kizárólag csak magyarul tudott volna...” „Sokat ismerek – írja téli kolozsvári tartózkodása idején –, kinek fülében ismerősen cseng klasszikusaink neve s munkáik címe, eredetiben vagy fordításban, s alig akad olyan, kivel Byronról vagy Scott-ról ne lehetne művelten elcsevegni. [...] Az erdélyi asszonyok némelyikét műveltsége és csiszolt modora a világ bármely társaságának díszévé tenné.” (Elismerő szava, ha nem is a műveltség kapcsán – akad a magyar férfiakról is. A hortobágyi pusztán Pest felé szekerezve megáll Karcag piacterén, s elámul: „Ennyi szép szál embert ritkán látni másutt Európában...”)

Quin állításánál is jobban felháborítja honfitársának, Georg Robert Gleignek a *Germany, Bohemia, and Hungary visited in 1837* (Az 1837-ben megtekintett Németország, Csehország és Magyarország) című, 1839-ben megjelent könyve, amelyben a magyarokra vonatkoztatva következő olvasható: „Egy-egy falu minden egyes lakosa, feltéve, hogy nem nemes vagy katona az illető, valakinek a tulajdona. Jogai nincsenek, egy másik ember vagyontárgyai közé tartozik, a földdel együtt adják-veszik, akár a lovat vagy az ökröt.” Paget indulatos reakciója: „De kérdem, nem kínos-e látnunk, hogy még egy olyan képességű ember is, mint Mr. Gleig, elhisz és továbbad ilyen súlyosan téves állítást, amely egymagában elég hozzá, hogy egy nemzetet megfosszon az egész művelt Európa együttérzésétől és tiszteletétől.” Mr. Gleig munkája akkor kerülhetett Paget kezébe, amikor 1839-ben Párizsban tartózkodva Polixénával közösen készítették elő a jónevű londoni John Murray Kiadó részére megjelentetni a *Magyarország és Erdély* című könyvet. A szerző az utolsó pillanatban is fontosnak érezte honfitársa tudatlanságból eredő vagy céltudatosan rosszindulatú ferdítéseinek cáfolatát.

Ha Paget ma élne, pillanatnyi nyugta se volna a napról napra Magyarországra, a magyar népre és vezető képviselőire zúdított legképtelenebb hazugságok, torzítások, csúsztatások olvastán–hallatán–látán. Példamutató egykori kiállása révén megérdemelné, hogy olyan díj – nevesítve: *John Paget-díj* – hirdesse nevét és munkásságát, amellyel a hazánk szellemi oltalmára jeles külföldi személyiségeknek lehetne köszönetet mondani.

Pest-Buda és Széchenyi István dicsérete

Az angol ember állá lelesik, felfedezve, hogy Buda-Pest a világon van – kezdi a magyar főváros dicséretét Paget bemutatva a Múzeumot, a Magyar Tudományos Akadémiát, a Kaszinót. Az utóbbiban csak az zavarja, hogy minden termében vágni lehet a pipafüstöt, de elcsodálkozik azon, hogy az ajánlás nehézkes, időigényes londoni ceremóniájához képest Pesten milyen könnyen bejuttatható a vendég oda, ahol nemcsak biliárdoznak, hanem az ország égető kérdéseiről is eszmét cserélnek. Igaz, Paget olyan vitának is fültanúja volt, miszerint Széchenyi vagy Wesselényi legyen-e a király, s az osztrák kormány mentségére azt hozták fel, hogy nem rosszindulatú, csak ostoba. A jövőt illetően számára azonban mindennél meggyőzőbb a városban folyó építkezés, amelynek dinamizmusa – adott helyzetben – felér a kiegyezés utáni fejlődéssel: „Az utóbbi néhány évben Pest hatalmas iramban terjeszkedett. A városnak több mint a fele úgy fest, mintha csak tegnap építették volna. Jelenleg kilencven épület van készülőben, s nem egyben közülük több család is lakik majd. Az egyik pesti tér, mely ma a város kellős közepén található, alig néhány éve még külterület volt, s az első lakók álmát még megzavarta a közeli mocsaraktól odahallatszó békabrekegés: ezek helyén ma már csinos utcák húzódnak.”

A Pest-Buda gyors fejlődését érzékelve Paget e „testvérvárosokat” tekinti a köztes Európa majdani központjának: „Mindössze százötven esztendő alatt nőtt fel ekkorára ez a város nyomorúságos romhalmazból Európa egyik fővárosává! Pest sem egy uralkodó akaratának köszönheti létét, mint Potsdam vagy Karlsruhe, melyek királyi szóra nőttek ki a pusztaságból, hanem egy nép iparkodásának és tulajdon természeti adottságának. A világ egyik leggazdagabb országának csaknem a közepén helyezkedik el, egy olyan folyam partján, mely Európa több mint a felét átszeli, olyan népességgel körülvéve, melynek szinte minden fényűzési cikket külföldről kell beszereznie, mégis fővárossá nőtt, mert ezt választotta magának az elegáns divat, az éghajlata kitűnő, minden irányban tud terjeszkedni, nem kell nagy bölcsesség hozzá, hogy Buda-Pestnek ragyogó jövőt jósoljunk.” A társasági életről is elragadtatással szó: „Nincs még egy város, ahol annyi bált tartanának, mint Pesten, ha valakinek ilyesmihez van kedve, akár minden este táncolhat, a farsang első napjától az utolsóig.”

Paget érzékletesen visszaadja azt a hangulatot, amely a jövőben bizakodó, minden tekintetben felkészült reformnemzedéket tettekre buzdította. A napi

munka példamutató alakja Széchenyi István, akinek műveit – kiemelten a *Hitel* – részletesen elemzi. Cselekvésének iránymutatója az a *Hitel*ből idézett gondolat, miszerint: „inkább a lehető jót akarom elérni közép úton, mint a’ képzelt jót, mellyet tán csak a más világon lelendünk fel, levegő utakon”. Ezt Paget a maga nyelvére így fordítja le: „Terveit nagy körültekintéssel dolgozta ki, s azóta is kitartóan munkálkodik megvalósításukon, szüntelenül az ország felvirágoztatására törekszik, de csak olyan célokat tűz maga elé, amelyek megvalósításához megvannak az eszközei, s így joggal remélhető, hogy lankadatlan kitartással szándékát keresztülviszi majd.”

Paget neve első találkozásuktól fogva gyakran megjelenik Széchenyi *Napló*-jában. Ez azt jelenti, hogy a személyes ismeretség apránként barátsággá nemesült. Így nem csoda, ha hosszabb látogatást tett Nagycenken, ahol nemcsak az istállókat és a kutyafalkát tekintette meg, hanem számos parasztházba is benézett – tetszőlegesen kiválasztva őket –, hogy lakóinak életéről benyomást szerezzen. Ezen túl is igyekezett a jobbágyok helyzetéről hiteles képet kapni és adni. Ezért veszi számba többek között azokat az intézkedéseket, amelyek Mária Terézia urbáriumrendeleteitől kezdve helyzetük javítását szolgálta.

Görögországi és az Oszmán Birodalomban tett utazásából visszatérve Széchenyivel együtt utazott le az Al-Dunára, hogy a folyamat egész évben hajózhatóvá tevő ottani munkálatoknak szemtanúja és tudósítója legyen. Az ókori múlt emlékeit – így Traianus tábláját, a Traianus-híd pillérmaradványait vagy a Mehádia és Orsova között fekvő római vízvezeték romjait – itt sem mulasztotta el megtekinteni, de Lugoson és Herkulesfürdön megcsodálja a Maderspach Károly által új műszaki megoldások alapján tervezett és épített ívhidakat is. Persze csodálnivalója egyéb is akadt. „Miután visszatértünk Orsovára, láttuk, amint egy halász egy hatalmas tokhalat fogott – méghozzá oly nagyot, hogy amikor az azon vidéken használatos kisméretű szekérbe felrakták, és megindultak vele, a hal farka végig a földet söpörte” – fejezi ki ámulatát, megjegyezve, hogy „a horgászatot ritkán űzik Magyarországon, de az asztalokon látott pisztráng mennyiségéből úgy vélem, hogy jó sport lehetne”.

Erdély fölfedezése

A Bánság után kezdetét veszi Erdély felfedező bejárása. A fejezetcímek vázlatosan útbaigazítanak a tekintetben, hogy merre járt: A Bánság; A Hátszeg-völgye; Útban Kolozsvár felé; Észak-Erdély; Székelyek és a Székelyföld; A szászok és a Szászföld; Kolozsvár télen. Ehhez a részhez tartozik a *Só- és aranybányák* című fejezet is.

Míg a Hátszeg-völgy című „kettős fejezetben” Paget kiemelten a románsággal ismertet meg, egy-egy fejezetet szentel a székelyeknek és a szászoknak. Magyarok – nemesi rangjuk, polgári létük vagy jobbágysorsuk révén – szórványban vagy tömbben Erdély egész területén jelen vannak. A székelyek kapcsán Paget

megjegyzí: „hegyvidéken élnek, tehát szegények, de mindjárt látszik, sokkal igyekvőbbek, mint a többi erdélyi, akikkel korábban megismerkedtünk. Mindabból, amit jellemükről hallottam, úgy tűnt, erősen emlékeztetnek a skótokra. Ugyanaz a büszkeség és szegénység, ugyanaz az iparkodás és vállalkozó kedv, s ha valaki megpróbálja rászedni őket, ők is éppolyan szívósan védik érdekeiket.”

Nemcsak a székelyeket jellemzi, hanem a szívéhez közelálló unitáriusokat is. Paget apja, id. John Paget, a „jómódú csipke- és kötöttárugyáros, a Joseph and Sons családi vállalkozás irányítója” odaadó híve és támogatója volt az unitarizmusnak, s az eziránti elkötelezettség, felelősség fiának is meghatározó tulajdonságjegye: „Azt mondják, hogy az itteni unitáriusok is, [...] a politikában józanságukkal és mértékletességükkel, a magánéletben iparkodásukkal és jó erkölcsükkel tűnnek ki, s azzal, hogy általában műveltebbek, mint a velük azonos osztályba tartozók többsége.” A vallás kapcsán olyan folyamatra is felhívja a figyelmet, amelynek következményei napjaink Európájában személyes sorsunkra is kihatnak: „Ha a vallás hivatásos képviselői nem részesülnek kellő tiszteletben, innét már csak egy lépés, hogy maga a vallás is elveszítse tekintélyét, s ezt a lépést Erdélyben sajna nemegyszer megteszik. Gyakran mesésik mind a katolikusok, mind a protestánsok között, hogy a legtájékozottabb fiatalok, mert az idősebbek lankadatlanul és őszintén ragaszkodnak atyáik hitéhez és szertartásaihoz, úgy beszélnek a vallásról, mint az emberiség megjobbítására szolgáló, hasznos eszközről, a kereszténységet mindössze gyönyörű erkölcsi rendszernek tekintik. Azok közt, akikkel komolyabban elbeszélgettem e tárgyról, kevesen akadtak, akik nem tagadták volna isteni eredetét. Mi több, úgy vélték, elpártolni a vallástól már önmagában is az erős és független szellem bizonyítéka, s igen meglepte őket, hogy akadhat józan ember, aki elhiszi, hogy a csodák valóban megtörténtek.”

Maga Paget hívó unitárius. Természetes, hogy tiszteletét tette a vallászabadság kihirdetésének első székhelyén, Tordán, ahol felidézte az erdélyi unitárius vallás kialakulásának történetét. Torockón Thoroczky grófnőnél vendégeskedett. „Azt mondják, hogy a [torockó]szentgyörgyi lányoknak van a legszebb ruhájuk a környék falvai közül. Milyen kár, hogy mindezek a gyönyörű ruhák és a becsületes büszkeség és önbecsülés, amelyre alkalmat adnak, el kell tűnjenek, amint Manchester vagy valamilyen más gyapottermelő központ olcsó áruja betör ebbe a völgybe, és elkergeti a kézművesműhelyeket a színről!” – sóhajt fel prófetikusan. Az ezer diáknak otthont adó nagyenyedi kollégiumban találkozik Szász Károly jogászprofesszorral, az erdélyi országgyűlés titkárával, „aki mind irodalmi, mind politikai téren Erdély egyik legkiválóbb embere”. Megemlíti, hogy a Rákóczi-szabadságharcot követően az iskola megszűnésével fenyegető válság idején „az erdélyi protestánsok segélykérő deputációt menesztettek angol hittestvéreikhez. Azok a kérésnek nagylelkűen eleget tettek, s egy alapítványt hoztak léte, amely még ma is a Bank of Englandél van letétbe helyezve, s a nagyenyedi kollégium 1000 fontot kap belőle évente.” Paget nem sejtette, hogy bő tíz évvel később a kollégium romjai fogadják, amikor 1849

januárjában a felégetett Nagyenyed mészárlást túlélte magyar lakóinak megmentésére siet.

A kézdivásárhelyi kadétintézetet felkeresve megjegyzi, az iskola célja, hogy a gyerekeket elidegenítse hazájuktól és elfeledtesse velük anyanyelvüket. Mint a szabadságharc története bizonyítja, nem ez történt. Az iskola növendékei Bem katonái lettek. A Hollandiára emlékeztetően „takaros elrendezésű” Nagyszébenben, amelynek falai között több kormányhivatal működik, természetesen kihagyhatatlan a Bruckenthal Múzeum és Képtár megtekintése. Vajdahunyadvárának legértékesebb kötőanyagát a Hunyadi-nemzetséghez fűződő legendák alkotják. Paget ugyanolyan aprólékosan ismerteti Hunyadi János családjának történetét, hadjáratait, mint magát a várat. Ennek legnagyobb tornyán csodálkozik el leginkább. Az oka, hogy e „toronynak a külseje még ma is festett, a hagyomány szerint felépítése óta mindig is így volt. Sakkmintaszerűen elrendezett fehér és fekete színű festése a lehető legcsúnyábban néz ki.” A festett torony Kolozsváron annak régi városházát és börtönét hívja elő emlékezetében: „Allegorikus rajzok borítják, amelyek az épület céljára és lakóinak feladataira vonatkozó, bölcs latin mondásokat tartalmazó részekre oszlanak. Nem tudok róla, hogy ez a szokás valaha is élt volna Angliában vagy a kontinens bármely más részén Magyarországon kívül, legalábbis, ami a várak külső falának festését illeti, mert ez Itália belső udvaraiban és csarnokaiban megszokott látvány.” E két idézet nemcsak Paget aprólékos megfigyelési képességét bizonyítja, hanem rendkívüli műveltségét is. Többek között ez adja leírásainak erejét és hitelességét.

Paget János működése a szabadságharcban és megjelenése Jókai Mór *Egy az Isten* című regényében

John Pagetnek több magyar város a szívéhez nőtt, de közülük a legkedvesebb Kolozsvár. Életének több mint ötven esztendeje köti hozzá, noha mindennapi munkás élete gazdálkodásának Aranyosgyéresen berendezett központjához fűzte. Angol ízlés szerint itt épített kastélyt s alakított ki parkot. 1847-ben kapott honosítása révén hivatalosan is Paget Jánosnak nevezhette s magyarnak vallhatta magát. Szívvel-lélekkel osztozott választott népének sorsában. Az erdélyi polgárháború kitörésének előestéjén családjával Gyéresről beköltözött Kolozsvárra, ahol a nemzetőrség századosává választották. Ez azt jelenti, hogy 1848 októbere és 1849. január vége között fegyverrel a kezében küzdött. Közben, miután a várost november 17-én feladták a császári csapatoknak, családját Debrecenbe menekítette. Ő maga azonban december végén visszatért a karácsony első napján felszabadított Kolozsvárra, s csatlakozott Czetz János Tordán állomásozó dandárjához, amelynek az volt a feladata, hogy Erdély fővárosát és a Bethlen és Beszterce térségében Karl Urban alezredes osztrák csapatai ellen operáló Bem hátát fedezze. Czetz szigorú utasítást kapott az erdélyi hadsereg

parancsnokától, hogy Tordából ne mozduljon ki. Feltételezése szerint ugyanis a soraikat rendező császári hadtest dél felől Kolozsvár ellen indulhatott volna. Az osztrák csapatok gyanítható támadásnak Tordánál kellett volna útját állnia. Emiatt Czetz, Bem parancsához tartva magát, hogy dandárját meg ne gyengítse, még egy kisebb különítményt sem küldött Nagyenyed őrzésére. A várost január 8-án felégették, és lakosainak egy részét lemészárolták Axente Sever tetemes létszámú román felkelő csapatai. Elpusztításának sugallata az osztrák főparancsnokságtól eredhetett, amely attól tartott, hogy Bem Kolozsvár elfoglalása után déli irányba folytatja támadását, s Gyulafehérvár ostromának bázisa Nagyenyed lesz.

A város életben maradt lakosai többségének megmentése Peretzi Mihály százados érdeme, aki 1848 tavaszán még Proetzl néven hadnagyként szolgált a 7. (Kress) könnyűlovas-ezredben. Az itáliai sorozású ezred tízegynéhány ember kivételével 1848 szeptemberében csatlakozott Josip Jelačić bán Magyarországra betört hadseregéhez. Proetzl hadnagy azonban még a tavasz folyamán pótlovakért Erdélybe küldött 56 emberével októberben letette az esküt a magyar alkotmányra. Ettől kezdve Arad és Bihar megyében számos ütközetben kitűntette magát. Érdemei elismeréseként a nevét Peretzire változtató tisztet december 10-én századossá léptették elő. Ő volt az, aki január közepén Kolozsvárt elhagyva 250 honvéddal és 24 olasz könnyűlovassal bevonult Tordára. Megjelenésére Czetz engedélyezte, hogy egy kisebb különítmény az életben maradt lakosságot Enyedről kimenekítse. Az akciót egy 220 fős csapat is sürgette, amely enyedi, alsófehérmegyei és egerbegyi nemzetőrökből állt. Kemény István alsófehérmegyei főispánnal az élen csatlakozott hozzájuk „néhány lovagias úr” is; Polixéna bátyja, Wesselényi Ferenc báró, Szilvássy Lajos, Toldy Lajos és Paget János, aki Czetz parancsértisztje lesz, s e beosztásban rövidesen személyesen is találkozik Bemmel.

Az irodalmi köztudatban elterjedt, hogy Paget János szereplője Jókai Mór *Egy az Isten* című 1876-ban született regényének. Ő azonban csak az írónak a regény eseményeit hitelesítő egyik jegyzetében szerepel, amelyről nemcsak Kemény Istvánnak az erdélyi polgárháború pusztító eseményeit, az erdélyi szóránymagyarság haláldrámáját rögzítő *Fekete könyv*éből szerezte ismereteit, de személyes találkozásuk során maga a szerző is beszámolt róla. (Az eredetileg *Das schwarze Buch* címmel németül 1851-ben megjelent könyvet azonnal elkozták.) A Tordáról közel száz szekérral kivonult felmentő osztag tíz lovasból és húsz honvédből álló előcsapata a többieket jóval megelőzve közeledett Nagyenyed felé, ahol a hídnál útját állta egy tekintélyes felkelőcsapat. Itt került sor arra a rohamra, amelyet Jókai az *Egy az Isten*ben megörökített. Eszerint hetven lovas verte szét a regény velejéig romlott főhősének, Diurbanu tribunnak (Vladár Benjaminszék) Torockó elpusztítására készülő táborát. A valóságban a maroknyi olasz könnyűlovascsapat, amely – s Jókai nem túloz – „mintha egész hadsereg jönne a háta mögött, nekirontott az egész felkelőeregnek”, tíz-tizenkét emberből állt. És szétverte a sokszoros túlerőben levő ellenséget. Az összecsapásban

a könnyűlovasok részéről Giosuè Maspes őrmester esett el. (A 15. (Mátyás király) huszárezredben szolgáló Szalay Elek visszaemlékezése szerint az olasz könnyűlovas altisztet már Nagyenyeden belül egy házból lötték le.)

Délután a város üszkei közül, a környező falvakban és erdőkben Peretzi közel ezer (egy adatok szerint még több) túlélőt szedett össze és rakott szekerekre. Ugyancsak szekerre tették a főiskolának az enyedi kollégium pincéjében elásott nagy vasládáját is, amely a Bethlen Gábor fejedelem által alapított tanintézet legértékesebb irományait tartalmazta. Másnap útban visszafelé a felégetett Felvincen útját állta Axente Sever több ezer fős tábora, amelyet két reguláris határőrszázad is támogatott. A kezdetben szétzilálódó magyar táborban Peretzi mellett többek között Paget állította helyre a rendet. Az áttörésben ezúttal is kitüntette magát a létszámában megduplázódott olasz lovasság, amely rohamai során három sebesültet és egy halottat veszített. Torda határában a helyiek a Rákóczi-indulóval fogadták a megnyomorított enyediakat és megmentőiket. A sikerért – mint Kemény István kiemeli – „hála Perczi kapitány rettenthetetlenségének és célirányos intézkedéseinek, hála honvédeink bátorságának, hála Paget János buzdításának...” Az olasz könnyűlovasokat anyanyelvükön biztathatta. (Szalay Elek szerint a Mátyás-huszárok közeledésének híre is fokozta a zavart a román felkelők táborában.)

Paget február 13. és május vége között Debrecenben tartózkodott, majd június első három hetében többnyire Pesten. Idejét diplomáciai jellegű tevékenységnek szentelte. Jó kapcsolatot épített ki a konstantinápolyi angol nagykövetség munkatársaival, akiken keresztül tájékoztatni és közvetítő lépésre igyekezett rábírni a brit külügyminisztériumot. Sikertelenül. Elszánt küzdelmet folytatott azért is, hogy az angol közvéleményt megnyerje a magyar ügynek. Ebben segítségére volt Magyarországot és Erdélyt bejárt barátja, a már hírneves újságíró, William Sandford is, aki ekkoriban Párizsban tartózkodott, s kapcsolatban állt a párizsi magyar ügynökséggel. Mindazonáltal hosszú ideig reménytelen vállalkozásnak tetszett a brit sajtóban magyarokról terjesztett bécsi hazugságokat hatásosan cáfolni. Az angol közvéleményben csak a honvédsereg tavaszi győzelmei s főként az orosz beavatkozás nyomán lobbant egyre fokozódó rokonszenv a magyarok iránt, de az idő rövidsége miatt nem tudta a Magyarország melletti kiállásra kényszeríteni politikai képviselőit.

Paget János, miután családját kijuttatta Angliába, június utolsó hetére visszatért Kolozsvárra, s onnan kísérte figyelemmel a magyarországi és erdélyi hadi és politikai események alakulását. Július 23-án itt találkozott a magyarokkal megegyezni törekvő Nicolae Bălcescuval, aki neki is tudomására hozta, hogy román légiót szervez, s „ha Bem kiveri az oroszokat, ő követni fogja őket és felkelést szervez Havasalföldön”. Az események tragikus végkifejletével ez már csak a véres erdélyi tapasztalatok nyomán hön áhított magyar-román összefogás jövőben gyakran idézett ígéretes terve maradt. Augusztus 14-én végre levelet kapott Polixénától, akit Angliában két fiával együtt öccse, Arthur vett pártfogásába. A helyzetükről kapott hír megnyugtatta.

Két nap múlva tanúja volt az oroszok bevonulásának Kolozsvárra. „Micsoda szörnyű emberkarikatúrák voltak mutatós sisakjaikkal és hosszú rongyos kabátokban rettenetesen szenvedve a borzasztó hőségtől és portól” – jegyezte fel *A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben* címen közzétett naplójába. – „A lándzsások viszont nagyszerű csapatot alkotnak és lovaik nagyok és erősek és kitűnő állapotban vannak. A kozákok nem csúnyák, de miserábilisan kinéző, rosszul nyergelt vademberek.” Némi elégtétellel szolgált, hogy a magyarokkal tüntetően barátkozni akaró oroszok mennyire megvetik az osztrákokat. „Tegnap párbaj volt egy orosz és egy osztrák tiszt között. Az oroszok nem akarnak egy asztalnál ülni az osztrákokkal és minden nap jobban és jobban hízelegnek nekünk” – jegyzi fel. Augusztus 27-én kelt utolsó kolozsvári bejegyzésében azt fájlalja, hogy az angol lapok átveszik azokat a hazugságokat, amelyek a bécsi újságok a magyarok erdélyi kegyetlenkedéseiről írnak. A hadiesemények lezárulásával ő is menekülni kényszerül. Neki volt hova. Anglia visszafogadta. Aligha fújhatta ki magát. A magyar emigránsok támogatása ügyében tennivalója bőven akadt. A kegyetlen osztrák megtorlás miatt mulékony lelkifurdalás kerítette hatalmába „a civilizált világot”. Így ismét időszerű lett Paget könyve, a *Magyarország és Erdély*, amely mind az Egyesült Államokban, mind Angliában több kiadást megért az elkövetkező években.

A magyarországi élet újrakezdése és Paget Olivér emlékezete

A család az angol kormány közbenjárására 1855-ben tért vissza Erdélybe, s építette újjá aranyosgyéresi birtokát. Számptalan sikeres gazdasági vállalkozása közül kiemelkedik a borászat, amelyet magas szinten művelt. Egy országos hírre szert tett „borpárbaj” során a szakértő kóstoló a legfinomabb rajnai rizlingnek vélte Paget szőkefalvai szőlészetéből származó borát. A tokajin kívül a ménesi bornak is igyekezett Angliában piacot teremteni. A magyar–angol kulturális kapcsolatok előmozdításában fontos, a két unitárius egyház közötti együttműködés újbóli megteremtésében döntő szerepet játszott. Hogy családja mit sem engedett 48-ból, jelezheti az is, hogy Olivér fiuk – (Eduárd Arthur tizenkét éves korában meghalt) – tizenkilenc évesen a londoni Kings Colledge-ből Szicíliaba távozott, s belépett a Garibaldi seregében küzdő magyar légióba. Olivér minden bizonnyal a Kossuth ajánlólevelével ellátott Mogyoródy Fülöp és Figyelmessy Fülöp őrnagyok társaságában 1860. június 27-én hagyta el Londont, s lett tagja a július 16-án Palermóban megalakult magyar légiónak. Augusztus 6-án a gyalogságból és huszárságból álló magyar légió összlétszáma 91 fő volt. Lovasságának parancsnoka Figyelmessy Fülöp őrnagy volt, tisztikarát Valentini István első százados, Schreiter György második százados, Dunka Miklós és Tolnay János főhadnagyok és Paget Olivér hadnagy alkották.

A Wesselényi Polixéna által fiáról festett s a kolozsvári unitárius kollégiumban ma is fellelhető, megrongálódott kép jobb sarkában olvasható írás szerint

„részt vett a voltornói csatában, mint alhadnagy kis csapatával nyolc ágyút foglalt el az ellenségtől, Türr tábornok ott a csatatéren megölelte, s azt mondta: hazája és szülei büszkék lehetnek rá, Garibaldi főhadnagynak nevezte ki...” A szeptember és október fordulóján a Voltornónál vívott csata sikeréhez Türr István kétszáz fős magyar légiója valóban hathatósan hozzájárult. Olivér bizonyára részt vett abban a rohamban, amelyet Schreiter százados vezetett huszárjai élén. Mindenesetre a Paget-szülők joggal lehettek büszkék fiukra.

Az unitárius kollégiumban található megrongálódott festményen kívül azonban készült egy jó minőségű fénykép is Olivérről, amely őt főhadnagyként örökítette meg. A Magyar Nemzeti Múzeum fotógyűjteményében található kép Kralavszky Györgyi tette közé az *Emigrációban a szabadságért* című 2003-ban megjelent háromnyelvű albumban. Közelebbről nézve a fényképet a fiatal tiszt arcán felfedezhető a történelemben révedés szomorúsága. Édesanyjának a festményen rögzített adaléka szerint Olivér a piemonti hadsereg kapitányaként tért vissza a londoni egyetemre. Rövidesen azonban visszaköltözött Magyarországra. Megnősült. Második unokatestvérét, Ellen Pagetet vette el feleségül. Házasságukból egy leány született: Paget Ilona, akinek leszármazottai ma is élnek, akárcsak Paget János öccse, Arthur Erdélyben letelepedett fiának utódai. Olivér 1863. október 19-én, 22 éves korában váratlanul meghalt. Édesanyja tizenöt évvel élte túl. Paget János 1892. április 19-én hunyt el. A Házsongárdi temető családi kriptájában helyezték örök nyugalomra őket. A megrongált síremléken ez a felirat olvasható: *Espere et persevere – Remélj és túrj*. Hiányzik belőle Paget János és Wesselényi Polixéna vezéreszméje: dolgozz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ambrus Lajos: *Paget János – egy derék angol a 19. századból*. <http://www.foodandwine.hu/2009/08/22/paget-janos-egy-derek-angol-a-19-szazadbol/>
- Bona Gábor: esquire Paget, John. In *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*, II. Budapest, 2009, Heraldika Kiadó.
- Bona Gábor: Peretzi (1848-ig Proetzl), Mihály. In *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*, II. Miskolc, 2015, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Bölöni Farkas Sándor: *Naplótöredék (1835–1836)*. Budapest, 1982, Magvető Könyvkiadó.
- Csorba László: *Garibaldi élete és kora*. Budapest, 1988, Kossuth Könyvkiadó.
- Gál István: Wesselényi Polixéna, az első magyar női esztéta. *Művészet*, 1972/2, 13–15.
- Gál István: Paget, Erdély angol honpolgára. *Páztortűz*, 1939/9, 399–402.
- Jeszenszky Géza: *Az elvesztett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Budapest, 1994, Magyar Szemle Könyvek.
- Jékely Zoltán: A XIX. század Murányi Vénusza. In *Wesselényi Polixéna: Olaszthoni és sweitzui utazás*, 355–443.
- Jókai Mór: *Egy az Isten*. Budapest, 1960, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- báró Kemény Gábor: *Nagyenyed és vidékének veszedelme 1848–49-ben. Történeti vázlat*. Pest, 1863.
- Kedves Gyula: *Czetz János 200. Két nemzet hőse*. Sepsiszentgyörgy, 2022, Háromszék Vármegye Kiadó.

- Kovács Sándor: Kétszáz éve született John Paget, Erdély angol honpolgára. *Keresztény Magvető*, 2008/2, 203–218.
- Kralavszky Györgyi: *Emigrációban a szabadságért. Az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjeinek fényképalbuma 1849–1867*. Budapest, 2003, Hadimúzeum Alapítvány.
- Lenkefi Ferenc: Szalay Elek visszaemlékezései 1848–49-re. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1993/1. 145–172.
- Lukács Lajos: *Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei, 1860–1867*. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó.
- Miskolczy Ambrus: Erdély a reformkorban (1830–1848). In *Erdély története 1830-tól napjainkig*. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, 1193–1345.
- A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben. (Paget János feljegyzései 1849 jún. 13–aug. 27.)* 1928. Közli dr. Horváth Jenő. (XXIX. kötet), 349–362, 482–496.
- Paget John: *Erdély és Magyarország*. Budapest, 2022, Rubicon Intézet.
- Pete László: *Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban*. Debrecen, 1999, Multitplex Media–Debrecen U. P.
- Ruffy Péter: Paget Ottó Claudenál, III. Eduárd király erdélyi leszármazottjánál. *Brassói Lapok*, 1939. nov. 6–10.
- Szilágyi Farkas: *Alsófehér vármegye történelme. Alsófehér vármegye 1848–49-ben*. Nagy-Enyed, 1898, Nagyenyedi Könyvnyomda Papírárugyár és Részvénytársaság.
- Tornay Klára: *Calvin buzgó követőnője Wesselényi Polixéna, 1801 (?)–1878. Aranyosgyéres*. <https://www.ropteto.hu/magasles/lapszamok/kozseg-szive-no-2017/128-calvin-buzgo-kovetonoje-wesselenyi-polixena.html>
- Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965, Akadémiai Kiadó.
- Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós hűtlenségi pere. Abszolutizmus vagy liberalizmus?* Budapest, 1986, Helikon Kiadó.
- Wesselényi Polixéna: *Olaszhoni és schweitzzi utazás*. Budapest, 1981, Magvető Könyvkiadó.

Szabadulás a háremből

A női életút mint a kulturális konfliktus kiélezője
és a narratívák

A köztudatot élénken foglalkoztatja évszázadok óta Európa-szerte a nők vélt vagy valós elzártága az iszlám világban, miközben egyes társadalomtudomány-ágak szintén megkülönböztetett helyen tárgyalják e kérdéskört. Itthonról csak egyetlen non plus ultra példa az irodalmi és akadémiai keresztmetszetek ábrázolására az ismeretterjesztő igényeket is támaztató Vámbéry Ármin 1876-os *Keleti életképek* című esszéje, amelyben a nők elszigeteltsége afféle civilizációs fokmérőként jelenik meg: „A kényszerült s kierőszakolt szemérmetség, a nőkkel való bánásmód s azoknak megítélése, mely az európai felfogástól oly homlokegyenest ellenkezik, tekinthető tehát ama fekete pontnak, melynek veszélyes árnya a társadalom minden rétegébe, sőt a családi élet legtitkosabb viszonyaiba is behat.”

Miközben aligha alaptalan vagy véletlen a teljes életében a „Kelet” tanulmányozására vállalkozott Vámbéry e megállapítása, rögtön tegyük hozzá, hogy egyéb bírálati nézetek eközben leplezett vagy nyílt nyugati projekciókról, ideológiai elfogultságról értekeznek. Ahogyan az eredendően negyvennapos elzárt-ságot jelentő karantén jelentése is immár kiterjed egy társadalmi élethelyzetre, időszakra, úgy a hárem fogalma is bizonyos *pars pro toto* metonímiája lett mára a nők vélt vagy valós elnyomatásának, alárendeltségének az arab-muszlim kultúrkörön belül. Már itt megjelennek tehát az értelmezési lehetőségek különbségei vagy konfliktusai. Fokozza a tétet, hogy Reina Lewis (2019: 166) brit művészettörténész szerint a hárem a nyugati orientalista fantázia középpontjában áll. Charles D. Sabatos (2020: 19) turkológus ettől is tovább megy, szerinte a hárem a Kelet és Nyugat közötti hatalmi harc metaforájává válik.¹

IVÁNYI MÁRTON PÁL (1984) a Budapesti Corvinus Egyetemen tudományos fokozatot szerzett, a digitális média társadalmi, geopolitikai, nemzetközi politikai gazdaságtani és ideológiai jellemvonásait vizsgáló kommunikációkutató. Eme interdiszciplináris vizsgálódásai mellett nyelvészeti, történelmi, vallástudományi, irodalomtörténeti és közéleti témákkal is foglalkozik.

1 Talán a legdrasztikusabb példa erre a nézetekre mégis André Gingrich (2013: 62) osztrák antropológus, aki megállapítja, hogy „függetlenül attól, hogy Flaubert *Salammbó*járól vagy képzeletbeli háremről készült festményekről van-e szó: a »klasszikus« orientalizmus mindig a keleti nők voyeurisztikus szemléletéről is szól, és az erotika minden olyan formájáról, amely ugyanakkor a Nyugaton tiltott.” Ide sorolhatjuk a szintén kortárs Naomi Wolfot is,

Érzékelvén e megállapítások roppant súlyát, érdemes megnézni, hogy e nézőpontokkal egybevág-e a női sorsok ábrázolása azon magyar szépirodalmi munkákban, amelyek a Kelet és a Nyugat többbretű kulturális, illetve történelmi-földrajzi határmezsgyéjén játszódnak. Feltevésünk szerint egyrészt a magyar próza tükrében egyszerre csillan meg az orientalista líraiság kliséinek eltúlzott visszfénye, miközben e karakterek és életútjaik kétségtelenül a konkrét történelmi tapasztalat tényszerű talapzatán is állhatnak. Másfelől utóbbi tényező afféle térségi sajátosságnak is tekinthető.

Kiemelten foglalkozunk alább egyéb beszámolók mellett három olyan történet portréival, amelyek kifejezetten az elzártság „Kelet” és „Nyugat” – földrajzi-politikai és kulturális – keresztmetszetébe visznek. Ebben a szellemben részint alább általában a hárem megjelenítésének rétegeit vizsgáljuk meg kronologikus rendben a romantikával kezdődően, részint néhány kulcsfontosságú munkával külön is foglalkozunk a szabadulás-fogság fogalmi ellentétpárt elhelyezve az előbbi perspektívában. Tesszük mindezt a számos példát inkább pusztán afféle illusztrációként vonultatva fel, hogysem a teljesség lehetetlen igényével.

Azt, hogy milyen régtől fogva ismeri a köztudat a kifejezetten az iszlám világ képzetéhez társított hárem² élethelyzetét, vagy „intézményét”, illetve az mekkora történelmi relevanciával bír, érzékelteti Féja Géza (1939: 197) egyes 16. század eleji beszámolókra hivatkozva: „»Pap és mégis háremet tart« kiabáltak Szalma primásra a hatvani országgyűlésen.”

Természetesen maga a toposz, avagy civilizációs problémamegfogalmazás, beágyazott Európa-szerte is. Racine *Bajazet*-jében (1672), amely IV. Murád (1612–1640) dinasztikus küzdelmeit mutatja be, a szultáni hárem lakói kimonodottan személyes tulajdonként, sőt, selejtezhető ingóságokként jelennek meg.³ Már e példából is látni, hogy a hárem régóta egy azon díszletek közül, amelyek

aki szerint pedig az összes sztereotípiá közül a „keleti” nőkéi érződnek a legintenzívebben (Iványi 2011).

- 2 Ha és amennyiben a hárem alatt ettől tágabban poligám családi vagy társadalmi berendezkedést értünk, jóval korábbra is tekinthetünk. Már az ószövegségi Királyok 1. könyvében azt tulajdonítják Salamonnak, hogy: „És valának néki feleségei, hétszáz királynéasszony és háromszáz ágyas; és az ő feleségei elhajták az ő szívét” (11: 3). Már ez is jelzi, hogy hosszú hagyományai vannak a releváns ábrázolásmódoknak, ám nemcsak a többnejűség, hanem a végzet-hozó női fortélyok esetében is, hiszen a szintén ószövegségi táncos Szalóme a hideg szívű szeszélyt és női romlottságot jelképezi (Montefiore 2014: 132).
- 3 Némileg korábban Miguel de Cervantes, miközben gyakorta tárgyalja a „Kelet” bujaságát (1962: 188), búbájosságát (1962: 225), vagy szerepeltet nőcsábász mórokat (1962: 426) magnum opusában, avagy a „bevett” megkülönböztető díszleteket, érdekes módon ellenvéleményt fogalmaz meg, legalábbis az elzártság realitása vonatkozásában, nem pedig a kicsapongást illetően. Ugyanis *A rabszolga történetének folytatása* című fejezetben elhangzik, hogy a „mór nők éppenséggel nem tartózkodnak attól, hogy keresztények előtt mutassák magukat” (1962: 324). Szintén 17. századi spanyol népi legendát dolgozott fel Lord Byron *Don Juan* című eposzában, melynek V. énekben a névadó hős női ruhába öltözve, fogolyként kerül a szultán háremébe, ahol az egzotikus és az erotikus jelentős átfedésbe kerül, illetve egymásra vetül.

a „Kelet” egzotikumát, veszélyeit, infantilizmusát, legfinomabban szólva is, különbségeit hivatottak megjeleníteni.

Az egyik első példa a nyugati félelmek összekapcsoltságára kifejezetten a hárem fogalmával, hogy miközben Jeruzsálem Szaladin szultán általi, 1187-es ostroma idején a frankok felkészültek a szent mártírhálálra, állítólag Heraclius érsek és pátriárka „azzal csüggesztette őket, hogy kijelentette: haláluk esetén asszonyaikból háremnők lesznek” (Montefiore 2014: 300). Feltétlenül tegyük itt hozzá, hogy találkozni olyan, a „Kelettel” nagyon is megértő, „jóindulatú” nyugati munkákkal is, mint Mozart *Szöktetés a szerájból* című vígoperája, amelyben, noha inkább a keleti despotizmus szabályának afféle kivételét képezi Szelim basa, az egész jelenetsor ettől még összességében kedvesen komikus, könnyed és komolytalan.

Magyarországon a hárem Szalmái primással fentebb érzékeltetett poligám vagy promiszkuis eszmefűzéseinél is korábbra nyúlnak vissza a „nőrabló” idegen, leginkább: a törökhöz kapcsolt korabeli képzetei. Ezt példázza, hogy – amint erről említést tesz Zombori István (1988: 133) szegedi történész és muzeológus is – 1502-ben, amikor II. Ulászló magyar király menyasszonya, Candalei Anna francia hercegnő hajón érkezett Zenggebe, Corvin János herceg várta magyar főurakkal és 7-8000 fegyveressel. Az erős kíséretet éppen a törökök közelsége indokolta, akik állítólag el akarták rabolni a menyasszonyt.

Mind a nagy mesélő Jókai *Erdély Aranykora* (1851), mind az előbbi könyvvel karaktereiben és történelmi kereteiben átfedő *Törökvilág Magyarországon* (1852–53) című történelmi regényeiben kiemelt helyet kap egyfelől a török fenyegetés, másfelől az egzotikum a maga varázsával és végzetes vonzerejével, illetve utóbbiak előretolt karja, jelesül Azraele.

Ő az opportunistá család, áruló „femme fatale” allegóriája, majd a második kötetben mégis az ő „pálfordulása” segíti a hazafiak, illetve török szövetségeseink (!), Feriz bég ügyét. Más szóval ő a karakterek Kelettel szembeni élethalálharcának, olykor alkalmi (taktikai) együttműködésének az ikonikus figurája). Előbbi könyv teljes szakaszokat (pl. 1962: 106–113) szentel a lány szemfényvesztő, boszorkányos bűvöletének, avagy az Idegen jelentette ígézet igen impresszív megtestesülésének. Időnként a rab maga is rabul ejt, mint például abban a leírásban, ahol Azraele attraktivitása kifejezetten az egzotikumából meríti erejét: „Midőn olykor fölveti bágyadt szemeit, miket a hosszú selyempillák félig elfedeznek, szinte megdöbben az ember; – ily égető szemsugár alig születhetik másutt, mint a délön napja alatt...” (1962: 107–108).⁴

4 E szakasz a következőképp folytatódik: „melynek nyara is olyan hó, olyan sóvár, olyan szomjú, mint hölgyeinek szemei. Örök vágy ég e szemekben. Mondhatatlan, kielégíthetetlen, melyet a gyönyör csak növel. Ha a világot adnád neki, egy másik világot követelne. Ha minden érzéke eltelt a kéj-, az élvezettől, a szív mégis üres maradt, s elérhetetlenek után eped. Ha szerettedik, gyűlöl; ha gyűlöltetik, szeret; ha meghalsz érte, kikacag; ha megölöd, imád” (1962: 107–108).

Jókai a több vonatkozásban is az előbbi mű folytatásának tekinthető *Törökvilág Magyarországon* (1853) című műben pedig azt jelzi, hogy a partiumi rablóhadjáratok történelmi kockáján mi minden forog: a török „azonnal rajtaüt az úri lakra, s felgyújtja azt [...] a házikisasszonyt pedig elviszi háremébe” (1963: 66–67). Szembetűnő, hogy a török jelentette fenyegetés egyik porondja tehát a nőrablás, illetve ennek folyományaként a hajadonokkal való kereskedés. E két szempont sajátos metszeteként Azraelét egy budai „hölgyvásárban” látjuk viszont, ahol: „A kerek föld legszebb hölgyei voltak ott vásárra kiállítva! Amint a legelső török ittassá nézte magát e gyönyörű árucikkeken, sietett vissza, pénzt magához venni, s úgy jönni ismét, útközben elmondta tíznek, húsznak e látmányt, nem tarthatva magát elragadtatásában, s nemsokára százával siettek a csónakok a paradicsomot szállító hajóhoz” (1963: 117).

A könyv e jelenetében eleinte maga a kalmár (!) Hadzsi Baba beszélne le a budai basa ügynökét, Yffim béget, hogy megvásárolja a szóban forgó nőt, ám előbbi Azraele hódító hatása alatt hajthatatlan marad:

– Ne vedd meg őt, uram, bizonyára nem jót kívánsz sem magadnak, sem uradnak, amidőn őt háremébe akarod vinni” (1963: 124).

Csakhogy még magát a budai basát is megdelejezi Azraele, akinek otthona az iszlám és a hedonizmus fogalompár ellentmondásos végpontjai között ingázik: „Hasszán basa a napokat mecsetjében, az éjeket háreme rostélyai mögött tölté, minden újan érkezőben egy rossz hír hozóját sejtve, senkivel sem kívánt összejönni. Egész nap imádkozott, egész éjjel részeg volt; reggeltől estig a papok és az Alkorán foglalták el: ez volt az út a paradicsomhoz; estétől reggelig aztán hölgyei közt szédelgett, éneket és dobszót hallgatott, ámbra vízben fürdött, bort és mákonyt ivott, s testét gyapottal dörzsölteté, hogy elaludjék: ez volt maga a paradicsom” (1963: 222).

Éppen ez az élethelyzet az, amely nemcsak a majdani fizikális szabadulás esélyét jelenti a könyv keresztény karakterei számára, hanem a megtisztulás „páli” fordulatának előkészítésében is közvetetten közreműködik. Ugyanis a rabtárs Sturdza Mária fejedelemasszony befolyására is lejátszódó, karteziánus jellemfejlődés piederesztályára nem más állít, mint a csömör, az undor a háremtől (némileg, de csak némileg emlékeztetve a szintén terjedelmesebben taglalt Orgonavirág esetére is Szabó Pálnál, mint majd látni fogjuk). Mindennek szemléletes példája Azraele vallomása: – Tehát ez a boldogság... Tehát megtaláltam mégis – gondolá magában, s néha suttogó hangokban mondá el magának titkos gondolatait. – Jót tenni, szeretni, imádkozni: tehát itt nyugoszik meg a lélek! [...] Hisz a lélek nem vétett soha, a lélek nem érzett, nem adott vissza utált csókokat, a lélek nem hevert undok ölelésben, nem szívta a kábító gyönyörök illatát, nem mutatá meg lepletlen alakját kéjelgő szemeknek; a lélek aludt fehér, hófehér leplek alatt, nem tudva arról, ami kívülről történik; ami szenny, ami utálat, ami bűn, az kívül maradt, az egy irtózatossá álom volt, mely a felbredéssel megszűnt... Az arany is kénköves, mérges kövek között terem, de

ha tűzbe vetik, megég a salak, s az arany tisztán jó ki belőle, és nem fáj neki az” (1963: 281–282).⁵

Kemény Zsigmond mindössze pár évvel későbbi *Özvegy és leányában* (1855) mind özv. Naprádiné Judit asszony, mind Tarnóczy Sára ábrándképeiben (1998: 30, 35) megjelenik a hárem mint a regényes szabadulások féltve őrzött helyszíne. Judit egyik illuzórikus lázálmában a könyv harmadik részében viszont már kifejezetten a korabeli történelmi-politikai szembenállás lírai színezetű illusztrációja lesz, hiszen a szultáni szövetséges tatár kán az ő szerelmét, Mikes Mihályt „szabadon bocsátván, letartóztatja Juditot, hogy ő legyen a sok közül a legelső felesége [...] vajon megtesz-e érte Mikes Mihály mindent és hamar?... Hisz fegyverzaj hangzik. Mikes a lovagokkal tüzesen ostromolja a háremet, a kán védi azt, mégpedig minden perc alatt ezer harcfival gyarapodó sereggel. Volt mit szabdalni a lovagoknak” (1998: 176).

Szintén Kemény Zsigmond *Zord idők* (1858) tragikus-ironikus történelmi regényében a nők iránti aggodalom, értelemszerűen az oszmán-török fenyegetéssel összefonódásban elevenedik meg, hiszen alig fél évszázaddal „járunk” az említett Candalei Annához fűződő epizód után, mégpedig több alkalommal és igencsak többrétegű bemutatásban. Természetesen továbbra is meghatározó e spektrumon a rabsággélmény, akár egy Duna felsőbb vidékén indított török hadjárat kapcsán is: „A »dülők és perzselők« újabb szállítmánya pár főrangú fiatallal szaporítá fogházukat. Ezek nővéreiket siratták, kik szintén rabságba estek s hihetőleg a háremeiket a ritkaságuknál fogva is keresett magyar odaliszkokkal gazdagítják” (2009: 269). Ugyanez a tónus szűrődik ki abból is, amikor az összeesküvő, németekkel kollaboráló budai bíró Turgovics a feleségének veti fel mindennek a kockázatait: „Hát csakugyan nem lehet attól tartani, hogy a hitetlen, a rabló és százfeleségű pogányok várkapuinkon belül jöhessenek?” (2009: 130).

Máskor sajátos, az opportunizmus és a kiszolgáltatottság tengelyeiből összetevődő, bonyolult mátrixba helyezi a szerző e témát: „Aztán micsoda illem uralkodik a török udvarban, ez is nagy kérdés. Ha a szép palotahölgyeket küldi a király kíséretével, vajjon hány jön közülök vissza? Haa rútakat küldi, nem fogják-e ezt a basák ellenökben bizalmatlansági szavazatnak tekinteni? Ha férjhezmenteket küld, nem gerjeszt-e féltékenységet? Ha hajadonokat küld, nem rontja-e ezek társasági helyzetét?” Ezzel azonban a dilemmák korántsem érnek véget: „Hasonló aggodalmakban voltak a palotahölgyek is. Az egyik állítá, hogy ő, ha szerecsent lát, sikoltani fog, a másik azért tiltakozott a meneteltől, mert az

5 Azt egyébiránt, hogy az iszlám a nyugati etikai normákkal akár összhangba is kerülhet, sőt, a muszlim fősodor nemtetszését rendre kiváltják akár a többnejűség egyes formái is, érzékelteti az első abbászida kalifa Asz-Szaffáh beszámolója, amelyben felrója a hanyatló Omajjád-háznak a 8. század derekán, hogy „az örökkévaló helyett inkább a múlandót kedvelik, a bűnök csábítják őket és tiltott nőket tartanak háremeikben” (Montefiore 2014: 232).

ő renegát férje okvetlenül letartóztatja; a harmadik követelte, hogy ha csakugyan őt küldik, adjon neki egy tört az udvarmesternő, mellyel a basát, ha szükség lesz rá, szíven döfhesse: a negyedik erősíté, hogy ő, az illem megsértésével is vonakodni fog sorbettet enni, mert abba szerelemital lehet vegyítve; az ötödik negédesen mondá, hogy ha őt küldik el, a szultánnál csupa kíváncsiságból fel fogja emelni arcáról a fátylat, s az ebből következhető minden szerencsétlenségért az udvarmesternőt teszi felelőssé.” Majd a szerző egy igen pikírt észrevétele következik: „A komornák, kik úrnőiknél a kisegítő eszközök fellelésében lelékenyebbek szoktak lenni, összedugták többnyire csinos fejecskéiket, s a legérdekesebb csevegés után abban állapodtak meg, hogy igen célszerű volna, ha a nagyságos asszonyok és kisasszonyok, miután úgy félnek a töröktől, őket öltöztetnék át palotahölgyekké. A törökök bizonyosan észre nem vennék e csejt, s különben is tudatik, hogy a rangra nézve nincs finyás ízlésök, mert még a császár háremébe is rabnőket visznek” (2009: 148–149).⁶

Máshol az elzártság általános normái kerülnek szóba: „a csauz-basa pedig jól betanult beszédben fejezte ki a szultán sajnálkozását azon, hogy az ozmánok régi hagyományai tiltják a fejedelmeknek idegen nőkhöz tett látogatását, neki sem szabad a királynét személyesen felkeresni. A magas helyzetű nők legfélékenyebben őrzendő kincse a szemérem, s ezért lehetetlen a szultánnak kívánnia, hogy ő felsége a táborba hozzá menve, annyi férfi szemének legyen kitéve. A legszigorúbb rabnő érzése is sértve van, ha arcfátyolára idegen tekintet téved, kímélvén az eltakart vonásokat” (2009: 136).

Van azonban, például a renegát neje, aki praktikus megfontolásokból elutasítja mindezt Izabella királynővel beszélgetve: „hogyan tudnék én békességben élni öt vetélytárssal, kiknek minden körmömre egy kivájni való szemök van? inkább maradok örökre szalmaözvegy, mint beszegődjem hatodik feleségnek” (2009: 229).

Keményhez hasonlóan *ad absurdum* viszi Mikszáth az egzotikum keltette érdeklődést, helyt adva groteszk jeleneteknek is *A beszélő köntös* című regényében, amelyben e téma központi helyet foglal (ellentétben például a későbbi *A fekete várossal*, amelyben már csak elvétve találni utalást mindegyre a Habsburg-elnyomás árnyékában):

„Híre jött, hogy a szultán, IV. Mahomet, Budára érkezik, azt is beszélték széltében, neki viszik a száz ökröt és ötven csikót arany karikással, arany fokossal, és az ajánlkozó fehér népekből neki választják ajándékkul a szenátorok a négy legszebbet.

6 Hasonlóképp e szakasz utolsó szereplőinek taktikázásához, egy további helyen is megelevenednek haszonszerzési ambíciók: „- Az udvarmesternő merész képzelőtehetségét, melyet a renegát nejeinek ravasz hitegetései is tápláltak, teljességgel nem elégitette ki sem a szultán sátorának fénye, sem bőkezűségének mértéke. A keleti bíbort és szöveteket sokkal szebbeknek, a keleti fényűzést és pazarlást sokkal általánosabbnak s a keleti gyémántokat sokkal nagyobbaknak hitte, mint aminőknek találta, kivált a szultántól nyert ajándékoknál” (2009: 214).

- Csak négyet? - vihogott fel pajkosan a lekvárfőzésnél a szép Inokai Pálné - szegény török császár! [...] Még egy pár pocskék kofa jelentkezett ezenkívül is. Nagy Panna a ceglédi utcáról, özvegy Kemenesné, Bán Mária. Egy párt ki is kergetett a szobájából a főbíró. »Ejnye, takarodsz innen, te deszka, ki az ördögnek kellenél te?« (2018: 26–28).

Ne gondoljuk azonban, hogy kisebbiteni akarja Mikszáth a nőrablás veszedelmét, hiszen az nagyon is megjelenik (igaz, karöltve a kurucok portyáival): „Péter-Pál napján betörték a szolnoki törökök, s a templomból kijövő asszonyokból magukkal hurcolták a főbíró menyecske-feleségét, valamint Doma Gergelyné asszonyomat. Az egész város lázban volt. Ez már félig se tréfa, atyafiak! [...] A kalgai szultán váltig üzengeté, hogy a legszebb tíz asszonyra vásik a foga. A budai törökök is minden órán jöhetnek [...] Csöppet se csoda hát az általános kétségbeesés. Olyan volt a helyzet, mint a fekete posztóval bevont mesebeli városokban, hol a hétfejú sárkány rendre felfalja a szűzeket. Melyikre kerül a sor, ki következik most? Ez a bizonytalanság egy láthatatlan hurok volt, amelyet mindenki nyaka környékén érzett. Tízszer megrettent naponként egy-egy kerekedő porfelhőtől, s ha éjjel zúgni kezdtek a Talfája-erdő csenevész fái, abból is előrémlt a száguldó csapatok dübörgése: »Jaj, megint jönnek a portyázók!« (2018: 12–13).⁷

A török idők irodalmának alkalmasint *non plus ultrája*, Gárdonyi Géza *Egri csillagokja* (1899) harmadik, *A rab oroszán* című részében a hárem egyszerre ábrázolódik az úgynevezett tulipánünnep idillje kíséretében (legalábbis abban a tekintetben, ahogyan mindezt a kapuőr efendi bemutatja Török Bálintnak), másfelől egy sajátos társadalmi csatornaként a cigányvajda beszámolójában: „Olyankor a szultán minden asszonya ott van a szerájkertben. A szultán női sátorokat állíttat fel a tulipánágyak körül, és a sátorokban az alsórendű háremi nőkkel mindenféle csecsebecsét, gyöngyöket, selyemszöveteket, kesztyűt, harisnyát, cipőt, fátyolt és más efféléket árultat [...] Este aztán kigyulladnak a Boszporusz egy hajóján az illatos fáklyák és tarka papírlámpások, s az egész hárem zeneszóval hajókázik le a Márvány-tengerig.” Illetve: „Ha rabul esnek, csak jól járnak vele. De hát fehér képű nő kell a töröknek, főképpen magyar. A leányaink bizony bejárnak olykor a háremek udvarába is. Most is azért táncolnak együttesen, mert be akarnak kéredzeni a szerájba.”

Mindez nem ellensúlyozza azonban a félelmeket a rabság sivár történelmi valóságától, hiszen az Eger veszedelme részben az egyik fogoly török temesvári ostrombeszámolója szerint „Különösen a gyermekeket kapdosták, meg a fiatal nőket. Sztambulban sem árulnak szebb lányokat, uram, mint azok között voltak.”

7 A könyv egy későbbi pontján is élénk tárul mindez: „Olaj bég fölbukkanása a láthatáron rémületbe öltözteté az arcokat. Mert a derék Olaj bég, szó, ami szó, nem volt afféle szatócs, mint Csuda uram, vagy a pizlicár Dervis bég, kik egy pap vagy szép leány elrablásával beérték. Az emberséges Olaj bég nagyban dolgozott. Ritkán jött, de ha jött, egy egész utcát magával hajtott rabságba, asszonyostul, gyerekestül...” (2018: 63–64).

Móricz Zsigmond *Tündéerkertjének* (1922) egy jelenetében a poligámia kedélyes-(ön)ironikus népszerűsítése jelenik meg alighanem mindenekelőtt Báthory Gábor fejedelem hedonista életmódjának szemléltetéseként: „– Csak ezt az egy szokását irigylem az török kontyoséknak – mondta a fejedelem, s tarkóját törölgette, mert a verejték a szélben ráhűlt a bőrre. – A hárem? – mondta nevetve Bold, s a fejedelemmel a hintószánokat, az asszonyokat nézte.

– Az ember nem únhatja meg az oldalbordát... – szólt a fejedelem. – S nemcsak, de még a hölgyét is el nem csaphatja, mikor kedve szottyanyik...

– Ez nem jól van – mondta Kornis Boldizsár –, hogy nincs rá törvény az erdélyi hármás nemzet statutumaiban. Nagyot nevettek, s ki-ki azt gondolta, amit akart.”

Fekete István *A koppányi aga testamentumában* (1937) a háremen kívüli tér fokozatosan idegenségét levedlő, egyre szerethetőbb világgként jelenik meg egy (fél)török lány számára, amely a kibontakozó cselekményi pályafutás miatt legalább akkora figyelmet érdemel témánk tekintetében, mint számos mű fentebb. Hiszen az Oglu halálával árván maradt Zsuzsika, korábban Duszma sorsfordulója távolról emlékeztet Azraelére is. Csakhogy itt korántsem belső erkölcsi fordulatról, hanem egy megváltozott, méltóbb civilizációs légkör előnyben részesítéséről van szó (amelyet, tegyük hozzá, úgyszólván csakis a női perspektíva vonatkozásban állít szembe Fekete azon török-muszlim közeggel, amellyel nyilvánvalóan rokonszenvezik a szerző).

Beszédes szakasz a következő: „A kis török leány [Zsuzsika] szemein felszáradtak már a könnyek. Idegen világba csöppent, s ez a világ meleg volt és napsugaras” (2016: 49). E helyen pedig „Zsuzsa csodálkozva nézte, hogy nőnek a falak, és elpirult, ha a pallérkodó vitézek szóltak hozzá. A koppányi várban a török vitézek nemigen szölongathatták az aga lányát. Igaz, nem is találkoztak, mert ott Mohamed törvényei más utakat szabnak az asszony népnek” (2016: 55). Végül a „dicstelen” poligámiáról való lemondás lesz az, amely a török Szahint egyéb erényei és cselekedetei mellett érdemesíti a vitézt a keresztény Zsuzsa kezére, ami egyszersmind a népek közti tisztelet és megbékélés letéteményeként is megjelenik csakúgy, mint a párhuzamos cselekményszálon László és Aisa frigye.

„– Kérlek, nemzetes asszonyom, add nekem Oglu lányát. Szeretem Zsuzsát becsületes férfi módján. Tudom, hogy keresztény, és esküszöm a Koránra, hogy más nőt nem veszek melléje. Babocsainé felállt, könnyes lett a hangja: – Vidd el, fiam, és tedd olyan boldoggá, amilyen jó kislányom volt nekem, és amennyire én őt szeretem... (2016: 168).

Végső soron Azraele sorsától, cselekménybeli pályafutásától eltérően Zsuzsikáé nem az egyéni erkölcsi megtisztulás útja, hanem az igazi, az élhető világba való (vissza)emelkedése, amely nagyban emlékeztetni fog Orgonavirágra később Szabó Pálnál.

Utóbbi szerző *Ahogy lehet* (1962) című történelmi regénye a 16–17. század fordulóján játszódva kíséri végig a veradó sújtotta családok gyermekeik iránti rettegését (1962: 34), a hajadonok félelmét (1962: 70), a török oldalon „erénynek” tekintett, vissza-visszatérő (1962: 90) nőrablás áldozati szerepeit (1962: 101, 207)

vagy a mindezt véghez vivő „alajbég” cinizmusát (1962: 68) Előbbi „keserves utakat” (1962: 207) példázza Halász Kata vallomása is, miszerint a szívébe „égettek a bélyegüket” (1962: 96).

Ami itt feltárul és a legfontosabb számunkra ezúttal, az a nyílt értékítélettel teli szembeállítás a közép-európai életformának az elzártsággal a „túloldalon”, nagyban emlékeztetve Duszmeta sorsára Fekete Istvánnál. Ezt szemlélteti a szerb származású Orgonavirág fokozatos szembefordulása a muszlim társadalmi berendezkedéssel, elvégre ízlése egyre inkább tiltakozik „ennek a világnak ocsmány, szinte állati testisége ellen” (1962: 93).

A szerencsésebb közép-európai női életút és a hárem kontrasztja érvényre jut az ő mostohalánya, a török Emine esetében is. Utóbbi „Fiatal gyermeklányka, akit az imádkozásokon, varráson, hímzésen s a Korán olvasásán kívül semmire, de semmire nem nevel a rács mögötti szülői hajlék. S aki éppen ezért naponta új és új világot formálgat magának” (1962: 119). Végül a szerelem az, amely idővel kiszakítja őket a poligám és aszimmetrikus szerepekre kárhóztató Kelet jelentette rabigából. Hiszen Orgonavirág előtt kitarul a szabadság kapuja, abban a pillanatban, amikor „az ablakhoz megyén, látja az egy helyben álló csoportot [...] a ragyogó, vigyorgó fiatal arcokat, s egy pillanat alatt lehámlott róla az idő, amióta a budai basához került, mint gyermeklány, és fátyolt viselt mostanig. Ez az idő egy rossz álom volt. Most következik egy másik álom, másik élet, valami egészen más, az új. Hátha ez lesz az igazi? Most ő áll meg Emine helyén, és szemébe nevet a férfiaknak szemérmetlenül. Nem úgy, hogy külön-külön, hanem egyszerre az egésznek. Mintha most, azonnal pótolni akarná az öregedő alaj-bég idétlen s egyre gyatrábban lobbanó széptevéseit, nézi a több fiataalt s az egy öregedő férfit, nyílt, szabad arccal, kacagó szemekkel” (1962: 251–252).

Máris sejthető, hogy amint mostohalánya, Emine és a Thönköy-fió, akik „mesélni tudnának” a „harmatnál tisztább” szerelemről (1962: 126–127), majd egybe is kelnek, immár – Azraeléhez hasonlóan – keresztény (!) hitben, úgy Orgonavirágra is új élet(helyzet) vár. Hiszen: „a tisztartó egyre bátorságosabban nézegeti Orgonavirágot étkezés közben az asztalnál, aki mára végképpen letette a feredzsét. S magyar ruhába öltözött fel [...] A fátyolnak már csak az árnya lobban által a szemén, s ha eddig egy férfi volt körülötte, itt bezzeg aztán van elég. S Orgonavirág eléggé riadtan gondol arra, hogy az is baj, hogy ha egyetlen egy férfi tölti bé az asszony életét (kiváltképpen ha öregecske, mint az alaj-bég), de az is baj, ha ilyen nagy a választék. Látja a kastélyban a nő és férfi viszonyát, rádöbben, hogy ezen világ szerint ő tulajdonképpen nem volt más eddig, mint szabad préda, egyszer a budai basa prédája, aztán a temesvári basa prédája, végül az alaj-bég prédája” (1962: 254–255).

A könyv végének kifejezetten didaktikus tanulsága a könyörtelen-lelketlen hárem és a helyi sárrétiek emberségességének, elevenségének szembeállíthatósága: „- Mutassa meg, bátyám, ennek az asszonymnak a mi világunkat, hadd ismerkedjék véle [...] Pethó Jánosné, ezelőtt Orgonavirág, de ma már csak Virág,

se hitte volna ezelőtt, bárki mondta volna, hogy ilyen jó nézni a tüzet. Mert mennyivel más tűz ez, mint a hárem izzó szene a serpenyőben. Az a tűz örök, konok némaság, mintha egy soha meg nem szűnő szomorúság jelképeként égne, ez a tűz vidám, s pattogása a rét legszebb zenéje [...] meglátja Orgonavirág, vagyis hogy [...] Virág asszony a nyáron, hogy milyen pompás a szivárvány alatt a messze füst a mezőn!" (1962: 288).

Passuth László 1956-os *Sasnak körme között* című munkája, amelyben Mikszáth *A fekete városához* hasonlóan már nem is annyira a török a főellenség, küldöttség érkezik Zrínyi Ilonához. „Amikor a fejedelemasszony trónszékéhez értek, az aga és a követség főemberei mélyen leborultak előtte, kezükbe vették s megcsókolták palástjának szegélyét. Ez szokatlan szertartás volt – hiszen a törökök illeme szerint nő nem jöhet ki háreméből, nem keveredhetik férfiak országos dolgába.” Mind a hatalmi pragmatizmus, mind a Szabó Pálnál pár évvel korábban ábrázolt ütköztetés előkerül itt, hiszen végül „a szultán basái ez egyszer szakítottak a Próféta hagyományával. A komor szemhatárt Sztambulban csak egy kis fény világította meg: Munkács” (1966: 378).

Az egy évvel későbbi, *Négy szél Erdélyben* című történelmi regényben az udvari cselszövények árnya vetül a háremre, amely egyben afféle konspiratív birodalmi szivárogtató hely is. Előbb megállapítja az elbeszélő, hogy „a szultán tehetetlen báb, szemernyi sincs benne Szulejmán erejéből s kegyetlenségéből. Akik aranyos kötélén rángatják: asszonyok a háremben, heréltek, a legmézesebb basák” (1957: 125–126). Majd egy másik alkalommal kibékíthetetlen viszályok keltetőjeként jelenik meg e színtér, hatalmas világpolitikai tétekkel: kegyetlen vetélkedés vagy a Díván basái és a Hárem asszonyai és főeunukjai között. Ha egyik a békét akarja, a másik menten belekap az első ürügybe, s rá szeretné venni a Padisahot arra, hogy bontsa ki a Próféta zászlaját (1957: 332–333).

Szombathy Viktor *Megszólal a töröksíp* című ifjúsági regényében a felvidéki-dobsinai elhurcoltak közül többen kerülnek a budai basához, mások „a fényes arcú padisah ajándékai lesznek” (1987: 44). Ez utóbbi regényben külön érdekesség, hogy a szerző nemcsak a fogalom meghatározására tesz egy, a nyelvi konvencióktól merőben eltérő kísérletet, hanem arra is, hogy egy „fordított” élethelyzetet ábrázoljon. Szombathy azt is tudni véli ugyanis, hogy a hárem szó „fehér házat” jelent, noha „a kádi háremének fala tengerkékre volt festve” (1987: 204). Majd legott elbeszéli, hogy a rokonszenvére máskülönben számot tartó Murza bég „egyik felesége a négy legkevesebb közül megszökött egy spanyol tiszttel még valahol Esztergom alatt. Régen volt, s csak azt szerette volna mindig is tudni: hogyan vette észre a spanyol a sűrű fátylak alatt, milyen szép asszony a felesége? [...] Allah úgy akarta, hogy soha többé ne találja meg” (1987: 205)

Jegyezzük meg, hogy itt a szabadság vs. elzárttság fogalmi tengelynél, illetve a szégyen és bosszúvágy telítette jelenetknél többet nyom alkalmasint a latban a kedélyes, groteszk hangnem, amely egy, a főhős népi gyermek Sente Bence és a török bég pajtásias együttműködését úgyszólván végigkísérő leitmotívum. Ezekben az esetekben az egzotikum nem választ el világokat egymástól. Utóbb,

ahogyan a szerző kiszolgáltatja Murza béget, abban van ugyanis valami szemérmetlen, sőt, megalázó, ámde egyúttal bensőséges is.

Utolsó nem kortárs szépirodalmi példánk itt Németh Andor, aki szintén tréfásabb hangnemet ütve meg, *A Sarkvidéktől Buharáig* című írásában a buharai emírnék összesen négy „hivatalos” feleséget, negyven kegyencnőt és átlag (sic!) százötz háremhölgyet „tulajdonít,” egyúttal mindennek a „halálos unalmáról” is megemlékezik (1989: 122).

A 20. századi író és irodalomtörténész Lengyel Dénes (2016) által feldolgozott, közvetlen veszélyhelyzet nyomán költődött tarcali, szabadkai, dorozsmai, nagyszalontai, kismartoni, hódmezővásárhelyi eredetű mondákban már nyoma sincs az atyafiaskodásnak. Ezek tükrében a népi képzeletet is élénken foglalkoztatta, mégpedig végzetesen a lányrablás, annak meghíúsítása, elszenvedése, máskor a soha viszont nem látás fájdalma vagy az elhurcoltatás utáni újbóli találkozás öröme. E történetekben, melyek háborús környezetében a nők kiemelkedő szerepet játszanak, a törökök általában veszélyforrásként jelennek meg, a konfrontációk velük gyakran összefonódnak a nők iránti aggodalmakkal, erőfeszítésekkel az otthon és közösség biztonságának megőrzésére.

Végül érdemes utalnunk arra is, egyszersmind e fogalom erejét és szívósságát jelzi az, hogy természetesen a kortárs irodalomban is találkozunk e fogalomhasználattal, bár gyakran eredeti összefüggéséből kiragadva. E dekontextualizált, nem orientális keretekbe helyezhető példák egyike Spiró György *Az ikszek* című regénye, amelyben az öreg Radziwill herceg „Csak a háremével és a boroshordóival törődött, azokat is megosztotta mindenkivel” (2016: 259). Egy bizonyos Pękalski pedig ugyanitt a főhős Boguslawski bizalmasaként arról számol be, hogy „a múlt héten vittek egy csodaszép kislányt Okołów háremébe, olyan értelmes, hogy elképesztő, a memóriája fantasztikus, ha máshová születik, világ csodája lehetett volna...” (2016: 360).

Závada Pál *Természetes fényében* (2014: 220) a második világháború keleti frontjának összefüggésében egy Cseres Tibor lelkiismeretességét idéző számvetésben kerül szóba a fogalom Koleszár Mátyás honvéd századparancsnoki sátrának kiszolgáltatott civil árvái kapcsán.

***

Miközben általában a hárem szerteágazó koncepcióját értelmeztük, illetve ezzel összefüggésben a keleti motívumok felkutatására vállalkoztunk e vizsgált művekbe tekintve, hamar kirajzolódott a látómezőnkben három kimondottan érdekes portré. Úgy gondoljuk, hogy a hárem-toposz szépirodalmi reprezentációjának olyan bonyolult rétegei, mint a nőrablás és -vásár helyszíne, az egzotikum és az udvari cselszövények vissza-visszatérő motívumai közepette is markánsan szembe tűnt, hogy Azraele, Duszmeta (Zsuzsika) és Orgonavirág portréi között érdekes párhuzamokat találni.

Megkülönböztetett helyen tárgyaltuk fentebb a „Kelettel” máskülönben kifejezetten megértő Jókai Mór *Törökvilág Magyarországon és Erdély aranykora* című

regényében egyaránt szerepet játszó Azraelét, aki végzethozó odeliszkból, „femme fatale-ból” idővel a főszereplők önzetlen segítőjévé válik. Fekete István *A Koppányi aga testamentuma* című művében Zsuzsanna (Dusmáta), a párbajban elhunyt török Oglu lánya, László anyjához, özvegy Babocsai Gáspárnéhoz kerül, vagyis az ő visszahonosítása részint a magyar erkölcsi győzelem záloga, részint a népek történelmi frigykötésének kelengyéje. Harmadik portrénk Szabó Pál történelmi regényében, az *Ahogy lehet* címűben Orgonavirágé, akinek belső vívódása a külvilág konfliktusait képezi le, sajátos alteregójaként a helyiek és a megszállók harcának. Azraele pályafutásának lényege a jellemfejlődés és a keresztény tanok együttes, kiérdemelt kísérőjelensége az eltávolodás az alapállástól, nevezzük ezt megtisztulásnak. Dusmátáé és az ő élethelyzetére emlékeztető Orgonavirágé pedig a (vissza)térés az „eredeti” keretekhez, ami az eltérő társadalmi sajátosságok személyes megismerésén, a jól felfogott belátáson nyugvó értékítélet törvényszerű következménye.

Mindegyik esetben megfigyelhető volt – többé-kevésbé legalábbis – a hazai és az idegen, az értékes és az értéktelen, a szabadság és rabság szembesítése. Éppen ezért hasonlóan érdekes kérdéskör nyílik, ha figyelembe vesszük az előbbi végletek által felértékelődő civilizációs szempontokat, aminek érintőlegesen már a bevezetésben is előrebocsátottuk a relevanciáját.

Egyfelől tagadhatatlan, hogy a „nyugati” kánonhoz hasonlóan a „Kelet” és a vonatkozó nőábrázolás is jelentős irodalmi figyelmet keltett a magyar (és tágabban a közép- és kelet-európai) szerzők körében. Ez hosszú évszázadok óta számos egzotizált jellemrajzot és klisés elbeszélőmintát eredményezett (més, csábító és elbűvölő karakterek felvonultatásával).

Nem szabad elfelejteni az orientalizmus kritikai (Said 1979) felfogásának esetleges „túlkapasait” a nyugati erőfölény tekintetében, sem azt aényt, hogy térségünkben az Oszmán Birodalom történelmi-politikai realitása jelentette fenyegetés több évszázadon át tartott. A közép-kelet-európai térség nem légből kapott félelmeinek talán a legkézenfekvőbb példája az, hogy magát Szulejmán feleségét, Rokszolánát is valószínűleg egy pap lányaként rabolták el hajdan Lengyelország rutén vajdaságából (későbbi Galícia, ma Ukrajna), és adták el a szultán háremébe (Montefiore 2014: 347–348). Éppen ezért sem kérhető értelemszerűen számon a magyar prózától az, hogy a muszlim Kelet keltette, egzotizált érdeklődést miért nem kísérte kizárólagosan a tárgyilagosság vagy a megértés szelleme. Voltaképpen azt is mondhatnánk Hayden V. White amerikai történetfilozófus nyomán, hogy az európai történelmi képzelet részeként a magyar szépirodalomra különösen is igaz, hogy a „mesebeli és satirikus” elemeket igaziakkal vegyíti (vö. White 1973: 51). Miközben a „történelmen túlit”, avagy a lírait sem vonhatjuk kétségbe – alighanem a keleti hárem hazai megközelítésében közrejátszhat a valóság traumatikus élményanyaga. Márpedig, ha minden igaz, ezáltal felértékelődik a hazai kánon és írástudóinak rálátása a korabeli viszonyokra. Hiszen ebben az absztrakcióban, ami megkülönbözteti a női sors ábrázolását itthon és tágabban a térségben – elvégre White

megfigyelése elsődlegesen nyugat-európai kitekintésben érvényes –, az nem más, mint a történelmi tapasztalat, illetve konkrét érintettség. Más szóval, a „Kelethez” fűződő viszony történelmi tétje térségünkben egyszerűen összehasonlíthatatlan volt a korabeli Nyugatéval. Ennyiben a nyugati tapasztalatokkal, avagy a gyarmatosító orientalizmus kliséjével szemben nem is annyira a „tipikus” démonizáló-infantilizáló-primitivizáló látásmódról van szó, hanem inkább írói probléma-megfogalmazások afféle részzigazságairól.

Ennek a kérdéskörnek a tárgyalása önmagában egy monográfiát érdemelne. A jelen írásban eleve nem kívántunk messze vivő polemizálást ennek megvitatására, elsődleges célunk a vonatkozó alkotói tendenciák kontúrjainak felélevenítésére irányult Azraele, Zsuzsika és Orgonavirág emberi, illetve női, valamint jellegzetesen közép-európai és magyar sorsainak tükrében.

BIBLIOGRÁFIA

- Miguel de Cervantes: *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*. Bp., 1962, Magyar Helikon.
- Féja Géza: *Dózsa György*. Bp., 1939, Mephosz.
- Fekete István: *A koppányi aqa testamentuma*. Bp., 2016, Móra.
- Gingrich, André: The Nearby Frontier: Structural Analyses of Myths of Orientalism. *Diogenes*, 2013, 60 (2), 60–66.
- Iványi Márton: „Femme fatale”, fejkendő, feminizmus és forradalom – A „keleti” nő ábrázolásának forradalmi rekonstrukciója a médiában az „arab tavasz” során. *Beszélő* 16 (2011), 10, 42–45.
- Iványi Márton Pál: Orientalisms and Central European Approaches: A Nuanced Critique without Colonial Bias: Introduction to a Future Anthology. *Central European Cultures* 2 (2022), 1, 8–31.
- Kemény Zsigmond: *Zord idők*. Bp., 2009, Palatinus.
- Kemény Zsigmond: *Özvegy és leánya*. Szeged, 1998, Lazi.
- Lengyel Dénes: *Magyar mondák a török világból és a kuruc korból*. Bp., 2016, Helikon.
- Lewis R. The Harem: Gendering Orientalism. In Nash GP, sz. *Orientalism and Literature*. Cambridge Critical Concepts. Cambridge University Press; 2019, 166–184.
- Mikszáth Kálmán: *A beszélő köntös*. Bp., 2018, Saxum.
- Montefiore, Simon Sebag: *Jeruzsálem. Egy város története*. Pécs, 2014, Alexandra.
- Móricz Zsigmond: *Tündérbkert*. Magyar Elektronikus Könyvtár. <https://mek.oszk.hu/01100/01164/01164.pdf>
- Németh Andor. A Sarkvidéktől Buharáig. Hevenyészett interjú egy magyar globetrotterrel. *Múlt és Jövő*, 1989 (1), 121–123.
- Passuth László: *Sasnak körme között*. Bp., 1966, Kozmosz.
- Passuth László: *Négy szél Erdélyben*. Bp., 1957, Magvető.
- Said, Edward: *Orientalism*. New York, 1978, Pantheon Books.
- Spiró György: *Az Ikszek*. Bp., 2018, Magvető.
- Szabó Pál: *Ahogy lehet*. Bp., 1962, Szépirodalmi.
- Szombathy Viktor: *Megszólal a töröksíp*. Bp., 1987, Móra.
- Vámbéry Ármin: *Keleti életképek*, 1876. Elérhető online: <https://terebess.hu/keletkultinfo/etkepek.html>
- White, Hayden V.: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. JHU Press, 1975.
- Závada Pál: *Természetes fény*. Bp., 2014, Magvető.
- Zombori István: *Lovagok és lovagrendek*. Pozsony, 1988, Kozmosz.

„A rövidség a balettköltők udvariassága”

Balett – zene – kritika Bécsben és Budapesten,
különös tekintettel Eduard Hanslick bírálataira

Bevezetés

A 19. század utolsó harmadában, 1888-ban egy Budapesten megjelenő német nyelvű hírlapban lesújtó mondatok olvashatók Josef Bayer *A babatündér* című balettjének bemutatója kapcsán. A recenzens szerint több mint 130 évvel ezelőtt Händel már éles kirohanást intézett az udvari színpadokon nagy pompával bemutatott és orbitális költségeket felemészítő pantomim-előadások ellen. Aztán jött Gluck, „aki regenerálta az opera zenéjét”, és azóta se szeri, se száma a kompozícióknak. A jelen azonban a Händel előtti állapotokba röpít vissza: a színpadokon unalmas darabok, tündérmesék hódítanak. Ezzel számolni kell, így a színpad nem a nép erkölcsi iránytűje, hanem olyan művek számára teremt fórumot, amelyeket a legprimitívebb érzékekre hatnak, értelmetlen fantáziálásra épülnek.¹

A *Politisches Volksblatt* kritikusa azonban tévedett, ugyanis *A babatündér* bécsi bemutatóját követően a balettet 1999-ig több mint 800-szor játszották az Udvari Operában, illetve utódintézményeiben. Ugyanakkor a zenekritikusok ha nem is ignorálták, de távolságtartók voltak a balett műfajával szemben. Erre egy lehetséges magyarázattal Eduard Hanslick is szolgált. *A zenei szép (Vom Musikalisch-Schönen)* című írásában található egy utalás azzal kapcsolatban, hogy egy zenemű – a fogalmat terjesszük ki a balettre is – befogadása kapcsán az esztétikai szempont csupán egy tényező, és nem is biztos, hogy a legfontosabb: „A drámának a színpad jelenti az életet, a színpad birtoklásáért vívott harc valójában a dráma létéért folyik. Ebben a küzdelemben nagyon gyakran arat győzelmet a csekélyebb jelentőségű műalkotás jobb elődje felett, ha megjeleníti a kor sugallatát, ha a mi érzéseinket és vágyainkat testesíti meg.”²

UJVÁRI HEDVIG (1970) irodalom- és sajtótörténész, kutatási területe a kulturális transzfer az Osztrák–Magyar Monarchiában 1867 után.

1 Dr. D.: Die Puppenfee. *Politisches Volksblatt*, 1888. december 14.

2 Eduard Hanslick: *A zenei szép. Javaslat a zene esztétikájának újragondolására*. Ford. Csobó Péter György. Budapest, Typotext, 2007, 71 (= Claves ad Musicam, 13). Az eredeti szöveg: „Die Bühne

Alább Bécs napilapjainak, elsősorban a *Neue Freie Presse*nek a zenekritikai gondolkodását³ kívánjuk összevetni a budapesti magyar és német nyelvű sajtóorgánumok balettzene-bírálataival Josef Bayer két műve, *A babatündér* (*Die Puppenfee*), valamint a *Nap és Föld* (*Sonne und Erde*) révén.⁴

A két darab hazai bemutatója a Bécs–Budapest közötti kulturális transzfer eredménye: önálló magyar művek hiányában az Udvari Balett repertoárja volt mérvadó, az ott sikerrel játszott darabok előbb-utóbb megjelentek nálunk is. Sztojanovits Jenő *Csárdása* (1890) előtt a magyar balettet elsősorban látvány-műfajként tartották számon, a művekhez nem társult mélyebb mondanivaló, legfeljebb laza szövésszerű cselekmények sorozatából álltak.⁵ A színrevitel, a darabok kiállítása azonban jellemzően nagyon impozáns, szemet gyönyörködtető volt. A felfokozott vizualitás, a cselekménynélküliség nem hatott megtermékenyítőleg az írókra, akik ezáltal nem éreztek késztetést az irodalmi igényű, magas esztétikai minőséget képviselő librettók írására, amelyek aztán mérvadó zeneszerzőknek szolgálhattak volna inspirációként igényes balettzene megírásához.

Eduard Hanslick intelmei Delibes-nek

A librettó-problematika Hanslick⁶ előtt is ismert volt, őt a kérdés az operajátszás terén érintette.⁷ Párizsi tartózkodása során, az 1870-es években úgy látta, hogy a kortárs francia vígopera fiatal képviselői között nehéz megtalálni Auber méltó utódát. Bizet, Massenet, Massé „bájos kis tehetségek, színpadi jártassággal

bedeutet das Leben des Dramas, der Kampf um ihren Besitz den Kampf um sein Dasein. In diesem Kampf siegt gar häufig ein geringeres Kunstwerk über seine besseren Vorfahren, wenn dasselbe den Atem der Gegenwart, den Pulsschlag u n s e r e s Empfindens und Begehrens uns entgegenbringt.“ Eduard Hanslick: *Vom Musikalisch-Schönen. Ein Beitrag zur Revision der Ästhetik der Tonkunst*. 13.-15. Auflage. Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1922, https://www.gutenberg.org/files/26949/26949-h/26949-h.htm#Footnote_22_22 (utolsó letöltés: 2024. október 18.). Kiemelés az eredetiben.

3 Bécs vezető politikai napilapjának 1864 és 1901 között Eduard Hanslick (1825–1904) volt a zenekritikusa.

4 A korabeli színlapokon a cím írásmódja *Nap és föld*.

5 Ld. Ujvári Hedvig: Magyar tematikájú balettbemutatók a Magyar Királyi Operaházban Gustav Mahler vezetése alatt a korabeli sajtó tükrében (Új Rómeó, Csárdás, Vióra), in Paál Vince (szerk): *Médiatörténeti mozaikok 2022*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2023, 41–72.

6 A legfrisebb Hanslick-kutatás eredményeit összegzi: Alexander Wilfing: *Re-Reading Hanslick's Aesthetics. Die Rezeption Eduard Hanslicks im englischen Sprachraum und ihre diskursiven Grundlagen*. Wien, Hollitzer, 2019, főleg 83–115 (= Wiener Veröffentlichungen zur Musikwissenschaft, 49).

7 Eduard Hanslick: *Ballette von Leo Délibes* (Coppelia, Sylvia, La source), in uő.: *Musikalische Stationen der Modernen Oper*. II. Theil. Berlin, Hofmann & Comp., 1880, 96–105. Hanslick teteemes mennyiségű, kötet formájában is hozzáférhető zenekritikái között ez az egy balettel kapcsolatos írás található. A *Neue Freie Presse* tárcarovatában viszont minden aktuális premier kapcsán legtöbbször ha röviden is, de véleményt nyilvánított.

rendelkező zenészek, gyakran sokkal alaposabbak és lelkiismeretesebbek, mint híres elődjük”, de eredetiség, alkotói tehetség terén nem vehették fel vele a versenyt. Mivel a vígopera műfaja nem tudott megújulni, unalmasnak tűnt. Véleménye szerint a fiatalabb generáció legtehetségesebb tagja Léo Delibes volt, akinek *A király mondta* (*Le roi l'a dit*) című darabja vitt szint a Bécsben már harmadszor elhalványult vígoperába. Érdemei közé tartozott gazdag dallamvilága, valamint „zenei egészsége”. Ugyanakkor sikeres kezdeményezését nem követte további. Ennek okát a recenzens a jó szövegkönyvek hiányában látta, ami szokatlan jelenségnek számított a francia operaéletben, mivel egy tehetséges komponista Párizsban mindig képes volt megfelelő librettót találni. A felhozatal azonban akadozott, ugyanis a szövegírók inkább a kisebb színházakban hódító zenés bohózat felé orientálódtak. Ez a librettóhiány, amely remélhetőleg csupán átmeneti állapotnak bizonyult, készítette Delibes-et balettek komponálására.

Hazájában a *Coppéliát* sokan 'kisebb mestermunkának' („un petit chef-d'oeuvre”) tartották, melynek zenéje annyira lenyűgöző volt, hogy az előadásokon még a balett műfajának az ellenzői is megjelentek. Delibes-nek előnyére vált, hogy St. Léon⁸ „nemcsak egy szellemes koreográfus”, hanem zenész is volt. A *Coppéliá*-ban a zene és a színpadi történések szervesen kapcsolódnak egymáshoz, a balettnak kellemes a dallamvilága, kerek egészet alkot, alapos, finom a hangszerelése, vélte a recenzens. Párizsban az előzményekhez csak lazán illeszkedő harmadik felvonás elhagyásával játszották, folyamatosan nagy sikerrel, előtte opera volt műsoron.

Amikor Delibes egy másik balettjéből, a *Sylviá*ból már elkészült másfél felvonás, örömmel mutatta meg Hanslicknak. A kritikust a *Coppéliához* hasonlóan megfogta ennek a műnek a „könnyedén áradó, bájos és dramaturgiailag mindig jellegzetes” zenéje, ugyanakkor megeskette a zeneszerzőt, hogy nem ír már további balettet, mivel „ennyi tehetséget és szorgalmat” sokkal inkább egy vígoperára kellene fordítania.⁹

Hanslick azonban azzal is tisztában volt, hogy noha a darabok értékéről lehet vitatkozni, nem kétséges, hogy a színházak vezetésére nagy nyomás nehezedett a közönség részéről, mivel a nézők állandóan új műveket követeltek, s ezt az igényt ki kellett elégíteniük. Erre egy korábban elképzelhetetlen, de a jelenben mégis bekövetkezett bécsi esetet hozott fel példaként: a Hofoperntheaterben tíz napon belül három újdonságot mutattak be, méghozzá kifogástalanul, többek között a *Coppéliát* is műsorra tűzték.

Az új balett premierjét követően úgy látta, hogy a cselekmény alapján Saint-Léon nagyszerű táncokat, Delibes pedig „elegáns és jellegzetes balettzenét”

8 A párizsi születésű Arthur Saint-Léon (1821–1870) korának egyik leghíresebb táncosa volt. Európa-szerte turnézott, leggyakrabban feleségével, Fanny Cerritóval (1817–1909) az oldalán. Koreográfusként és balettmesterként megfordult többek között Londonban, Párizsban, Szentpétervárott.

9 Ed. H.: Musikalische Briefe aus Paris. IV. (Pariser Componisten. – Léon Délibes. – Ambroise Thomas. – Gounod. – Lecocq. – Offenbach.) *Neue Freie Presse*, 1875. május 19., 1–3.

komponált.¹⁰ A zeneszerző nem volt ismeretlen a bécsi közönség előtt, *A király mondta* című operáját, mely „műfajának egyik legjobb új alkotása”, már bemutatták a császárvárosban,¹¹ legutóbb a Schottenringen található Komische Operben. Azóta Párizsban három balettjét tűzte műsorra a Nagyopera, „melyek zenéje a műértőket és a laikusokat egyaránt vonzza és lebilincseli”. Ezzel szemben Németországban szinte elképzelhetetlen volt, hogy jónevű írók és zeneszerzők a balett számára dolgozzanak, inkább a prózai színházat és az operát célozták meg. Párizsban ez másképp működött, például Theophil Gautier a Nagyoperának hat balettlibrettót írt, és olyan zeneszerzők mint Auber, Halévy, Herold, Adam örömmel komponáltak balettenét. A német alkotók „gondolati fukarkodása” miatt nem volt náluk jó librettó, illetve balettmuzsika, vélte Hanslick.

Nem vitás, hogy egy baletttzeneszerzőnek számtalan, főleg a balett-technika által diktált feltételhez kellett alkalmazkodnia, jobban figyelembe kellett vennie a balettmester elképzeléseit, mint egy librettistának egy opera zeneszerzőjével szemben. Még siker esetén is halványabb volt az elismerés, mivel egy jó balettzene nyomán csak az érdemek fele volt az övé, folytatta. Hertel dallamos muzsikája volt az alapja a *Satanella* sikerének,¹² de ez inkább kivételt képzett, mivel Németországban és Olaszországban a balett zenei része mellékes tényezővé vált. Hanslick szerint azonban paradox módon „a zene szerepe a balettben fontosabb és hálásabb, mint az operában”. Jelentőségét abban látta, hogy a néma cselekménynek a zene ad jelentést, illetve az kelti életre, hálásnak pedig azért nevezhető, mert a zeneszerzőnek nem kell figyelemmel lennie prozódiai és hangigézőségekre, szabadon alkothat, s nem kell tartania semminemű félreértéstől.

A *Coppélia* muzsikáját kétszeres sikernek nevezte, mivel dallamossága mellett a drámai színeknek sincs híján, ritmikája „finoman és pontosan” illeszkedik a tánc ritmusához, a hangszerek pedig precízen érzékeltetik, amit a táncos mimikájával már nem képes. Kiemelte a hegedűk „titokzatosan suttogó” motívumát amikor a félnék lány belép a műhelybe, illetve a második felvonásban a babák táncát, mely az automataszervezeteket nagyszerűen jelenítette meg. Meglátása szerint pusztá zenei szempontok alapján az első felvonás zenekari variációi (egy lengyel dal alapján) balettben ritkák, önmagukban is megállnák a helyüket. Az átütő siker kellékei: vonzó cselekmény, nagyszerű táncok, kellemes zene, festői szépségű díszlet, remek szólisták, vélte Hanslick.

10 Ed. H.: Hofoperntheater. („Das goldene Kreuz.” – „Coppelia.”) *Neue Freie Presse*, 1876. október 6., 1–3.

11 Az Udvari Operában a következő műveket játszották Delibes-től: *Sylvia* ou *La nymphe de Diane*, *Coppélia* ou *La Fille aux yeux d’email*, *Jean de Nivelle*, *Le Roi l’a dit*, *Lakmé*, *La Source*. Ld. <https://www.mdw.ac.at/imi/operapolitics/spielplan-wiener-oper/web/person/571> (utolsó letöltés. 2024. október 18.)

12 Szerzők: Paul Taglioni, Cesare Pugni, Paul Ludwig Hertel. A darab az 1852. évi berlini ősbemutatót követően hamarosan megjelent Bécsben is, 1853. január 11-én debütált a Kärtnertheaterben.

A babatündér¹³

Bő évtizeddel később a Coppélia-tematika visszaköszönt *A babatündér* (*Die Puppenfee*) című egyfelvonásos „pantomime divertissement”-ban, melynek librettóját Joseph Haßreiter és Franz Xaver Gaul jegyezte,¹⁴ a koreográfiáját Joseph Haßreiter készítette, zenéjét Josef Bayer¹⁵ szerezte. A művet először 1888 áprilisában egy Pauline Metternich¹⁶ hercegnő védnöksége alatt álló jótékonysági rendezvény¹⁷ keretében mutatták be *Im Puppenladen* címmel Johannes Liechtenstein herceg palotájában.¹⁸ A darabot az est folyamán kizárólag arisztokraták adták elő, vagyis a *Bécsi keringőhöz*¹⁹ hasonlóan legelőször bécsi műkedvelő főurak mutatták be, az ötletet a szöveghez Metternich hercegnő adta.²⁰ Innen került át a balett az Udvari Operába,²¹ ahol 1888. október 4-én volt az ősbemutatója, majd a siker nyomán két hónappal később a Gustav Mahler zenei vezetése alatt álló budapesti dalszínház is műsorra tűzte.

A balett cselekményét egy játékboltban zajló történesek adják. Az üzlet tulajdonosa és segédei a babákkal foglalatосkodnak, közben egyre-másra érkeznek a vevők, többek között egy vidéki család, hogy kislányukat játékbabával örvendeztessék meg. Több játékot is szemügyre vesznek, így a szenzációnak számító beszélő babát is, amely ki tudja mondani a „papa” és „mama” szavakat.

13 Librettó: https://libretti.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb00058753_00001.html?prox=true&phone=true&ngram=true&fulltext=puppenfee&mode=simple&context=puppenfee (utolsó letöltés: 2023. 01. 18.).

14 Franz Gaul (1837–1906) osztrák festő és jelmeztervező 1868 óta dolgozott a Bécsi Udvari Színházaknak. Joseph Haßreiter / Josef Hassreiter (1845–1940): táncos, balettmester, koreográfus.

15 Josef Bayer (1852–1913) a bécsi konzervatóriumban id. Josef Hellmesberger, Anton Bruckner és Otto Dessoff tanítványa volt. Pályáját az Udvari Opera másodhegedűseként kezdte, majd harminc évig balettkarmesterként tevékenykedett. Ezalatt az idő alatt számtalan operettet, egyfelvonásos balettet, táncjelenetet és egyéb műveket komponált. Igazi bécsi muzsikát írt, amiért a bécsiek hálásak voltak. Legsikeresebb darabjait karrierje korai szakaszában írta, pl. *Bécsi keringő* (1885), *A babatündér* (1888). Utóbbi a maga korában Bécs legsikeresebb balettprodukciónak számított, majd Európában több mint száz színházban tűzték műsorra. *A Zene*, 1913, 95–96.

16 Pauline Fürstin Metternich-Sándor (1836–1921), a bécsiek kedvenc Pauline hercegnője a híres vagy inkább „hírhedt lovas-gróf”, Sándor Móric elárvult lányaként került a kancellár családjába. Az ő irodalmi és színházi ambícióinak eredménye az eredeti librettó is.

17 A hercegnő 1867-ben Párizsban, egy jótékonysági est keretében maga is közreműködött egy játékboltban játszódó balettben, innen eredt az ötlet.

18 A palota 1691 és 1711 között több fázisban épült. A 19. század végén Johann II. von Liechtenstein (1840–1929) volt a család feje.

19 Ujvári Hedvig: A Bécsi keringő recepció- és társadalomtörténeti kontextusa Bécsben és Budapesten. *Tánc és Nevelés*, 4 (2023), 1, 55–68.

20 Theophila Wassilko: *Fürstin Pauline Metternich*. Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1958, 179, 191–192.

21 (b): *A babatündér*. – Az operabáz ballet-ujdonsága. *Fővárosi Lapok*, 1888. december 14., 2533–2534.

A szülőkkel ellentétben a gyerekek tetszik a játék. Hamarosan egy sokgyermekes angol család érkezik, s noha nekik az összes babát végigtáncoltatják, a bemutatott, több nemzet ruhájában pompázó figurákkal mégsem elégedettek. Már indulnának, amikor az üzlet tulajdonosa előhossa legféltettebb kincsét, a babatündért. Némi alkudozás után a vidéki apuka helyett az angol úr családjához kerül a féltve őrzött darab. A történet azonban folytatódik: az üzlet zárását követően a babák éjfélkor a babatündér intésére életre kelnek, és látványos táncokat lejtnek. A hatalmas ösztáncnak az üzlettulajdonos vet véget, aki éjszaka nem volt rest felkelni és lemenni a kereskedésbe, hogy megnézzze, minden rendben van-e. Amikor az óra elüti a hajnali egyet, véget ér a darab.

Bécsben a napisajtó nagy sikerről számolt be a teltházás bemutató kapcsán. A közönség jól szórakozott, tetszetős volt a produkció kiállítása, a táncosok is kitétek magukért, ezért joggal bíztak a tartós sikerben.²² A balett témaválasztása, kivitelezése, zenéje, fényhatásai, táncai, díszletei és jelmezei egyaránt nagyszerűek voltak, így garantált volt az átütő siker, nem utolsósorban pénzügyileg is, írta egy másik lap.²³ A balett fogadtatása Bayer egy korábbi darabjának, a *Bécsi keringő*nek a sikeréhez volt hasonlatos. Míg a korábbi mű dramaturgiai talán eredetibb és inspirálóbb, s nem utolsósorban jóval élettelibb volt, addig az újdonság inkább a szemet gyönyörködtette, a mechanika és a díszítőművészet legszebb csodáival kápráztatott el: egy hatalmas játékbolt a gyermekek számára maga volt a paradicsom, számtalan babával, játékkatonával, mirtuszkoszorús menyasszonyokkal, társasjátékokkal, amelyben minden mozgásban volt, a figurák pedig táncra perdültek Bayer könnyed, lendületes, friss zenéjére, állapította meg a *Neues Wiener Tagblatt* zenei referense.²⁴ A közönségsiker záloga abban rejlett, hogy az éltebb közönség, ha csak egy órácskára is, visszakaphatta a fiatalságát, állapította meg egy másik szakíró.²⁵

Bécs vezető napilapja, a *Neue Freie Presse* írása rendkívül sokatmondó mind a darabot, mind a balett műfaját illetően. Eduard Hanslick az *Alessandro Stradella* című operának és a vele együtt színpadra állított *A babatündér*nek egy hatalmas, az újság címlapján kezdődő, három lapon nyolc hasábon át húzódó tárcát szentelt. Már az arányok is beszédesek: míg Flotow darabja kapcsán annak korábbi bécsi színrevitelének, az opera cselekményének, majd a friss élményeknek hét hasábot biztosított, addig a balettnek egy jutott. A kötelező alapinformációk

22 *Neue Freie Presse*, 1888. október 5., 6.

23 *Wiener Presse*, 1888. október 8., 3.

24 W. Fr.: Hofopertheater. *Neues Wiener Tagblatt*, 1888. október 5., 7. A dekorációt, a koreográfiát, a színpadra állítást és a zene eredetiségét, valamint a táncosok produkcióját méltatja más bécsi lap is. Ld. p.: K. k. Hofopertheater. *Wiener Abendpost – Beilage zur Wiener Zeitung*, 1888. október 5., 1.

25 *Die Presse* a bemutatót követően, október 5-én egy rövid híradásban számolt be a sikerről, majd két nap múlva írt részletesen az estéről. Ld. Max Kalbeck: *Oper und Ballet*. („Alessandro Stradella.” – „Die Puppenfee.”) *Die Presse*, 1888. október 6., 1–2. A tárca nagy terjedelemben foglalkozott az operával, a balettről jóval rövidebben írt.

leírása után röviden kitért a mű közönségsikerére. Jónak tartotta a táncjáték alapötletét, azt, hogy egy tündér hatására a bababoltban található figurák életre kelnek. Az elgondolást hálás és szerencsére nem túl hosszú kivitelezés követte, ugyanis „[s]zámunkra laikusoknak a rövidség a balettköltők udvariassága”. Az új szerzeményt Adam *Nürnbergi babájához* és Delibes *Coppéliájához* hasonlította, ezek „sokszorosításaként” hatott, és úgy is viszonyult hozzájuk, mint „egy sokszólamú kórus a szerény szólóhoz”. Ítélete szerint a darab rendezése kitűnő volt, aranyos meglepetések szöttek át, elejétől a végéig szórakoztató, a balett-táncosok játéka is kifogástalan volt. A Gaul–Haßreiter-szerzőpáros munkáját is csak dicsérni tudta, a történetekhez „ügyesen és elevenen, néhol már szinte drámai szellemességgel” illeszkedett Bayer zenéje, amelyen nem kell feltétlenül számonkérni az eredetiséget. Hanslick úgy érezte, mintha a nyitány keringőjét, amely majd a tündér megjelenésénél ismét visszatért, már évekkel ezelőtt hallotta. „Akkor, úgy hiszem, Straußtól.”²⁶

A bécsi siker után nyomban megkezdődtek az előkészületek a budapesti színrevittel kapcsolatban. Alszeghy Kálmán rendező és Hirsch Gyula festő novemberben Bécsbe utaztak megtekinteni a darabot, mivel decemberben Pesten is műsorra kívánták tűzni az Operaházban.²⁷ Haßreiter vállalta a balett színpadra állítását.²⁸ Bízott a budapesti sikerben, mivel a közönség ekkor már olyan hosszabb-rövidebb darabokat látott, mint az *Excelsior*, a *Sylvia*, a *Coppélia*, a *Renaissance*, a *Rococo*.²⁹ Maga vezette az utolsó próbákat, majd a premieren is jelen volt.³⁰ A darab betanítását utasításai szerint Smeraldi³¹ vezette, a jelmezeket Caffi Péter, a díszleteket Spannraft és Hirsch operai festők készítették.³² Smeraldi azonban már jelezte távozási szándékát,³³ így a megüresedett balettmesteri állásra Mazzantini Lajost, az Udvari Opera volt első táncosát szerződtették, aki 1889. január 3-án mutatkozott be, *A babatündérben* Polichinelle-t

26 Ed. H.: Hofopertheater. *Neue Freie Presse*, 1888. október 6., 1–3.

27 Im kön. Opernhause. *Pester Lloyd*, 1888. november 16.

28 *Budapester Tagblatt*, 1888. november 21., 6.

29 *Pester Lloyd*, 1888. november 21.

30 *Pesti Napló*, 1888. december 13., 3.; c. n.: *Pester Lloyd*, 1888. december 13., 1. melléklet.

31 Cesare Smeraldi (1845/6–1924) 1886-ban érkezett a Magyar Királyi Operaházba, Campilli Frigyes (1820–1889) balettmester mellé szerződtették táncos és balettmesteri pozícióba. Érkezését lelkesen kommentálták a korabeli lapok. Első feladatai közé tartozott az *Excelsior* színrevitele. *Fővárosi Lapok*, 1886. okt. 22., 2137.

32 *Fővárosi Lapok*, 1888. december 13., 2523. Pietro Caffi (1848–1913) jelmeztervező, főszabó 1887 és 1895 között állt az Operaház alkalmazásában. Nevének magyarosított alakja: Caffi Péter. Spannraft Ágoston (szül. Spannraft Ármin, 1855–1910) díszlettervező, festőművész. Mestere Lehmann Mór volt, akinek halálát követően a Nemzeti Színház főfestője lett, majd pályafutását az Operaházban folytatta. Több mint ezer színpadképet tervezett. Hirsch Gyula volt a segédfestő, társdíszlettervező.

33 *Pesti Napló*, 1888. december 1., 3.

alakította.³⁴ A főszerepben sikert aratott, mivel légies táncos volt rendkívüli ugrótechnikával.³⁵

A bemutató sajtóvisszhangja Budapesten is kedvezően alakult. A három „te-livér bécsi” szerző révén „egészen természetes, hogy van az egészben valami specifikus »weanerisch«, valami bécsi »humor«, mely a Hanswurst és a bajazzo vaskos komikumát egyesíti egy élezés hajlamú bérkocsis szellemességével”.³⁶ Noha a *A babatündér* zenéje nem állta ki az összehasonlítást Delibes *Coppéliájával*, nála „még szobaleány sem lehet”,³⁷ a librettója „pompa, ragyogás, spektakulum” tekintetében annak „egyszerű, úgyszólván, falusias effektusait roppantul felülmúlja. Bayer, a zeneszerző az, aki Delibes kedvességéből, gráciájából, eredetiségéből – fájdalom – semmivel sem bír”, míg Haßreiter és Gaul „már diadalmasan kiállják a versenyt – mind pompa, mind abszurdítás dolgában”. A balett nagy sikert aratott, nem utolsósorban a gyermekek körében.³⁸

A *Budapester Tagblatt* híradása szerint az Operaházban egymást követték a bemutatók, de azok színvonala nem volt egyenletes. A *babatündért* egy nagyszerű újdonságnak nevezte, amelyben az ötlet és a zene összhangban volt. Látszólag az alapgondolat nagyban hasonlított a *Coppéliára*, de mégis eredeti volt, a babaüzletben játszódó bájos jelenetek kisebb és nagyobb gyerekek számára egyaránt érdekesek lehettek. A bababoltban az igazi élet a zárás után következett. Miután elütötte az óra az éjfél, a babatündér keringőt táncolt, intésére felgyulladtak a lámpák, és minden baba táncra perdült. Ez a darab „cselekménye”, s ehhez illeszkedett az igénytelen, de kedves zene, értékelt a *Budapester Tagblatt* recenzense. A balett előtt Verdi *Rigolettó*ját adták, ami nem volt szerencsés párosítás, egy könnyed játékopera jobban illett volna hozzá.³⁹

A *Pester Lloyd*-ban Beer Ágost kifejtette, hogy a hazai balettnak jót tett *A babatündér*, ez a „szerethető, díszes kivitelezésű apróság, amely kicsiket s nagyokat egyaránt elkápráztat”. Ugyanakkor az eredetiséget nem kérte számon, csupán finom utalt arra, hogy a darab zenéjét Bayer a legjobb bécsi dallamokból válogatta.⁴⁰

34 *Fővárosi Lapok*, 1889. január 4., 15.; *Pesti Hirlap*, 1889. január 3., 5. Ld. még Die Direktion des königlichen Opernhauses. *Pester Lloyd*, 1889. január 3., 3. sz. melléklet.

35 A. B.: Königliches Opernhaus. *Pester Lloyd*, 1889. január 4., 1. melléklet.

36 Operaszínház. *Pesti Napló*, 1888. december 14., 2-3.

37 Ezt a nézetet nem mindenki osztotta. Egy bő évszázaddal később egy bécsi színrevitel kapcsán olvasható, hogy Bayer zenéje „»delibesi« magaslatokon jár, fülbemászóan dallamos, ritmikus”. Ld. Hézsó István: *A Babatündér Bécsben. Táncművészet*, 30, 1999, 1, 26-27.

38 *Pesti Napló*, 1888. december 14., 2-3.

39 N. N.: Die Puppenfee. Ballet in einem Akt. *Budapester Tagblatt*, 1888. december 14., 5-6. *A babatündér* mellé ezt követően vígoperákat társítottak, mivel fajsúlyosabb darab esetében a gyerekek nem ritkán „belecsacsogtak, belenevettek a legdrámaibb jelenetekbe is”. Ld. (b.): *A babatündér*. Az operaház ballet-újdonsága. *Fővárosi Lapok*, 1888. december 14., 2533-2534. Ugyanakkor még januárban is a *Rigolettó*val együtt adták. *Pesti Hirlap*, 1889. január 18., 6.

40 A. B.: Königliches Opernhaus. *Pester Lloyd*, 1888. december 14., melléklet. Másfél hét elteltével is azt írta, hogy a balett egyre nagyobb vonzerővel bír. Ld. c. n.: *Pester Lloyd*, 1888. december 24., [3].

A *Neues Pester Journal*ban Herzfeld Viktor⁴¹ is hasonlóképp értékelt. Írásában rámutatott arra, hogy a zenében már régóta alkalmazott gyakorlat – azaz a szólódarabok zenekari átírata vagy egyszólamú dalok kórusművekként való előadása – *A babatündérrel* sikeresen megjelent a táncművészetben is. Az alapötlet nem volt új, hiszen a bábok bájos, kissé darabos mozgását már korábban is előadták hús-vér emberek, legjobb példája ennek a *Coppélia*. Az viszont újdonságként hatott, hogy egy vagy csupán néhány báb-baba helyett egy teljes játékbolt kínálatát mobilizálták. Ez az újítás teljes mértékben az alkotókat, a Haßreiter–Gaul-párost dicsérte, akik ezzel az egyfelvonásos balettel „valódi remekművet” hoztak létre. Noha egyszerű a cselekmény, a balett bővelkedett humoros jelenetekben, a táncok és a csoportozatok elrendezése rendkívül izléléses, a jelmezek és díszletek szemet gyönyörködtetőek voltak. Bayer ehhez társított zenéje noha nem a legeredetibb, de ügyesen megkomponált. Haßreiter segítségével színvonalas táncprodukciót láthatott a közönség. Herzfeld szerint a darab budapesti bemutatója jó döntés volt az Operaház részéről.⁴²

A *Neues Politisches Volksblatt* érdekesen pozicionálta a darabot mind Bayer életművében, mind a klasszikus balettirodalomban: ugyan nem kétséges, hogy néhány részében eredeti és szórakoztató, összességében azonban semmi rendkívülit nem nyújtott, és alig ér fel a szerző korábbi művéhez, a *Bécsi keringő*höz. A *Coppéliával* noha mutat hasonlóságokat, Bayer darabja szórakoztatóbb és sokrétűbb, kiállítása pedig rendkívül látványosra sikerült. Zenéje is dicséretet érdemelt: jó szerzemény, hangszerelése is ügyes, „minden ütemében a rutinos balettkarmester köszön vissza”.⁴³

Noha *A babatündér* a magyarországi bemutatót követően is szép sikerrel futott, 1889 tavaszán már arról számoltak be a lapok, hogy leveszik a műsorról, mivel helyére a Sztojanovits Jenő és Steiger Lajos jegyezte *Új Rómeó* című egyfelvonásos balett lép. *A babatündérnek* azonban senki és semmi nem tudott megálljt parancsolni. Az 1888. december 13-i bemutató után megszakítás nélkül 1923 januárjáig maradt műsoron.⁴⁴

Nap és Föld

Egy évvel *A babatündér* budapesti bemutatóját követően, 1889 végén újabb Bayer-balettet állítottak színpadra szinte egy időben Bécsben és Budapesten, a *Nap és*

41 Herzfeld Viktor (1856–1919) zeneszerző, hegedűművész, karmester, a budapesti Zeneakadémia tanára, a Hubay–Popper-vonósnégyes tagja volt, valamint 1888 és 1890 között a *Neues Pester Journal* zenekritikusaként tevékenykedett.

42 Ld. [Herzfeld]: *Königliche Oper. Neues Pester Journal*, 1888. december 14., [5].

43 Kön. ung. Opernhaus. *Neues Politisches Volksblatt*, 1888. december 14., 6–7.

44 Ezt követően 1932-ben felújították, majd 1949 karácsonyáig volt műsoron. Utána 1957 áprilisában állították ismét színpadra, és 1959 májusáig volt látható. Ld. Opera Digitár.

Föld című, négy képből álló táncgyveleget. A darabot ismét a sikertriász jegyezte (koreográfia Budapesten: Haßreiter nyomán Mazzantini).

A négy kép a négy évszakot mutatja be a nap négy állásával, mindegyik esetben az évszak legjellemzőbb kedvteléseivel. A bevezető allegória, a nap dicsőítése fúzi egybe a darabot, amely azt jeleníti meg, hogy a föld a nap különböző hatásai nyomán miként alakul át. A nap első sugara a tavaszt köszönti, majd gyümölcsöt érlel a nyár, amit leszakít az ős, végül fehér lepelként lehullik a tél. A négy kép ezt a körforgást mutatja be egy-egy jelenettel.

A tavasz vidám majálissal kezdődik egy erdőben. Gyermekek játszadoznak, fiatal leányok nézegetik magukat a tó tükrében, miközben egy, a tavasz szépségeitől megihletett fiatal költő – zöld frakkban, fehér mellényben, rózsaszín nadrágban – új verseivel örvendezteti meg őket. Őt egy természetbúvár bogárnak nézi, és a fejére borítja a lepkefogóját. A természet ébredését csoportos és páros táncok, élénk, lüktető keringő és polka, fiatal balerinák, könnyed világos ruhák jelentik meg. A közönség nagy tapsal jutalmazta a látottakat.

A második kép a nyarat idézi, a forróság ellen a tengeri fürdőzés nyújt menedéket. A tengeri fürdővé változott színben vendégek serege látható, korzózó hölgyek és urak, vígan játszó gyerekek, evezős fiúk. Egy vendéglő előtt külföldi turisták mulatják az időt, a rend őrei fel-alá járkálnak. Az élénk, mozgalmas, színes képben komikus alakok és spanyol cigányok jelennek meg.

Az őszebe, a szőlő, a bor ünnepére egy Lanner-keringő vezet át. Szüreti mulatság, rókavadászat látható a színpadon, körbehordozzák a mustot, a szüretelők táncot járnak. Ám hamarosan elered az eső, véget ér az ős ünnep, megkezdődik a természet haldoklása.

A zárókép a legköltőibb, a telet, a karácsonyt ábrázolja. Éjféle misére hív a harang, a falu népe orgonaszó mellett összegyűlik a fenyvesek övezte kis kápolnában. A jelenet középpontja a színpad háttérében, holdvilágos téli táj közepén felállított hatalmas karácsonyfa, melyet az erdei tündérek kisebb karácsonyfákkal vesznek körbe, majd egyszerre kezdenek világítani. Közben *A babatündér* keringőjéhez hasonló zene szól, és havazni kezd.⁴⁵ A balett – és az éves körforgás – Karnevál herceg bevonulásával ér véget.

Bécs vezető lapja, a *Neue Freie Presse* egy rövid hírben azt írta, hogy az egyfelvonásos balett teljes mértékben megfelelt a közönség előzetes várakozásának. A darab rendkívül látványos volt, bővelkedett vidám és komikus jelenetekben, elragadó, élénk táncokban, Bayer zenéje tetszetős és dallamos volt. Biztosra lehetett venni a tartós sikert.⁴⁶ A bemutató után Eduard Hanslick tőle szokatlan módon egy teljes tárcát szentelt a balettújdonságnak, ami már önmagában is nagy jelentőségű és figyelemfelkeltő jelleggel bírt.⁴⁷

45 Részletes leírás tk. *Fővárosi Lapok*, 1889. december 22., 2609.

46 N. N.: Hofopertheater. *Neue Freie Presse*, 1889. november 20., 5.

47 Ed[uard]. H[anslick]: Hofopertheater. *Neue Freie Presse*, 1889. november 22., 1-2.

A témaválasztás örök, vélte, hiszen az évszakok körforgása már számtalan műalkotás témájául szolgált, és a „tánc költők” számára is gazdag, tiszta forrást jelenthet, amennyiben nyitott szem, fantázia és humor társul hozzá. A balett címének talán jobb választásnak bizonyult volna „A négy évszak”, mint a merev „Nap és Föld”.⁴⁸ A darabban egymást érték a változatos jelenetek, de ezek megformálása nem volt egyenletes. A recenziens szerint a tavasz kissé szegényesnek bizonyult, sem a szentimentális szál, sem a komikus vonal nem tudott igazán szárba szökkeni. A jelenethez választott szereplők, a precíz természetbúvár, valamint az érzékeny lányka inkább elcsépeltek, semmint eredeti figurák voltak. A nyár ehhez képest jóval hatásosabbra sikerült a helyszínválasztás, a szereplők, a színes jelmezek és a szenvedélyes táncok révén. A téli kép volt a legszebb balettjelenet, amit Hanslick eddig életében látott. Az egyszerre fénybe boruló karácsonyfák látványa önmagában egy csoda „és egyben az elektromos világítás legszembeötlőbb diadala” volt. Noha a modern világítási technikák révén az emberek már szinte leszoktak a dolgokra való rácsodálkozásról, a karácsonyi jelenet hatását jószereivel leírhatatlannak érezte.

A divertissement egészen végigvonuló allegória megjelenítését viszont nem tartotta szerencsésnek, mivel, ha csak néhány másodpercre is, de minden kép előtt feltűnt majdnem változatlan tartalommal, az előkészületek viszont minden alkalommal hosszú perceket vettek igénybe. Ezt leszámítva a közönség felfokozott várakozása és elvárásai árnyékolták be a sikert. A *Bécsi keringő* és *A baba-tündér* után egy még bombasztikusabb darabra számítottak, viszont csalatkozniuk kellett. Az első darab egy „nemzeti zsánerkép”, egyedi humorral, zenéje klasszikus, mivel a legjobbba tánczenéjéből (Schubert, Lanner, a két Johann Strauss) merít, *A baba-tündér* pedig „a fantasztikus-komikus tánc költészet legbájosabb kis alkotása”, zenéje „könnyed, néha finoman karakteres, és – ami a legfontosabb – soha nem unalmas”, hangzott az értékelés. Az új szerzemény ezt a zeneiséget még csak meg sem közelítette, valamint a két korábbi művel összehasonlítva kitűnt, hogy nem ennyire következetesen centrális, egészében híján van az eredetiségnek, részleteiben kevés újdonságot mutatott és kevésbé volt szórakoztató. Bayer balettzeneszerzői tapasztalatához ugyan nem fért kéttség, de találékonysága most cserben hagyta. Ez főleg az előbb említett összekötő részeknél tűnt ki, amelyek lerövidítése jócskán a divertissement javára válhatott volna, vélte a kritikus.

A tárcsa további részében Hanslick a balett műfajának alakulását, jelentőségét, az opera ideális műsorstruktúrájának kialakításában játszott szerepét vette górcső alá. A kisebb balettek, mint Bayer három darabja is, jelentős szerepet játszhattak a régebbi, kissé kiöregedett operák életben tartásában. A nagy, romantikus balettekkel szemben amúgy is ezek a pantomimhoz visszanyúló táncgyekegek voltak túlsúlyban, ami nincs az ítéssel ellenére, a jóízűs térhódításának tudta be.

48 Ez a megállapítás szinte minden kritikában felbukkan úgy a bécsi, mint a budapesti lapokban.

Noha a komoly balett terén járatlannak, „egy hálátlan, unatkozó laikusnak” mondta magát, nem mert volna ennyire vakmerő kijelentéseket tenni, ha az utóbbi évek tapasztalata nem azt mutatta volna, hogy a közönség is hasonlóan gondolkodott. Unalmasnak tartotta azokat az egész estés baletteket, amelyek csak a szólista virtuozitását voltak hivatottak bemutatni, szerinte ez csak a komoly balettrajongók egy szűk rétegének szólt, a hozzá hasonló laikusoknak elegendő volt a rövid, szórakoztató zsánerkép. Bayer darabjai is ebbe a vonulatba illeszkedtek, a szólótáncok helyébe élénk, gyakran jellegzetes nemzeti csoporttáncok léptek, melyek közé észrevétlenül bekúszott egy szórakoztató cselekmény.

Az Udvari Opera műsorrendjének kialakításánál bevett gyakorlatnak számított, hogy egy több felvonásból álló operát egy rövid táncjáték követett. Ezt megelőzően azonban fordított rend érvényesült: az este egy egyfelvonásos operával kezdődött, majd egy hosszabb balettel folytatódott. A rövid opera jellegtelenségét és az iránta tanúsított érdektelenséget jól mutatta, hogy gyakran másod-, harmadrendű énekesek léptek fel benne, a közönség pedig leginkább kihagyta ezt a részt, és csak a balett kezdési időpontjában jelent meg. Mindez addig tartotta magát, amíg a Kärntnertor Színház nem tűzte műsorára a *Der Dorfbarbier*⁴⁹ című daljátékot. A megunhatatlan szórakoztató darab megfelelő színészekkel egy csapásra megfordította a helyzetet, a közönség immár a rövid mű miatt tódult a színházba. Hanslick úgy látta, a maga korában ugyanez volt a helyzet a rövid balettekkel: igazi csalinak számítottak, és telt házat biztosítanak a hozzájuk láncolt nagyoperáknak is.⁵⁰

Bécs másik jelentős napilapjában, a *Die Presse*-ben Max Kalbeck⁵¹ először szintén egy kis hírben⁵² számolt be a bemutatóról, majd ugyancsak egy teljes tárcát szentelt a premiernek. Az előbbiben kifejtette: a címadás majdhogynem „egy eltáncolt tudományos értekezést ígér az bolygórendszeréről”, de ez nem következett be, helyette a négy évszak elevenedett meg szép, élénk képekben hol ötletes, hol kevésbé ötletes megoldásokkal. A darab az egész balettkart mobilizálta, technikailag eddig nem alkalmazott látványelemekkel minden eddigi színpadtechnikát felülmúlt. A képek közül a fürdőjelenetet és a téli látványt emete ki. Bayer zenéje azonban nem mutatott sem eredetiséget, és különlegesen sem volt mondható, legfőbb érdeme az volt, hogy „nem zavaró”.

Hanslickhoz hasonlóan Kalbeck is érintette az új balett küldetését: mivel a bemutatón *A babatündér*, illetve a *Nap és Föld* című balett közé került Gluck

49 Johann Baptist Schenk daljátéka Paul Weidmann librettója alapján 1796-ból.

50 Ed[uard]. H[anslick].: Hofoperntheater. *Neue Freie Presse*, 1889. november 22., 1–2.

51 Julius Max Heinrich Kalbeck (1850–1921): zenei szakíró, zenekritikus, fordító. Hanslick ajánlására lett a *Wiener Allgemeine Zeitung* zenei referense, majd a *Die Presse*-hez került (1883–1890), ezt követően haláláig a *Neues Wiener Tagblatt*-nál dolgozott. Hanslickhoz hasonlóan élesen bírálta Wagner, Bruckner és Hugo Wolf tevékenységét, míg Brahmsot támogatta.

52 K[albeck].: Hofoperntheater. *Die Presse*, 1889. november 20., 11.

A *rászedett kádi* (*Der betrogene Kadi*) című, új szereposztásban játszott vígoperája, csak erősítette az opera hanyatlásáról leírtakat. Egyben finoman utalt arra is, hogy *A babatündérrel* minden eladható, még Bayer kevésbé sikerült balettje is.

A bíráltnak szánt kétoldalas tárcsa⁵³ klasszikus feuilleton, mely elsősorban szórakoztatni akart, a kritikai él alig jelent meg benne, csupán egy finom utalást tett az őszi képbe komponált polka kapcsán, amelynek zeneisége még akkor is dicséretet érdemelt, ha az erőteljes straussi jegyeket mutatott. Az őszi képben az időjárás viharosra fordulását markáns zenei aláfestés kísérte, a rézfúvósok játéka figyelemfelkeltő volt, a dallamok egyik mollból váltottak a másikba, ami nem sok jót sejtetett. Az őszi télbe fordulása alatt megelevenedett a színpadon Canova sírja, ami utalás volt a halottak napjára. „Bevallom, halálra rémültem, amikor megláttam” – írta a recenzens. A ledér tengerparti jelmezek, majd a vidám vadászjelenetek után a legkevésbé sem volt erre felkészülve, de ezt gyorsan követte a karácsonyi impozáns képsor, majd az újév beköszöntö, végül a farsangi időszak ábrázolása. A darab lezárása azonban nem sikeredett fényesre, legálábbis zeneileg, mivel a szerző a balett végére egy „lestrapált idegeket felrázó táncot” komponált.⁵⁴

A *Neues Wiener Tageblatt* recenzense szerint Bayer művében mind a négy képben egy-egy vígjáték is meghúzódhatott volna: az elsőben egy bakfiskomédia, a másodikban a bankár család és a matrózok, a harmadikban az arisztokrácia hagyományos őszi kedvtelése, míg a negyedikben a karácsony és a farsang képezhetette volna egy komédia alapját.

Hanslickhoz és Kalbeckhez hasonlóan ez a recenzió is kitért a balett műfaji sajátosságaira. Korábban a balett kifejezetten táncos műfaj volt, amely hozzáértők és laikusok számára ugyanazt jelentette: a kecses mozdulatokat, a művészi testtartást; a tánc egy művészeti ág volt, amely korokon átívelve valódi kultusznak örvendett. Aztán a balett súlypontja áthelyeződött a gépbe. Ezzel a tánc kicsit háttérbe szorult, helyébe a technika lépett. A *Satanella*, a *Fantasca*, az *Ellinor*, a *Flick und Flock* számtalan meglepetéssel szolgáltak,⁵⁵ legfőképp a fiatalabb korosztálynak. Azonban ez is már a múlté, a jelenben a gondolat hódított: „A tánc helyébe a gondolkodás lépett, most a lábakkal filozofálnak.” Ennek a folyamatnak a kezdetét a recenzens szerint az *Excelsior* jelentette, melyben a legfőbb eszme a minél feljebb jutás,⁵⁶ majd a *L'Amore*-ban a szerelem felmagasztalása

53 Max Kalbeck: „Sonne und Erde.” *Die Presse*, 1889. november 21., 1-2.

54 Uo.

55 Peter Ludwig Hertel: *Flick und Flock* (1869), *Fantasca* (1871), Cesare Pugni – P. L. Hertel: *Saltanella, oder Metamorphosen* (1870), Franz Doppler – P. L. Hertel: *Ellinor oder Träumen und Erwachen* (1873).

56 A Luigi Manzotti-féle látványos *Excelsior*t (1881), az emberi civilizáció felemelkedését, a technika fejlődését bemutató, több száz szereplőt felvonultató látványos és hatásvadász előadást Európa-szerte sikerrel játszották. Bécsben 29 éven át, Budapesten kilenc évig volt műsoron. (Zenéjét szerezte: Romualdo Marenco.) Ld. Hedvig Ujvári: „This Musical Peace is Worse than War”. *Cultural History, Musical Banality and Political Context in the Ballet Excelsior*. *Studia Musicologica*, 64 (2023), 3-4, 269-286. DOI: <https://doi.org/10.1556/6.2023.00017>.

következett. A *Bécsi keringő* minden tárgyszerúsége ellenére egy kulturális folyamat lenyomatát nyújtotta, míg a „*Nap és Föld*” esetében egy oro- és hidrográfiai tanulmánnyal van dolgunk. Szigorúan véve tehát nem is kell már tanulni, helyette balettelőadásokra kell járni”, vélte.⁵⁷

A lap a darab megítélését illetően is osztotta a bécsi sajtó általános véleményét, azaz ugyan van a balettnak néhány tetszetős része, de az új mű Bayer két korábbi szerzeményével nem vetekedhetett, azokat nem szárnyalta túl. Látvány, fény, színek és csillogás dolgában nem maradt el mögöttük, de kevés benne a humor, ez is leginkább a nyári kép forgatagában jelent meg. Az őszből a télbe átvezető, képi világában sejtelmes jelenetet Canova sírjával „átgondoltnak” tartotta, mely jól érzékeltette a mindenszentek ünnepét, akárcsak a téli jelentében a három királyok idejét az előttük világító csillagok. A havas kép a világító karácsonyfákkal impozáns látványt nyújtott. Bayer zenéje a recenzens meglátása szerint illeszkedett az egyes szituációkhoz, olykor Delibes hatását mutatta, összességében dicséret illetve produkciót.⁵⁸

Az eddigi lapszemlékből kiviláglik, hogy a darab fogadtatása a mű hiányosságai ellenére kedvező volt. Negatív, kifejezetten artikulálatlan hangot csupán a *Wiener Presse* ütött meg: a recenzens szerint az új balett „koreográfiai fattyú”, „koreográfiai-zenei unalom négy képben és számtalan ködfátyolban”.⁵⁹

A négy évszak táncos képekben való megjelenítése nem volt rossz gondolat, függetlenül attól, hogy kevésbé volt eredeti, de több humor és szellemesség szükségeltetett volna, mint amennyit Gaul és Haßreiter beleadott az egyes képekbe. Az egyetlen jól sikerült jelenetnek a karácsonyt, az egyszerre felvillanó karácsonyfák látványát tartotta. Ezt leszámítva a darab „ügynevezett cselekményét a szellemi sivárság” hatotta át. Az újnak mondott díszlet sem hozta az Udvari Operában megszokott látványt és minőséget, és ugyanez volt igaz a jelmezekre is. Bayer zenéje „meglehetősen monoton és rágós”, hatalmas visszalépésnek bizonyult *A babatündér*hez képest. A táncosok teljesítménye azonban kifogástalan volt. A premier inkább hasonlított egy főpróbára; utána rövidítettek a darabon, de ez csak annyiban jelentett előrelépést, hogy a jövőben 15 perccel kevesebbet kell unatkozni, hangzott a vélemény.⁶⁰

A *Wiener Theaterzeitung* csak egy félmondatos hírt közölt a darabról, mely szerint az Udvari Opera ezzel magát járatta le.⁶¹

A bécsi bemutatóról a magyar sajtó is részletesen írt. A *Fővárosi Lapok* sikeréről számolt be: „Fényes kiállítás, szemrevaló táncai, komikus jelenetei s hozzá Bayer Ferenc csinos zenéje, teljes sikert biztosítottak az újdonságnak.”⁶²

57 Wilhelm Frey: Sonne und Erde. *Neues Wiener Tagblatt*, 1889. november 20., 7.

58 Uo.

59 Dr. R. K.: (K. k. Hofopertheater.) *Wiener Presse*, 1889. november 25., 3.

60 Uo.

61 *Wiener Theater-Zeitung*, 1889. december 15., 66.

62 *Fővárosi Lapok*, 1889. november 21., 2374.

A *Pester Lloyd*-ban a bécsi bemutatóról Theodor Helm⁶³ írt, kritikájában az új balettet csupán középszerűnek ítélte. A premier kapcsán csalódottságának adott hangot, mivel *A babatündér* nagyszerű alkotóitól más darabot várt volna a közönség. Maga az ötlet, az év történéseinek a koreografált bemutatása az egyes évszakokhoz köthető ünnepek alapján elvileg tetszetős, de a gyakorlati kivitelezése nagyon gyengén sikerült, vélte. Mindenekelőtt érthetetlen volt számára, hogy az első évszak képe századeleji, a *Bécsi keringő*-ből ismert Vormärz-korabeli kosztümökben játszódtott, míg a többi évszakot korhűen jelenítették meg. Részletesen írt a cselekményről, a helyszínekről, de a második kép kapcsán megjegyezte, hogy balettben még nem fordult elő, hogy a táncosnők fürdőruhában adjanak elő különböző jeleneteket. Nagy tetszésnek örvendett a hatalmas lelkesedéssel bemutatott spanyol tánc. Amikor azonban a fürdőruhás hölgyek ugrásokkal tarkított kánkánszerű produkciójukat járták, a nézők elkezdtek aggodalmaskodni, nehogy falatnyi jelmezük elszakadjon. A darab ezen a ponton elérte a jóízlés határát. A harmadik rész, az őszi a bor és a szüret körül forgott, hétköznapi megközelítésben. Legmulatságosabb részének azt a jelenetet tartotta, amikor hirtelen vihar támadt, majd a szüreti társaság tagjai piros esernyőkkel szaladgáltak a színpadon, s a hangulatot a zenekar is erőteljes játékkal fokozta. A téli rész volt az est második, de valójában az egyetlen szemet gyönyörködtető csúcspontja, mellyel a zárókép, *A babatündér* gyenge utánzataként ható Karnevál herceg megjelenése nem vetekedhetett.

A négy évszak megjelenése előtt bevezetésként a napallegória elevenedett meg. Ez a tabló tűnt fel az egyes képek között, így hamar unalmassá vált. Az őszi-téli ünnepkör közti átmenetként feltűnt mindenszentek ünnepe is, amit egy sírkő szimbolizált; más kritikushoz hasonlóan Helm sem találta ezt megfelelőnek egy balett esetében. Haßreitert nagyon ünnepelte a közönség, azonban a balett zenéjét illetően nehéz volt dicsérő szavakat találni. Valójában Bayer szerzeménye nem emelkedett felül a középszerűségen, úgy tűnt, hogy a nem éppen tehetségtelen zeneszerző elkényelmesedett *A babatündér* sikere után, és nem vette komolyan a feladatát.⁶⁴

A budapesti bemutatót követően a *Fővárosi Lapok* szerint Bayer új balettje „zajos sikert aratott”, valószínűleg ugyanolyan vonzó lesz, mint *A babatündér*. Noha zenéje az előbbihez nem hasonlítható, „nem oly friss és kedves”, azért „van benne elég talp- és fülcsiklándó keringő meg polka”.⁶⁵

Ennél jóval részletesebben és árnyaltabban írt a *Pesti Hirlap* és a *Pesti Napló*. Előbbinek a recenzense szerint már a címadás is magyarázatra szorult, mivel

63 Theodor Otto Helm (1843–1920): zenei szakíró, zenekritikus, több bécsi és német lapnak dolgozott, többek között a *Pester Lloyd*-nak is. Hanslickkal és körével ellentétben támogatta az ún. Újnémet Iskolát, Brucknert, Wolfot, főleg a *Deutsche Zeitung*-ban tudott a *Neue Freie Presse*-ben megjelent írásokkal szemben fellépni.

64 Dr. Theodor Helm: Sonne und Erde. *Pester Lloyd*, 1889. november 21. Esti kiadás, 1–2.

65 *Fővárosi Lapok*, 1889. december 22., 2609.

az allegorikus kép, melynek középpontjában a sugárzó nap és egy női alak áll, majd az ezt követő négy kép között hiányzott a kapcsolat, az „összekötő eszme”. „Átalában az egész ballétnek nincs egységes alapeszméje. Lazán összefüggő, vagyis inkább egymással semmiképpen össze nem függő tarka jelenetek egymásutánja a mű. Inkább a »Négy évszak«-nak, vagy még helyesebben a »Négy évad«-nak lehetne azt nevezni.”⁶⁶ A zeneszerző munkájáról, annak művészi színvonaláról megsemmisítő ítéletet mondott: „Bayer zenéjével röviden végezhetünk. Közönséges tánczene az, még pedig a selejtesebb fajtájából. Nincsen semmi eredetiség sem dallamaiban, sem harmonizálásában, sem hangszerelésében.” Ezt még azzal tetézte, hogy a zenekar az első és a második kép között Delibes keringőjét játszotta a *Nailából*, ami „valóságos üdítő oázis volt a sivár zenei pusztaságban”.⁶⁷

A *Pesti Napló* kritikusa is hasonlóképp vélekedett a balettújdomságról, zenéjét „a lehető legbanálisabbnak” nevezte, a látvány jelentőségét még jobban kiemelte. Olvasatában a „fényes kiállítású balettek száma szaporodott”, ami ügyes rendezéssel párosítva a biztos siker záloga volt. Ezt kortünetként értékelte, azaz a tartalom, a mélyebb költőiség, a jó ízlés helyett „a kiállításra spekulálnak”, mindent ennek rendeltek alá. A bizonyos logikai vonalvezetést mutató cselekmény, a történetmesélés teljes mértékben háttérbe szorult, „most teljesen megelégszünk a tablókkal, akármily eszeveszett sorrendben következnek is egymás után, csak legyen minden tabló pompásan kiállítva, hogy a szem káprázzék belé. A »Nap és föld« ennek az igénynek megfelel.”⁶⁸ Mazzantini művészetét azonban balettmesterként és táncosként egyaránt elismerte; utóbbi kapcsán a spanyol jelenetben nyújtott teljesítményét emelte ki. A zenekar játékát, Benkő karmester produkcióját szintén méltatta.⁶⁹

A Budapesten megjelenő német nyelvű napilapok zenei referensei is osztották a magyar, illetve a bécsi lapírók véleményét. A *Politisches Volksblatt* szakírója szerint nagy volt a szakadék a balett látványvilága és zenéje között. Míg előbbi rengeteg szépséget, bájt, színt és humort tartogatott, addig a zenéjéről már közel sem lehetett ennyire pozitívan nyilatkozni. A *babatündér* dallamos, pikáns muzsikája helyett az újabb táncműben nagyon átlagos, helyenként néhol a közönséges határát súroló részeket komponált.⁷⁰

A *Budapester Tagblatt* kritikusa ennél szigorúbb volt. Véleménye szerint a nézők a balettől is már cselekményt vártak el, nem elégedtek meg csupán az öncélú, történet nélküli tánccal. Az *Excelsior* óta a balettszerzők olyan darabokban és témákban gondolkodtak, amelyek a természet bemutatását tűzték zászlajukra;

66 N. N.: Nap és föld. *Pesti Hirlap*, 1889. december 22., 4.

67 Uo.

68 *Pesti Napló*, 1889. december 22., [3].

69 Uo. Benkő Henrik Elek (1858–1918): karmester, zeneszerző, 1882-től a Nemzeti Színház, majd az Operaház brácsása, 1887 és 1910 között főként baletteladások karmestere.

70 Dr. D.: Königlich Oper. *Politisches Volksblatt*, 1889. december 22., [7].

ebbe a sorba illeszkedett a *Nap és Föld* is. Bayer zenéjét nem érezte túl eredetinek, nagymértékben támaszkodott Delibes, id. Strauss, Millöcker melódiáira, ellenben a darab jelenetezése jóval ötletesebbnek bizonyult, s ebben látta az új mű sikerét. A jelenetváltásokkor felhangzó virágkeringő Delibes-től származott, illetve egy Strauss-féle zenei betétet a közönség Bayernak tulajdonított.⁷¹

A *Neues Politisches Volksblatt* recenzense alapvetően nem volt híve a német és bécsi irányból érkező dolgoknak, de ez alól a bécsi balettek kivételt képeztek. A budapesti dalszínház vezetői számára nem jelentett akadályt a bemutató kapcsán, hogy a bécsi sajtó sok szempontból kritikával illette, illetve messze a két korábbi darab mögé sorolta Bayer legújabb darabját. A honi vezetés számára elégséges érvnek bizonyult a bécsi premier ténye: amit a császárvárosban műsorra tűztek, valamint az ottani közönségnek megfelelt, az a budapestieknek is meg kellett hogy feleljen. A Magyar Királyi Operaházban a balett „feljavított” változatát adták, a recenzens méltatta ezt az igyekezetet, és örömmel nyugtázta, hogy mindegyik kép, de főleg az utolsó nagyon pompás volt.⁷²

A balett feljavítását Herzfeld Viktor sem hagyta figyelmen kívül a *Neues Pester Journal*ban. A pesti dalszínházban nagy gonddal, új díszlettel, díszes jelmezekkel készültek a bemutatóra. Újításokat is bevezettek a siker érdekében, olyanokat is, amelyek Bécsben még nem voltak jelen.⁷³ Mazzantini az egyes képeket új táncbetétekkel és csoportozatokkal egészítette ki, a balettet alaposan betanította.⁷⁴ Legjobbnek Müller Katica spanyol táncát látta, amely arra emlékeztette, „hogyan a tánc egy művészet”. Előadásában ott volt a „vad költőiség, a magával ragadó lendület, amelynek leírása lehetetlen”. Müller virtuóz teljesítménye mellett a produkció sikeréhez mindenki jelentősen hozzá tett: a balettmester, a táncosok, a díszlet- és jelmeztervezők, a világosítók. Nem utolsósorban a színház vezetése is, mivel a darab kiállítása tetemes költségekkel járt.

A balett zenéjéről sok jót nem tudott mondani, de szapulni sem lehetett. „Bayer nem egy eredeti tehetség”, ami nem volt kirívó a maga korában, mivel kortársai is hasonló kvalitásokkal bírtak, jegyezte meg Herzfeld. Új szerzeménye azonban tetszetős, hangszerelése „nagyon elegáns”. Leggyengébb pontjainak a keringőket érezte, „ami Delibes *Naila*-keringőjének a betoldásával” még inkább feltűnt.⁷⁵

Beer Ágost a *Pester Lloyd*ban kifejtette, hogy a négy évszak tematikája noha már az ókor óta jelen van a művészetekben, a tánc területén még nem dolgozták fel, viszont a bécsi szerzőtriász most végre felkapta a rendkívül hálás témát, és a bemutató sikere igazolta ennek az életképességét. Ugyanakkor a címválasztás alapján nehéz volt a tematikára következtetni. Bayer zenéje kapcsán ő is észlelte,

71 N. N.: „Sonne und Erde”. *Budapester Tagblatt*, 1889. december 22., 6-7.

72 Ego: Kön. ung. Opernhaus. *Neues Politisches Volksblatt*, 1889. december 22., 7.

73 Die Vorbereitungen... *Neues Pester Journal*, 1889. december 17., 6.

74 Der Direktor der Großen Oper von Paris. *Neues Pester Journal*, 1889. december 18., 6.

75 Ld. [Herzfeld]: Königliche Oper. *Neues Pester Journal*, 1889. december 22., 6.

hogy nem annyira pezsgő és eredeti, mint *A babatündérben*, de azért dallamos és fülbemászó. Néhány részletre is kitért: az idős professzor lepkés jelenetében a hangszerelés nagyon illett a színpadi történetéhez. A pillangók könnyed cikcakkjait jól követte a hegedűk és a fuvolák játéka. A cigánytáncban azonban mintha cserben hagyta volna Bayert a fantáziája. A $\frac{3}{4}$ -ben írt zene nem spanyol, nem cigány, sokkal inkább „az újbor illatát árasztja”, vélte a recenzens.⁷⁶

Összefoglalás

A balett műfaja körüli dilemmákat a legtalálóbban talán Beer Ágost összegezte.⁷⁷ Megállapítása szerint azokban a műfajokban, amelyekben a zene is megjelenik, a muzsika a balettben játssza a leginkább alárendelt szerepet. Az opera esetében noha hosszú ideig a mű alapjául szolgáló drámai történet primátusa érvényesült, Gluck, majd Wagner után ez a viszony mindinkább kiegyenlítetté vált, szinte összeforrt. A balettben ugyan a zenei elem nélkülözhetetlen a cselekmény elbeszéléséhez, szerepe mégis marginális. Egy opera elmaradhatatlan kellékei, mint a szép, eredeti, mívés dallamok, a szellemes részletek, az egységes stílus, a zenekar mély, drámai kifejezőereje, amely a szereplők játékát hatásosan képes kiegészíteni, valamint a jelenetek hangulatát tükröző jellegzetes színhasználat csak ritkán jelentek meg egy balettben. Az okok kézenfekvők: a balett, a táncjáték mindig is luxusnak számított, a szemet akarta gyönyörködtetni. A lehető legpompásabb díszletek és jelmezek, meglepő jelenetek, a csoportozatok színgazdagsága és tömeghatása, a táncosok virtuóz technikája, a fiatalság és a szépség érzékisége képezték minden korszakban a balett műfajának a legfontosabb összetevőit. Az író-librettista és a zeneszerző csak a balettmester, a primabalerina, a jelmez- és díszlettervező, a gépész, a világosító után következett. Egy logikus vonalvezetésű, érdekes történet expozícióval, drámai történettel, majd megoldással minden bizonnal gátolná a fény, pompa kibontakozását, a tartalmas zene pedig szinte konkurenciát jelentene ott, ahol elsősorban a szemet kellene gyönyörködtetni, állapítja meg.

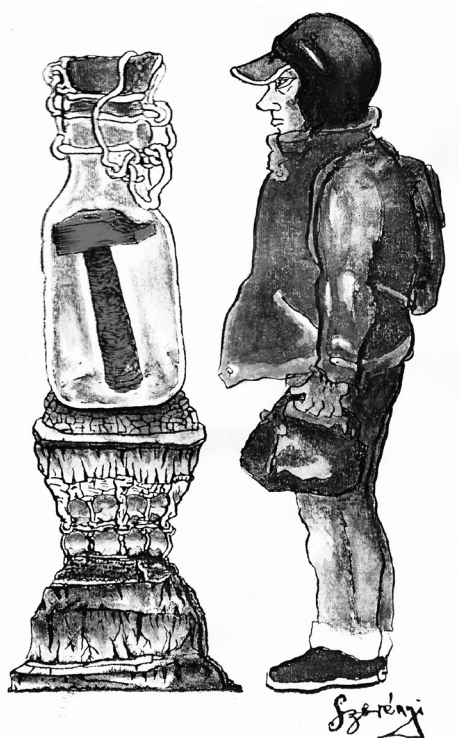
Természetesen a fordítottja is igaz: egy valamirevaló zeneszerző tartózkodna attól, hogy egy „gimnasztikát és pompát vegyítő zagyvaságra jó zenét aggasson, amely annál ködösebb a fül számára, minél inkább leköti a színpadkép a néző figyelmét”. „A balett csak akkor képes egy magasabb szférába emelkedni, ha alapjaiban az opera művészi szabályszerűségeit követi”, azaz van egy dramaturgiai középpontja, amelyből a cselekmény ésszerűen tud kibontakozni, a zene illeszkedik a jelenethez, ezzel mintegy helyettesíti a nyelvet, amely a tánc esetében nincs jelen. Ezt az utat már Noverre kijelölte, aki a pantomimes játékba elsőként vitt összefüggő gondolatokat, majd azokat drámai cselekményekkel

76 A. B.: Königlichches Opernhaus. *Pester Lloyd*, 1889. december 22., 1. melléklet.

77 August Beer: Csárdás. *Pester Lloyd*, 1891. december 9., melléklet.

keltette életre. Kortársa, Gluck operáiban a balettbetétek szervesen kapcsolódtak a jelenetekhez, azok zeneileg is minőséget képviseltek, és a sor folytatható Auberrel, Weberrel.

A *Pester Lloyd* zenekritikusa a 19. század második felében Delibes nagyszerű balettszerzeményeit emelte ki, melyek muzsikája „élénk, dallamos, szellemes, technikájában művészi, az általa kifejlesztett zenekari nyelv hűen követi a színpadi történéseket”. Művei közül a *Coppélia*ja a vígjátékokra hajazó történetével, fantasztikus és realista elemeket vegyítő helyzetkomikumával „példaként szolgálhat a jövő balettkompozíciói számára”. Bayer *A babatündérével* szerencsésen követte ezt az utat, míg a *Bécsi keringőjével* a balett műfajába új elemet csempészett: a nemzeti motívumot. Balettje szinte „egyfajta táncolt antológia”, melynek képei a tánc, a keringő fejlődéstörténetének egy-egy szakaszát mutatják be, miközben az egész művet egy laza dramaturgiai szál fogja egybe.⁷⁸

„A valóság érzékének biztonságával”

Zsidó Ferenc Tamási Áron-díja

Honnan jön a költő? – teszi föl a kérdést Orbán Ottó egyik esszéjének a szerző nemzetközi porondra lépését jelölő címe. Egy kicsiny ország költője csakis zsenialitására apellálhat, és valami nagy dobásra van szüksége ahhoz, hogy feltűnést keltsen. Rögtön eszünkbe juthat Illyés Gyula jóval korábbi epigrammája, 1936-ból. „Azt, hogy a nép fia vagy, igazolnod, sejh, ma nem azzal / Kellene: honnan jössz, – azzal, ecsém: hova méysz!” Itt a népiségen mint politikai és esztétikai kategórián törik meg az irónia fénycsóvjája.

Aligha találunk ma viszolyogtatóbb fogalmat a származásnál. Elég megemlítenünk, hogy a történelem saras, sötét árvize hömpölyögjön, csapjon át szavainkon; szerszámot, deszkát, ablakkeretet, motorháztetőt sodor magával, és vérfagyasztó, elhidegült gyereksírást. Nem csupán az osztályöntudat, a nemzetkarakter és az etnikai hovatartozás tartalmi roppant kétségesek, de a 21. század embere attól sem tud elvonatkoztatni, hogy a 20. században egyáltalán nem múltott az egyénen, melyik társadalmi osztályba, nemzetbe vagy etnikumhoz tartozik – értsd: szeretne tartozni vagy tartozónak vallja magát, hanem a hatalom változó rendelkezéseitől tették függővé. Ennek ellenhatásaként később az a gondolkodás nyert polgárjogot, hogy az emberre nemcsak az uralmi gépezet nem erőszakolhatja rá, miben is áll annak lennie, ami, és mivé kellene válnia, hanem a természet sem. Eszerint az a tény, hogy ki nemzette, ki adott neki életet, hová született, mi az anyanyelve, mire nevelik és milyen szokásokat sajátít el, pusztán a véletlen műve; s mint minden véletlenben, benne rejlik a tévedés lehetősége. Ha pedig úgy érzi az egyén, hogy a véletlen átokkal sújtja, dönthet másként, és hátat fordíthat szülőföldjének, lecserélheti anyanyelvét, mert a haza és a kultúra lehet bármi, sőt a bárminek az ellenkezője is, ami különös logikával nem a valami, hanem az akármi vagy még inkább a semmi. Egyetemes léptékben fejezi ezt ki, hogy egyre nagyobb szerepet kap legtagabb hazánkából, a Földről, a Kék Bolygóról való kitelepülésünk szándéka.

FALUSI MÁRTON (1983) költő, esszéista, kultúrakutató. Legutóbbi kötete: *Várható elbukásunk* (esszék és tanulmányok, 2023).

A természet azonban szintén nem a szabadság, ám a szabadság letéteményese. Szabad akaratunkból bűnbe is eshetünk, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy megelégszünk a természet adományaival; és nem arra használjuk őket, hogy az erkölcsileg helyes irányban kifejtett erővel felülemelkedjünk rajtuk, vagyis teremtményként kultúrát alkossunk. Természetünkhöz igazodó keresztény kultúránk, másként istenképiségünk lényege, hogy folyamatosan szembenézzünk azzal, mi a jó és mi a rossz a természetünkben; s az előbbit minél inkább fejlesszük, az utóbbit minél inkább visszaszorítsuk. Ebből a nézőpontból érdemes megvizsgálunk a Zsidó Ferenc prózájában újra és újra felbukkanó *mi a székelty?* kérdését. Akár szociografikus, akár publicisztikai, akár szépirodalmi írásmódjaira tekintünk ugyanis, tehát akár a tényfeltárást, akár a nyelvművészeti érzékeltetést részesítjük is előnyben – s leggyakrabban e kettő ötvözetét –, minduntalan ott feszül bennük az így van és az így kellene lennie kettőssége, valamint az a reménytelen küldetés, pontosabban a küldetés morális reménytelenségéből fakadó esztétikai többlet, hogy egyaránt számot vessenek az értéktelített és az értékvesztett hagyománnyal.

Amit T. S. Eliot elvi síkon a keresztény társadalom eszméjeként határozott meg, nem politikai ideológia és nem szociológiai elmélet. Olyan ethosz, amelyet a Zsidó Ferenchez hasonló írók, akik nem csupán vállalják közösségüket, de együtt is éreznek tagjaival, nem a hamis illúziókat táplálják, hanem bátran hisznek abban, hogy igazuk jogalapja a tehetség és a jószándék, s mernek ma is a realizmusra törekedni, mondatról mondatra teljesítenek ki. Itt vonhatunk párhuzamot Tamási Áron hitvallásával. A *Regényírás Erdélyben* különbséget tett a szociális és a történelmi regény modelljei között; előbbiből gyakorta a művészi formát, utóbbiból viszont az aktuális gondokkal való számvetést hiányolta; s e kettő szintézisében jövendőlte meg a fejlődés útját, amely révén „a történelem mind kevesebb és alárendeltebb szerephez jut benne, míg a szociális és emberi kérdések a kísérletek tanulságai után mind művészibb formában jutnak kifejezésre.” Tamási később általános érvénnyel is megfogalmazta ezt a programot (*Zöld ág*). „Az olyan író, aki életében nem téved el az útvesztőkön, s akit holta után nem fut el az idő rozsdája, itt különbözik meg az úgynevezett valóság-irodalom híveivel, akik a költői szárny suhogásától mindig ingerülnek. De itt különbözik meg az elefántcsonttorony lakóitól is, akik a költői szárnyat szívesen levágnák a testről. Pedig kell a test, hogy aki át akar jutni a szellem világába, előbb az anyaggal meg tudjon küzdeni; s kell a költői szárny is, hogy e megvívott küzdelem után, a valóság érzékének biztonságával tudjon szállani a szavak erdejében és a fogalmak forrásai fölött.” Zsidó Ferenc, a szociográfus, a néprajzkutató és a szépirodalmi megküzdött az anyaggal; s a valóságérezékének biztonságával oldotta fel a forma iránt érzékennyé tevő szöveggközpontúság és a realitás iránt fogékonyságot mutató miméziselvűség pályakezdésekor újszerűt ellentétét, amelyben a történelmi és a szociális regény alakzatai támadtak föl rendes vagy rendkívüli módon. Az író realizmusa ugyan nem azt a tündéri változatot folytatja, amit Tamási kezdeményezett, ám a nyelvművészetében sokkal

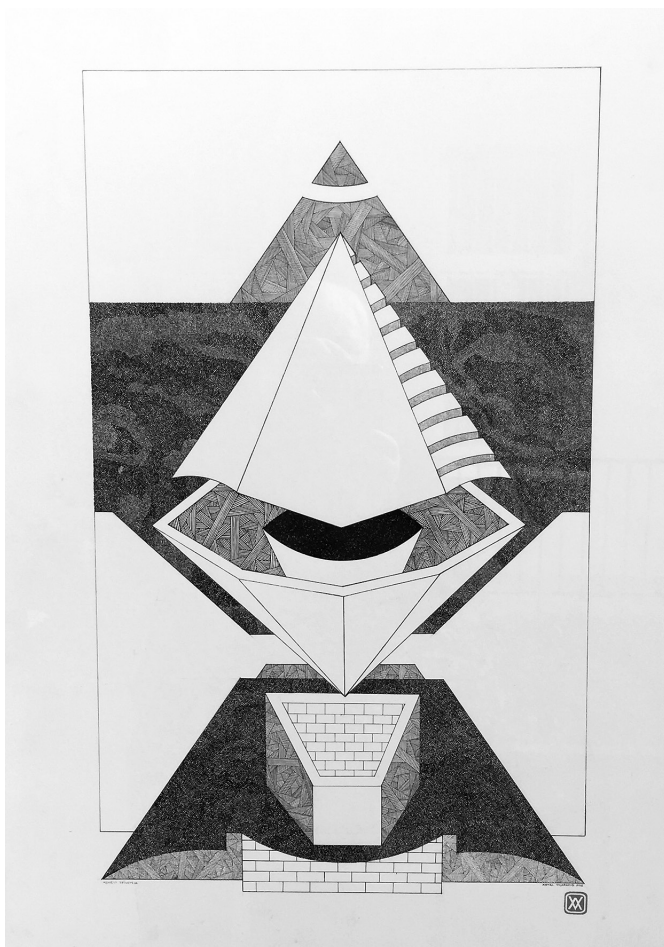
markánsabban felismerhető móríci tradíciót áthatja a „székely Homérosz” dialógusépítő technikája, valamint a részvét, hiszen az elbeszélő azok közül való, akiket megörökít.

Zsidó Ferenc első regénye, a *Szalmatánc* még inkább a kísérletező hajlamnak engedelmességet, s így teret nyitott arra, hogy szerzője megtanuljon könnyedén bánni az eredendő matériával, a nyelvvel. A népszerűséget hozó rövidprózák, novellák és tárcák a *Csigaterpesz* és a *Laska Lajos* című kötetek kompozícióiban találták meg helyüket. Jellemző rájuk, ami az egész eddigi életműre, hogy a párkapcsolati veszedelmeket és a társadalmi bajokat egyaránt groteszk látásmóddal viszik színre. Az íróval elsőként *A múlt kisajátítása* című könyvét olvasva találkoztam; a magyar, a román és a cigány közösségek kulturális emlékezetének kutatása alkalmasint olyan gazdag ismeretanyagot szolgáltatott, amelyet a belletrista nemcsak felhasznált, hanem alapul is vett. Az antropológus szemléletmódja ugyanis tetten érhető a blokkalakok világát humorosan ábrázoló – e régimódi jelzőt nagy nyomatékkal ejtem ki – *Huszonnégy*, valamint a legfrisebb, *A fák magukhoz húzzák az esőt* című hosszabb lélegzetű prózai alkotásokon. Utóbbi nemcsak nevelődési, de egyenesen irányregény is, hiszen a főhős, Desági Antal, az anti-Ábel a sztereotíp székely viselkedésmintázatokkal konfrontálódik. Amennyiben magáévá akarja tenni őket, gyengének bizonyul a tanuláshoz; amennyiben maga mögött akarja hagyni őket, nem kerülhetők meg; végső soron tehát kitörési próbálkozásai egytől egyig kudarcra vannak kárhóztatva. A mai ember tehát kettős csapdában vergődik, mert a hagyományokat úgy kellene felülvizsgálnia és megújítania, hogy még internalizálnia sem sikerül normakészletüket. Az identitás pedig egyébként is többszörös áttétellel zajló tükörijáték: amit a közösség gondol magáról, nem ugyanaz, mint amit mutat; s ahogy az idegen vélekedik róla, az sem feltétlenül esik egybe azzal, amire udvarias gesztusaiból nyilvánosan következtethetünk; hát még azzal a képpel, amit az adott csoport szeretne, hogy másokban kialakítson. Zsidó Ferenc azonban korántsem éri be a perspektívizmussal. Műveiben rendre feltűnnek *A fák magukhoz húzzák az esőt* Bíró Jánosához hasonló alakok, akik afféle rezonőrként a kívánatos székely önismeretet képviselik. Társadalomkritikája szeretetteljes; hitelességét a terepfelverő munkán kívül az adja, hogy a szerző nem hivalkodó, nem fennhéjázó; származását sohasem árulja el és bocsátja áruba, mint oly sok pályatársa.

Nem az a benyomásunk tehát Zsidó Ferenc könyveit lapozgatva, hogy elvesztett volna a székely a székelyben. A szerző éppen hogy hitet tesz a cselekvő hazafiság mellett; a *Székelyföld* folyóirat főszerkesztőjeként és szorgalmas irodalmi recenzens gyanánt, Tamási Áronnal együtt az írók feladatai közé sorolja, „hogy a magyarság lelki szervezésében részt vegyenek” (*Időszerű tanítás*). Folytatja az emberiség társalgását, amely az angol esszéista, Michael Oakeshott szerint a költészet – így talán az irodalom mint olyan – egyedülálló hangjának hivatása, és mindenekfelett megmarad annak, nem csupán egy bizonyos történelmi időszak vagy a kisebbségi létmód járulékeként. Miként a szellemi ember

küldetése sem csorbult jelentőségében 1940 óta, amikor Tamási a következő mondatokat vetette papírra (*Időszerű vallomás*). „Áradás van ma Európában. Elmélet szerint mi is Európában élünk, de hovatovább mások is csak elméletben fognak Európában élni. Két madár van, melynek a szellem ma könnyen megértheti a sorsát: az egyik madár, aki fogságban van, s a másik a vadmadár. Mi egyikről még csak annyit tudunk, hogy különbnél különb kalickák vannak; s a vadmadárról azt tartjuk, hogy fényűző élete van neki, amit mi nem engedhetünk meg magunknak.”

Az a körülmény pedig, hogy a szellem embere ma is a rabság valamely formája előtt menekül, és a fényűző élet sem biztosítható számára, Zsidó Ferenc valóságirodalmán keresztül zaklat föl bennünket.

Bayer Zsolt

Rezeda Kázmér újabb utazásai

Hitel Kiadó, 2024. október

Rövid tartalom

Folytatódnak Rezeda Kázmér utazásai, melyek egy részével már találkozhatott a kedves Olvasó a *Magyar Nemzet* hasábjain. Kázmér külföldi és hazai kalandjai révén ezúttal elsősorban gasztronómiai élménybeszámolókkal gazdagítja az olvasókat a tőle megszokott stílusban, spontán elegyítve a világról alkotott gondolatokkal. A kötetet Bayer Márton illusztrációi díszítik.

Részlet a könyvből

EGY POHÁR BOR...

„Lassan megöregszik ez a délután is” – gondolta Rezeda Kázmér, és lassan megöregedett a délután.

Egy elkésett mókus még kapkodva szétnézett az ablak előtti erdei fenyő legmagasabb ágán, aztán eltűnt. A kutya eldugta az orrát odalent a heverőn, azon a heverőn, amelyre „soha nem mászhat fel”, mert „a kutyának nem ott van a helye” – aztán a kutya felmászott, és ott is maradt.

Így szoktak alakulni a dolgok és a fogadalmak. Főképpen, ha kutyáról van szó, hát még, ha vizsláról, ugye.

Rezeda Kázmér abban a korban volt, amikor már nem kellett kapkodnia, sem az orrát eldugnia, s a heverőre is odatelepedhetett, amikor megöregedett a délután.

– Azt gondoltam, kinyitok egy palack bort... – mondta Rezeda Kázmér, még hozzá önmagának, mert abban a korban volt, amikor már elbeszélgetett magával, ha éppen úgy hozta kedve.

Arra pedig nagyon ügyelt Rezeda Kázmér, hogy ha bort emlegetett, akkor mindig a palack és soha ne az üveg szót használja, mert abban a korban volt Rezeda Kázmér, amikor már fontosak az ilyesféle apróságok, amely apróságokból aztán összeáll valamiféle élhető élet.

S arra van a legnagyobb szükség manapság.

„Egy pohár bor az ateizmus halálugrása” – gondolta még Rezeda Kázmér, felidézve Hamvas Bélát, akit nagyon felvilágosult, tehát semmire se jó, semmire se való körökben csak a „túlképzett raktárosként” illet emlegetni, hiába no, a silányság, az ócskaság az egyetlen örök emberi tulajdonság, persze a hősiességen túl, ami azért ad némi reményt az üdvözülésre, még ha nem is túl sokat.

Kérdés, ha Hamvas Béla ma élne, akkor is így gondolná-e?

Ugyanis manapság minden nap, s minden nap történései, hírei kell legyenek az ateizmus halálugrásai, annyit ugrál manapság az ateizmus, mint még talán sohasem, legutoljára talán csak akkor, amikor Hippiá kilopta a halott szájából az obulust.

„Foucault szegényházakból, bolondok házából, börtönökből, kaszárnyákból és gyárakból álló fegyelmező társadalma már nem a ma társadalma. Helyébe egy egészen más társadalom lépett, mely fitnessszalonokból, irodaházakból, bankokból, repülőterekből, bevásárlóközpontokból és genetikai laborokból áll. A 21. század társadalma többé nem fegyelmező, hanem teljesítményelvű. És immár tagjai sem »engedelmes«, hanem »teljesítő alanyok«. Mára archaikusnak hatnak a fegyelmező intézmények falai, melyek valaha a normálist az abnormálistól elválasztották.”

Byung-Chul Han szavai ezek, s ez fontos, mert keleti ember, koreai ember ő, aki hiába szakadt nyugatra, megőrizte magában örökre a keleti bölcsességet, látásmódot és nyugalmat.

Sokat olvasta őt Rezeda Kázmér, különösen megöregedő délutánokon, az eldugott kutyaorr csendjében, amikor mindig élesebben, erősebb kontúrokkal látta a világ végét.

„A kezdődő 21. századot patológiailag nem a baktériumok és nem is a vírusok, hanem a neuronok határozzák meg. Az idegi alapú betegségek, úgymint a depresszió, a figyelemhiányos hiperaktivitás-zavar, a borderline személyiségzavar vagy a burnout-szindróma alkotják a 21. század eleji patológia térképét.”

– No, hát ezért szükséges meginni egy pohár bort, s Byung-Chul Hant olvasgatni, meg a *Varázshegyet*, mindig, mint valami mantrát, itt-ott felütve, belekapva, újrakezdve, s persze Krúdyt, ugyanúgy.

Rezeda Kázmér kiment a borospincéjébe.

Az a terasza volt neki most, mert – miképpen nemrég megállapította – az egész éghajlatváltozás azért van, hogy a január éppen megfelelő hőfokra hűtse le a teraszra kitett fehér borokat.

Hosszan merengett Rezeda Kázmér, mi legyen a megöregedő délután bora, s végül, hosszú hezitálást követően egy palack Sauska sárgamuskotály mellett döntött.

Kétségtelen tény: egy Sauska-féle sárgamuskotály valóban az ateizmus halál-ugrása, legalább annyira, mint egy jól sikerült, óvodásoknak szóló drag queen show látványa vagy a szomszédban zajló háború napi hírei.

Annyi csupán a különbség, hogy Sauska bora szép, jó és illatos, a világ meg elborzasztó és bűdös. Kivéve azokat a szerencsés pillanatok, amikor az ember elkésett mókusok, orrukat eldugó és heverőre mászó kutyák, barátok és az aszszonya társaságában lehet.

– Sárgamuskotály...

Ezt úgy mondta ki Rezeda Kázmér azon a megöregedett délutánon, mintha azt mondta volna, „édes Istenem”, és nem volt ebben semmi blaszfémia, csak őszinte áhítat.

Ha jobban belegondolunk, vannak okos borok és vannak ösztönlény borok.

Ha okos borra keresünk példát, akkor a Matua sauvignon blanc-ja olyan, olyan okos bor. Olyan, mint hazája, Új-Zéland: távoli, okos, szép, idegen.

Félreértés ne essék: Rezeda Kázmér szenvedélyesen kedvelte ezt a Matuát, csak így gondolkodott róla.

Ha ösztönlény borokat keresgélünk, rátalálunk egy másik muskotályra, a Kősziklás pincészet sárgamuskotályára a Neszmélyi borvidékről. Kirobban a palackból, és ledönt a lábadról zabolátlanságával és csodálatosságával, akár egy vizsla, ha éppen nem orrát eldugva hever a tiltott heverőn, hanem vadászni indul hajnalon.

Na most mindezekén túl vannak azok a borok, amelyek úgy tesznek, mintha ösztönlények lennének, ám nagyon is okosak.

A Sauska borok éppen ilyenek, kiváltképp a sárgamuskotály. Egyszerűen elveszejt.

Mint a nagyon okos ifjú lány, aki ráadásul még gyönyörű is, s csak szendén pillog, a legtökéletesebben hallgat, csodálja a kiszemelt áldozatot, ahogy csak csodálni lehet, aztán egyszer csak bejelenti, hogy áldott állapotban van, ideje lenne házasodni és vagyonközösséget alapítani.

Sauska sárgamuskotály is nő, gyönyörű nő, és hozzád fog menni feleségül, ha akarod, ha nem.

De legalább nem öregszik el soha, úgy, mint a délután.

– Csak egy pohárral... – mondta magának Rezeda Kázmér, aztán a második pohár után megsimogatta a heverőn nyújtózkodó kutyája fejét, és ki ment a konyhába, hogy kicsike jó sajtot szeleteljen, mert abban a korban volt éppen, amikor már jár kicsike jó sajt a magát ösztönlénynek tettető, okos bor mellé.

„Nyugalom híján civilizációnk új barbárságba torkollik. A tevékenyek, azaz a nyughatatlanok egyetlen korban sem számítottak többnek, mint ma. Ezért a szemlélődő elem nagymértékű megerősítése az emberiség karakterének szükséges korrekciói közé tartozik.”

Nietzschét olvasott még Rezeda Kázmér, megöregedő délutánokon.

– Ezt meg tudom ígérni – mondta magának, vagy inkább a vizslának. – Hátralevő időmben a szemlélődő semmittevés elmélyítésével fogok hozzájárulni az emberiség korrekciójához. Bár egyáltalán nem biztos, hogy az emberiség megérdemel bármit is. Még szerencse, hogy van itthon egy palack Matua is...

Aztán sötét lett, és a kutya nagyot nyújtózkodott, amit Rezeda Kázmér a teljes egyetértés jelének tulajdonított, és úgy döntött, főz is valamit, mire az asszony hazaér.